

Zgodovina novega veka.

Po **Fr. M. Mayerjevi** knjigi

za

nizje razrede srednjih šol

priredil

Anton Kaspert,

c. kr. profesor prve gimnazije v Gradcu.

Z 31. podobami.

Kot učna knjiga pripuščena po vis. ukazu c. kr. ministrstva za bogočastje in pouk
z dne 7. februarja 1901, št. 801.

Cena trdo vezani knjigi 2 K, mehko vezani 1 K 60 h.

V Ljubljani.

Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

1901.

Vsebina.

	Stran		Stran
I. Maksimilijan I. (1493—1519)	1	IV. Doba tridesetletne vojne . . .	31
1. Njega osebnost in vladanje	1	1. Rudolf II. (1576—1612) . . .	31
2. Portugalci in Španci od- krijejo nove dežele	5	2. Tridesetletna vojna (1618 do 1648)	32
3. Rastoča oblast Habsbur- žanov. Cesarjeva smrt	6	a) Česko-palatinska vojna. Tilly	32
II. Karel V. (1519—1556)	8	b) Danska vojna. Wald- stein	34
1. Ferdinand Magalhaëns. Ferdinand Cortez. Fran- čišek Pizarro	8	c) Švedska in francoska vojna. Gustav Adolf	37
2. Martin Luter in reformacija	11	Westfalski mir	39
a) Martin Luter	11	V. Angleška za Stuartovcev(1603 do 1688)	40
b) Prvi nasledki reforma- cije	12	Oliver Cromwell	40
c) Državni zbori v Speierju (1529), Augsburgu (1530) in Nürnbergu (1532)	13	VI. Ludovik XIV., kralj francoski (1643—1715)	42
3. Zvingli in Calvin	14	1. Doba Ludovika XIV.	42
4. Karel V. in Franc I.	14	2. Navalne vojne Ludovika XIV.	43
a) Prvi dve vojni med Karlom V. in Francem I.	14	VII. Leopold I. (1658—1705)	46
b) Karlovi boji v Afriki. Poslednji dve vojni s Francijo	15	1. Leopoldova prva vojna s Turki	46
5. Ferdinand Avstrijski in Turki	16	2. Turki drugič oblegajo Dunaj	48
6. Schmalkaldska vojna. Verski mir	18	3. Avstrija si zopet osvoji Ogrsko. Evgen Savojski	50
7. Karel se odpove cesarstvu in umrje	19	VIII. Španska nasledstvena vojna (1701—1714)	52
III. Doba Filipa II. (1556—1598)	20	IX. Peter Veliki in severna vojna	54
1. Ferdinand I. (1556—1564)	20	1. Peter Veliki (1689—1725)	54
2. Maksimilijan II. (1564 do 1576)	22	2. Severna vojna (1700—1721)	57
3. Filip II. Nizozemska se osvobodi	24	X. Karel VI. (1711—1740)	58
4. Angleška in Škotska. Eli- zabeta in Marija Stuartska	26	1. Karla VI. prva turška vojna. Vojna s Španci	59
5. Filipova vojna z Angleško in nje posledki	28	2. Pragmatska sankcija in poljska nasledstvena vojna	60
6. Francoska. Henrik IV. (1589—1610)	30	3. Evgen Savojski umrje. Druga turška vojna	61
		4. Karla VI. dela v mirnih časih	61
		5. Pruska za Karla VI.	63

	Stran		Stran
XI. Marija Terezija (1740—1780) in Friderik II. (1740—1786)	63	5. Junaški boji Avstrijcev l. 1809. Nadvojvoda Karel	94
1. Avstrijska nasledstvena vojna in prvi dve šleski vojni (1740—1748)	66	a) Avstrija se pripravlja na boj	94
2. Sedemletna vojna (1756 do 1763)	68	b) Bitka pri Aspernu in Esslingu	96
a) Marija Terezija izboljša vojaštvo. Kaunitz . . .	68	c) Bitka pri Wagramu. Dunajski mir	97
b) Sedemletna vojna. Daun. Laudon	69	d) Andrej Hofer	98
3. Avstrija po vojni	73	6. Napoleon na višku svoje slave	99
4. Marija Terezija razširi državo	73	7. Napoleon napade Ruse (1812)	99
5. Osebnost Marije Terezije	75	8. Boj za svobodo. Knez Schwarzenberg	101
XII. Jožef II. (1765—1790) in Leopold II. (1790—1792)	76	9. Napoleon cesaruje še sto dni. Dunajski kongres . . .	103
XIII. Juri Washington. Benjamin Franklin. James Cook	78	XVI. Najnovejša doba	105
XIV. Francoska revolucija	81	1. Dogodki za cesarja Franca I.	105
1. Vzroki in povod francoske revolucije	81	a) Grki se osvobodetuške sužnosti	106
2. Ustavodajna narodna skup- ščina (1789—1791)	82	b) Julijska revolucija	106
3. Zakonodajna narodna skup- ščina (1791—1792)	83	2. Dogodki za cesarja Fer- dinanda I. (1835—1848)	107
4. Narodni konvent (1792 do 1795)	84	a) Februarska revolucija	107
XV. Cesar Napoleon	85	b) Nemčija in Avstrija l. 1848. Radecki	107
1. Prva zaveza (1792—1797)	85	3. Cesar Franc Jožef I.	110
a) Začetek vojpe. Poljsko razdele drugič in tretjič	85	a) Cesar pomiri Avstrijo. Leta miru	110
b) Nadvojvoda Karel in Napoleon Bonaparte	86	b) Krimska vojna	111
2. Druga zaveza (1799—1802)	88	c) Italijanska vojna leta 1859.; združena Italija	112
a) Francoska siloma na- pada države. Bonaparte v Egiptu	88	d) Vojna l. 1866. Nad- vojvoda Albreht in Tegetthoff	113
b) Bitke pri Stockachu, Noviju in Marengu	89	e) Nemško - francoska vojna. Avstrija zasede Bosno in Hercegovino	114
c) Bitka pri Hohenlindenu. Mir v Lunevilleu	91	f) Notranji razvoj avstrijs- ske države	115
3. Začetek dveh cesarstev	91	g) Osebnost Franca Jo- žefa I.	117
4. Tretja zaveza (1805)	92		

Zgodovina novega veka.

I. Maksimilijan I. (1493—1519).

1. Njega osebnost in vladanje.

Po smrti cesarja Friderika III. je l. 1493. zavladal njegov ^{1493.} sin Maksimilijan I. (Pod. 1.) Porodil se je v Dunajskem Novem mestu dne 22. marcija l. 1459. Po očetu je podedoval redoljubnost, po materi Eleonori Portugalski pa blagosrčnost in visokomiselnost. Bil je brhke, visoke rasti in čvrstega života; imel je rumene lase, modre oči in kakor prvi habsburški kralj precej zakrivljen nos. Noben napor ga ni utrudil. Posebno ga je veselil lov na divje koze, kozoroge, maresce in medvede. Sam je spisal lovsko knjigo, v kateri se je ponašal z obsežnimi lovišči po svojih alpskih deželah. Na lovu je često zabredel v smrtno nevarnost. Nekoč je zašel na Martinovi peči (Martinswand, pri vasici Zirlu blizu Inomosta), da ni mogel niti naprej niti nazaj. Po silno nevarni stezi je splezal lovec do njega ter ga srečno privedel v dolino. Videti je bilo, kakor bi bil prišel sam angel rešitelj z nebes.

Marsikatera nezgoda je bila že zadela Maksimilijana, preden je zasedel nemški prestol. Žena Marija Burgundska, s katero je l. 1477. priženil burgundske dežele, mu je umrla že l. 1482. Nato so mu bogati trgovci nizozemskih mest, katere je bil naščuval francoski kralj, odrekli pokorščino, Bružani (Brügge) pa so ga celo zvijačno ujeli. Takrat je živel na Maksimilijanovem dvoru šaljivec, po imenu Kunz von der Rosen, ki je bil svojemu gospodu toli vdan, da se je hotel žrtvovati zanj. Meniško oblečen je naprosil Bružane, naj ga spuste v ječo, češ, da je Maksimilijanov izpovednik. To so mu privolili. Stopivši v ječo, je dejal svojemu gospodu: «Zameniva obleko; jaz ostanem tu, Vi pa odidete v meniški obleki». Toda blagodušni Maksimilijan je odklonil ponudbo, in Kunz je žalosten odšel. Ko se je približala državna vojska, so meščani kneza izpustili iz ječe.

Pod. 1. Cesar Maksimilijan I.

Kaj rad je zahajal cesar k ljudskim veseliam, zakaj povsod so ga ljubili in visoko čislali. Ko se je nekoč mudil v Nürnbergu, so mu mestni svetovavci skrili črevlje in ostroge, hoteč ga nekako

prisiliti, da bi ostal še dalje pri njih. Ta šala je Maksimilijanu prijala, in ostal je še nekoliko v gostoljubnem mestu. Kadar so imeli meščani strelne vaje, je često zadel, kamor je meril. V viteških bojnih igrah je presežal vse vrstnike, zato ga tudi nazivljejo «poslednjega viteza». Nekoč je prišel na državni zbor v Worms gorostasen Francoz ter je pozval zbrane nemške viteze na boj. Nihče se ni upal stopiti na bojišče. Kar je prijezdil vitez, kateremu je naličnik pokrival obraz. Sprijela sta se, in vitez je bahaškega Francoza skoraj dregnil s konja. Preveseli gledavci so živahno pozdravili zmagovavca. Njih radost pa je bila še večja, ko je razkril obraz in so spoznali cesarjevega sina. Tudi v trdem boju je bil neustrašen in hraber;

Pod. 2. Pešci.

često je planil prvi v najhujši metež. Vojaki so mu popolnoma zapupali, zakaj dobro so vedeli, da jih ne zapusti v nevarnosti. Umel je celo kovati meče in oklope; izboljšal je strelila in osnoval v Inomostu, Gradcu, Gorici in na Dunaju orožnice. Topovom je nadeval imena, kakor «Weck' auf» ali «Burlebaus». Osnoval je tudi *pehoto najemnikov* (Pod. 2.) ter jo opremil z oklopi, kopji, dolgimi meči in semtertja tudi s puškami.

Maksimilijan je bil velik prijatelj znanosti in umetnosti ter je kaj rad občeval z učenjaki in umetniki. Za njega se je razcvetelo dunajsko vseučilišče, na katerem so učili najslavnejši tedanji učenjaki, tako *Konrad Celtis* in *Ivan Spießhaimer*, navadno *Cuspinianus* imenovan. Sosebno je čislal slavnega nürnberškega slikarja *Albrehta*

Dürerja, ki je bil vrstnik italijanskemu mojstru *Rafaelu Sanziju*.
(Pod. 3.) Kakor Karel Veliki, je tudi Maksimilijan nabiral stare

Raphaello

Pod. 3. Rafael Sanzio.

junaške pesmi; še več, celo sam je zlagal pesmi. Po njegovem načrtu je zložil tajnik Melchior Pfinzing pesem «Theuerdank»; v tej pesmi

popisuje čudne dogodke, ki jih je doživel Maksimilijan, ko je šel snubit Marijo Burgundsko. Maksimilijan je umel osem jezikov; govoril pa je poleg nemškega, latinskega, francoskega, laškega jezika tudi *slovenski* jezik, zakaj na njegovem dvoru so živeli imenitni Slovenci, kakor *Berlogar*, ki mu je sestavil slovensko slovnico in slovenski slovar, škof *Sladkonja*, državnik *Žiga Herberstein* in slavni junak *Krištof Lamberger*. Da se je uvedla pošta, je tudi zasluga Maksimilijanova. Po njegovem ukazu je plemenitaš *Frančišek Thurn und Taxis*, kateremu je vzdal naslov «veliki poštar», ustanovil redno pošto med Dunajem in Bruseljem.

Maksimilijan se je seosebno trudil, da bi se umirila država. Zato je na državnem zboru v Wormsu l. 1495. strogo prepovedal vse osebne boje in proglasil *večni mir*. Komur bi se godila krivica, naj bi se pritožil pri *državnem sodišču* v *Frankfurtu*. Malo potem je razdelil Nemčijo na *deset okrožij*. Iz nemško-slovenskih dežel je osnoval avstrijsko, iz Svobodne grofovine (Franche Comté) in Nizozemske pa burgundsko okrožje. V vsakem okrožju je okrožni glavar izvrševal sodbe državnega sodišča. 1495.

S cesarsko krono Maksimilijan ni bil okronan, marveč si je s privolitvijo papeževo vzdal naslov «izvoljeni rimski cesar». Za njim so okronali samo še enega cesarja; vsi drugi so si koj po izvolitvi vzdeli cesarski naslov.

Maksimilijan se je zapletel v mnoge vojne, seosebno v Italiji. Po dokončanem boju so posedli Španci *kraljevino neapoljsko*, Francozi pa *vojvodino milansko*, cesar sam pa je imel od teh bojev malo dobička.

2. Portugalci in Španci odkrijejo nove dežele.

Tudi za Maksimilijana so Španci in Portugalci odkrili nove dežele. Leta 1500. je *Emanuel*, kralj portugalski, odposlal brodovje v Vzhodno Indijo ter naročil admiralu *Cabralu*, naj jadra kolikor mogoče proti zapadu. Cabral se je ravnal po kraljevem ukazu, je odkril *Brasilijo* ter jo osvojil v imenu svojega kralja. Krenivši od Južne Amerike, je priplul okolo rta Dobre nade do Prednje Indije in se od tod vrnil v Lisboo (Lissabon) z ladjami, ki so bile napolnjene z ingverom in poprom. Portugalci so od leta do leta bolj napredovali v Vzhodni Indiji. Osvojili so si bogato trgovinsko mesto Goo (Goa) sredi malabarske obale ter jo proglasili za glavno mesto indijskih naselbin. Malo potem so si osvojili polotok *Malakko*,

Sundska otočje in naposled *Molakke*, domovino najdražjih dišav. Nekoliko časa so samo Portugalci z velikim dobičkom tržili z Vzhodno Indijo, in Lisboa je bilo prvo in glavno tržišče na svetu. Ali skoraj so zahlepeli po bogastvu tudi drugi pomorski narodi, kakor Holanci in Angleži, ter so se naseljevali po Vzhodni Indiji.

Leta 1513. je pridrl drzni Španec *Balboa* s 190 tovariši preko Cordiller do Južnega morja. Po silno težavnih potih skozi temne pragozde in po ljutih bojih z divjimi plemeni je došel na vrh pogorja in ugledal neizmerno daljino Velikega ali Tihega morja. Štiri dni potem so že šatorili ob morski obali. Z mečem in zastavo v rokah je stopil Balboa v valove in slovesno proglasil vesoljno morje z vsemi obalami in otoki za last španskega kralja.

3. Rastoča oblast Habsburžanov. Cesarjeva smrt.

S špansko in portugalsko državo, ki sta toli pomnožili svojo oblast, so sklenili Habsburžani tesno rodbinsko zavezo. Maksimilijan je poročil edinega sina, *Filipa Lepega*, z *Ivano*, hčerjo Ferdinanda Aragonskega in Izabele Kastilske¹ in dedinjo španske monarhije. Filip Lepi je umrl že l. 1506. Njegov najstarejši sin *Karel* je po smrti kralja Ferdinanda (1516) zasedel španski prestol, a pozvali so ga tudi za vladarja habsburških dežel. Tudi za drugega sina *Ferdinanda* in princesinjo *Marijo* je poskrbel cesar Maksimilijan. Češki in Ogrski je vladal takrat *Vladislav*, ki je imel sina *Ludovika* 1515. in hčer *Ano*. Leta 1515. sta se na Dunaju sešla cesar Maksimilijan I. in kralj Vladislav ter dogovorila vzajemno ženitev: cesarjev vnuk Ferdinand naj bi se poročil z Ano, njegova vnučinja Marija pa z Ludovikom. Vzpričo tega zakona sta se pozneje Češka in Ogrska

¹				
Maksimilijan I. (1493—1519)				
(soproga: Marija Burgundska)				
┌──────────────────┐				
Filip Lepi † 1506				
└──────────────────┘				
(soproga: Ivana Španska)				
<hr/>				
Eleonora	Karel V.	Ferdinand I.	Marija	Katarina
(soprog: Emanuel,	† 1558	† 1564	(soprog: Ludovik II.,	(soprog: Ivan III.,
kralj portugalski)	┌──────────┐	(soproga: Ana,	kralj	kralj
	Filip II.	kraljica češka	češki in ogrski)	portugalski)
	† 1598	in ogrska)		
<hr/>				
Maksimilijan II.		Ferdinand	Karel † 1590,	
† 1576		Tirolski	vladar Notranje Avstrije	
<hr/>				
Rudolf II.	Matija	Ferdinand II.	Leopold,	
† 1612	† 1619	† 1637	škof passavski.	

Кривош

Pod. 4. Cesar Karel V.

združili s habsburškimi deželami. Ker je Maksimilijan z ženitvami pridobil svoji rodovini obsežne dežele, so prišle v pregovor besede: «Naj se vojskujejo drugi, ti se moži, Avstrija srečna!» (Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube!)

Leta 1518. je prišel cesar na državni zbor v Augsburg. Dvoje mu je bilo sosebnost pri srcu: prvič je namerjal s križarsko vojsko iti na Turke in drugič je želel, da bi se njegov vnuk Karel izvolil za nemškega kralja. Oboje so knezi odklonili. Ves tožen in mrzličen je cesar odpotoval. Še enkrat se je ozrl na mesto in vzkliknil: «Bog blagoslovi tebe, ljubi Augsburg, in vse pobožne Augsburžane; dokaj veselih dni sem prebil med vami; odslej se ne vidimo več.»

1519. Umril je dne 12. januarja 1519. l. v Welsu. Pokopali so ga v Dunajskem Novem mestu poleg matere. Njegov velikanski nagrobni spomenik pa stoji v frančiškanski cerkvi v Inomostu. Izdelovali so ga, ko je še živel. Na marmorni rakvi kleči cesar tolik, kakršen je bil res; zlit je od medenine. Okolo rakve stoji 28 kipov slavnih vladarjev srednjega veka in Maksimilijanovih pradedov.

II. Karel V. (1519—1556).

Po Maksimilijanovi smrti je francoski kralj Franc I. sezal po cesarski kroni, toda izborni knezi so izvolili za cesarja pokojnikovega vnuka *Karla V.* (Pod. 4.) Bil je tačas najmogočnejši vladar; gospodoval je Španski, Neapolju, Siciliji, po večjem novoodkritim deželam v Ameriki, Nizozemski in avstrijskim deželam. Smel je res reči, da solnce nikoli ne zaide v njegovi državi. Karel se je porodil l. 1500. v Gentu. Bil je neumorno delaven, silno premeten in hraber. Vzlic 1522. temu ni mogel sam vladati ogromni državi; zato je že l. 1522. prepustil avstrijske dežele bratu Ferdinandu. Tako se je razcepila habsburška vladarska rodovina v *špansko* in v *avstrijsko* vrsto.

1. Ferdinand Magalhaëns. Ferdinand Cortez. Frančišek Pizarro.

Podjetni Španci so začeli še v tem letu, ko je španski kralj zasedel cesarski prestol, dve vojni, v katerih so iznova slavno povečali svojo državo.

Portugalec *Ferdinand Magalhaëns* (Magaljaens) se je junaško obnesel v Vzhodni Indiji, ali kralj Emanuel ni priznal njegovih

zaslug. Nejevoljen je odšel iz domovine in stopil v službo Karlovo. Obljubil je kralju, da odkrije pot preko Amerike v Indijo. Magalhaens je s petimi ladjami meseca avgusta l. 1519. odplul iz Seville (Sevilja). Ob brasilski obali proti jugu jadraje, je odkril Patagonijo in preliv med kopnino in otočjem Ognjene zemlje, ki se še dandanes zove Magalhaensov preliv. Nato je prijadral s tremi ladjami, ki so mu bile še ostale, v Veliko morje. Ker je bilo tako mirno, ga je nazval Tihó morje. Po bliskovo so hitele ladje po morski gladini. Naposled so dospeli mornarji do otočja, kateremu so vzdeli ime Ladroni (Tatinski otoki), ker so hoteli kradljivi otočani odnesti z ladij vse, kar ni bilo dobro pribito. Odtod je prišel Magalhaens k otokom *Filipinom*; tu pa so otočani pobili njega in nekatere njegove tovariše. Drugi mornarji so dospeli do Molukkov in se ondu sešli s Portugalci, ki so se jim silno čudili, videč, da so prišli semkaj od vzhodne strani. Ostali mornarji so odpotovali samo na eni ladji; objadrali so rt Dobre nade in prišli l. 1522. srečno 1522. domov. Na poti so bili tri leta; od 234 pomorščakov se jih je vrnilo samo trinajst. Tako se je prvič objadral svet; odslej ni nihče več dvojil, da je naša zemlja obličasta. Karel je povabil drzne mornarje na svoj dvor v Valladolid (Valjadolid), kjer jih je bogato obdaril.

Od Cube se je odpravil španski častnik *Ferdinand Cortez* (Kortes), hraber, blagodušen plemenitnik, s 700 vojaki in nekoliko topovi v zlata bogato Mexiko (Mejiko). Ko je stopil blizu sedanjega Veracruz na zemljo, je ukazal potopiti ladje, da bi tako prisilil tovariše do boja na življenje in smrt. Mexikanci se niso mogli načuditi tujcem in njih opremi, sosebno ne topovom in konjikom; zakaj konj v Ameriki niso poznali. Menili so, da so Španci bogovi, in mnogi so se jim pridružili, ker jih je kralj *Montezuma* hudo zatiral. Mexikanci niso bili divjaki, ampak omikan narod. Obdelovali so zemljo, rudarili in obrtovali ter prebivali v dobro utrjenih mestih, ki so jih spajale trdne ceste. Železa niso poznali. Njih verski običaji so bili grozoviti: darovali so bogovom ujetnike in se gostili s človeškim mesom.

Montezuma se je silno prestrašil, ko je začul, da so tujci pridri v njegovo deželo. Takoj je odposlal nekaj veljakov z bogatimi darili h Cortezu, in ti so naprosili tujce, naj odidejo iz njih dežele. Toda njegova darila, kakor šlemi, opreme, ovratnice in zapestnice, vse iz čistega zlata, so še bolj razvnela Špance, da bi si osvojili

deželo. «Vašega kralja bi rad osebno spoznal», je dejal Cortez Montezumovim poslancem in odhitel proti glavnemu mestu Mexiku, ki je stalo na otokih sredi jezera. Montezuma mu je šel naproti, privedel Špance v prestolnico ter jih nastanil v kamenitih poslopjih. Toda kaj skoraj so ošabni in pohlepni Španci toli nadražili ljudstvo, da se je uprlo; ubilo je Montezumo, in Cortez se je moral po groznih bojih umekniti iz mesta. Mnogo njegovih tovarišev so Mexikanci pobili, mnogo se jih je potopilo v jezeru, in vse strelivo je bilo izgubljeno. Razen tega jim je mexikanska vojska zapirala pot. Toda Cortez ni obupal. Urno je pognal svojo malo četo proti sovražniku, se zakadil med Mexikance, podrl zastavnika in zgrabil zastavo. Ko so Mexikanci videli, da imajo to svetinjo Španci v rokah, so se spustili v beg.

Ko se je bil Cortez okreplil, se je vrnil v glavno mesto ter si ga osvojil. Ž njim se je vdala vsa dežela. Slavni zmagovavec je bil prvi namestnik Mexike ali Nove Španske; toda njegovi sovražniki so ga očrnili pri Karlu V. Dasi se je opravičil, mu je kralj vendar utesnil oblast. Globoko užaljen se je iznova napotil proti Ameriki ter je l. 1536. odkril polotok *Californijo*. Umril je l. 1547. na Španskem.

Dasi je imela Mexika veliko dragocenih kovin, vendar pohlepni Španci niso bili zadovoljni. Vedno so povpraševali po zlati deželi, in vedno so jim kazali Indijani na južno stran. Zato se je napotil srčni Španec Francišek *Pizarro* (Pizaro), mož preprostih roditeljev in malo blagega mišljenja, na dveh ladjah proti jugu in je dospel v Peruansko. Ker ni imel toliko vojščakov, da bi si osvojil deželo, se je vrnil na Špansko, kjer ga je cesar Karel V. pooblastil, da si osvoji deželo v imenu španske države. Tudi Peruanska je bila dobro obljudena in marljivo obdelana dežela. Peruanci so častili solnce kot najvišjega boga; zgradili so mu bili na otokih jezera *Titicace* (Titikaka) veliko svetišče. Njih kralj ali *inca* (inka) je stoloval v glavnem mestu *Cuzcu* (Kusko), ki je bilo čudovito utrjeno z obzidjem in stolpi. Tudi Peruanci niso poznali železa; zato pa so dobivali iz rudnikov obilo zlata in srebra.

Ko so l. 1532. Španci pristavili k peruanski obali, so se ravno prepirali kraljevi rodbinci; to je Pizarro izkoristil za svoje namene. Dasi si je osvojil Cuzco, je vendar zgradil novo glavno mesto *Limo* (Lima). Njegov tovariš *Almagro* je šel čez visoko pogorje v *Chile* (Čile), toda te dežele si ni mogel prisvojiti. Zmago-

vavca sta se skoraj nato sprla in zgrabila za orožje. Pizarrovi brati so ujeli Almagra in ga usmrtili. Nato so Almagrovi pristaši napadli namestnika Pizarra v njegovi palači v Limi in ga umorili. Španska vlada je potem deželo pomirila in uredila.

Po teh odkritjih so se razcvetele atlantske države, najbolj Portugalska, Španska in Nizozemska. Lisboa, Sevilla in Antwerpen so bila sedaj svetovna tržišča. Španci so iskali po novih deželah skoraj samo zlata in srebra ter nakladali deželanom toli težavna dela v rudnikih, da jih je umrlo na tisoče in tisoče. Šele duhovščina je nekoliko ublažila njih stanje. Blagi dominikanec *Las Casas* je nasvetoval, naj se uporabljajo v rudnikih čvrstejši Zamorci iz Afrike; s tem pa je nehotoma povzročil ostudno trgovino z zamorskimi sužnji. Kakor Španci iz Amerike, tako so dobivali Portugalci iz Indije neizmerna bogastva, toda prinašala so jim le malo prida in blagoslova. Širila se je med njimi gizdavost in poželjivost, dočim je pojemalo težavno poljedelstvo in naporno obrtstvo. Mnogo Špancev se je izselilo v Ameriko, češ, da tam obogate hitro in lahko, in mati dežela je skoraj pogrešala potrebnih delavcev. Iz Amerike so došle v Evropo razen dragocenih kovin nove živali in rastline, tako turščica, krompir, tobak in kina; novi svet pa je dobil iz starega raznovrstne domače živali, evropska žita, sladkorovec in v minulem stoletju tudi kavovec.

2. Martin Luter in reformacija.

a) Martin Luter.

H koncu Maksimilijanovega vladarstva je povzročil na Nemškem *Martin Luter* verski razpor, ki se navadno zove *reformacija*.

Martin Luter se je porodil l. 1483. v *Eislebnu* kot sin ubogega škrilarja. V stiski in bedi mu je tekla mladost. Ko je hodil v latinsko šolo v Eisenachu, je koledoval od hiše do hiše in prosil miloščine. Stopil je v samostan avguštincev v Erfurtu, in l. 1508. ga je izborni knez Friderik Modri pozval na novo ustanovljeno vseučilišče *wittenberško* (Wittenberg), kjer je kaj skoraj zaslul kot učitelj in propovednik.

Da bi se dozidala krasna cerkev Sv. Petra v Rimu, je umetljivi papež *Leon X.* iz rodovine Medicejcev razpisal odpustke, katere je po Saški oznanjal dominikanec *Ivan Tetzel*. To je naklonilo Lutro, da je pribil na grajsko cerkev wittenberško 95 stavkov, tičočih se odpustkov, in pristavil, da jih hoče zagovarjati proti komurkoli (1517). Malo potem je postavil še druge nauke, ki se 1517.

niso ujemali s katoliško vero. Papež je Lutra pismeno pozval, naj prekliče svoje nauke, a Luter je pismo očitno sežgal pred mestom Wittenbergom in s tem zavrgel papeževo vrhovno cerkveno oblast.

1521. Leta 1521. je cesar Karel V. sklical prvi državni zbor v *Worms* in je nanj povabil tudi Lutra. Ko mu je bil cesar pismeno zatrdil, da se mu ne zgodi nič žalega, se je Luter napotil v *Worms* in je vpričo sijajnega zbora zagovarjal svoje nauke. Ker jih pa ni hotel preklicati, je cesar razglasil *wormski edikt*, v katerem je preklel Lutra in njegove pristaše ter ukazal, naj se sežgo njegovi spisi. Luter je bil odpotoval, preden se je razglasil edikt. Ko pa se je peljal skozi sotesko Turinškega lesa, so prijezdili saški plemenitniki in ga na videz napadli. Potegnili so ga iz voza in odvedli na grad *Wartburg*. To vse je bil ukrenil izborni knez Friderik Modri, da ne bi zalezovali Lutra. V *Wartburgu* je živel skrivaj kot gospodič *Juri* ter prevajal sveto pismo v nemščino. Ko so se pa l. 1522. pričeli v *Wittenbergu* nemiri, se je vrnil tja, da bi pomiril razburjeno ljudstvo. Pri bogoslovskih spisih ga je zvesto podpiral *Filip Melanchthon*, učitelj grškega jezika na wittenberškem vseučilišču.

b) Prvi nasledki reformacije.

Lutrovi nauki so se vzlic wormskega ediktu hitro razširili. Vzprejeli so jih saški izborni knez *Ivan*, hesenski deželni grof *Filip* in načelnik nemškega reda *Albreht Braniborski*, ki je l. 1525. prusko redovno državo izpremenil v posvetno dedno vojvodino.

Kako globoko so vzburili Lutrovi nauki vse stanove, o tem pričajo drugi nemiri, ki so se vneli za wittenberškimi. Najnevarnejši je bil *kmetiški upor*. Kmetje niso bili takrat samosvoji, ampak povečjem last graščakov. *Nesvojni* (leibeigen) kmetje se niso smeli brez dovolila seliti, niti niso smeli prodajati, ne dedičem zapuščati svojega posestva; njih otroci si niso smeli izbirati poklica, kakršnega bi si bili radi. Sodili so jim graščaki, katerim so dajali *desetino*, t. j. del poljskih pridelkov in domačih živali, in jim tlačanili, t. j. opravljali so jim brez plačila raznovrstna poljska dela, postavljali poslopja in za graščinskimi lovci nosili mreže, ribnjače, pasti in druga lovila. Že pred reformacijo so kmetje sklepali zaveze, da bi si olajšali bedo.

1515. Največja je bila zaveza (punt) *slovenskih* kmetov l. 1515. Ob koncu petnajstega stoletja so kranjski, štajerski in koroški graščaki često prezirali pravice slovenskih kmetov, zagotovljene v starih pismih

(stara pravda), ter so jim samovlastno nakladali nove davščine in nenavadno tlako. Kmetom se je dozdevalo, da jim hočejo graščaki izmekniti pravno podstavo in jih ukleniti v težki jarem prvotne sužnosti. Da bi se ga ubranili, so zgrabili za orožje. Rušili so gradove, plenili po graščinskih posestvih in preganjali tlačitelje. Ko jih tudi niso pomirile dobrovoljne besede cesarja Maksimilijana I., pri katerem so se bili pritožili kmetiški poslanci v Augsburgu, so notranjeavstrijski velikaši oborožili vojsko, ki je pobila upornike pri Celju in ob Savi pri Rajhenburgu (1515). Deset let potem so se uprli kmetje Južne Nemčije, Salzburške, Gorenje Avstrije in Severne Štajerske ter si izbrali za poveljnika viteza *Götza von Berlichingen*. Tudi te čete so knezi in meščani potolkli z dobro oboroženo in izvežbano vojsko ter so iznova spokorili kmete. 1515.

V tem je vnel razkolnik *Tomaž Münzer* nov upor v Turingiji. Dejal je, da nima veljave krščevanje otrok, in je zahteval, da se mora vsak odrasli človek prekrstiti (prekrščenci). Ta «prerok» je hotel osnovati novo krščansko državo, v kateri bi bili vsi enaki in bi bila vsa imovina vsem skupna. Na čelu svojih pristašev, kmetov in rokodelcev je hodil od mesta do mesta, od vasi do vasi ter rušil cerkve, samostane in gradove. Naposled so knezi potolkli tudi te tolpe, ujeli Münzerja in ga usmrtili.

c) Državni zbori v Speierju (1529), Augsburgu (1530) in Nürnbergu (1532).

Vzlic tem uporom in grozodejstvom so se Lutrovi nauki širili čimdalje bolj. Leta 1529. je sklical cesar državni zbor v *Speier*, kjer je sklenila večina katoliških knezov in stanov, da ostani pri tem, kar se je bilo reformovalo doslej; širiti reformacijo drugod pa se je strogo prepovedalo. Temu sklepu so ugovarjali ali protestovali luteranci, češ, da bi se ž njim lahko ustavila vsa reformacija. Odslej so jih nazivali *protestante*. K letu se je sešel državni zbor v *Augsburgu*, kjer se je cesar še enkrat potrudil, da bi združil luterance s katoliško cerkvijo. Luteranci so mu predložili veroizpoved (*augsburško veroizpoved*), ki jo je bil sestavil Melanchthon, in držali so se je tako trdno, da jih ni bilo moči združiti. Ta veroizpoved je bila osnova protestantski cerkvi. Protestantske kneze je skrbelo, da ne bi jih cesar užugal; zato so sklenili l. 1531. v *Schmalkaldenu* zvezo za boj in odboj. Ali vojska se vendar ni vnela, temveč sklenil se je l. 1532. verski mir na državnem zboru v *Nürnbergu*. 1531. 1532.

3. Zwingli in Calvin.

Skoraj obenem z Lutrom je nastopil zoper odpustke *Ulrik Zwingli*, propovednik v Zürichu. A segel je dalje ter zavrgel še druge nauke katoliške cerkve. Njegova «reformovana» vera se je razširila po mestnih kantonih, kmetiški kantoni pa so ostali zvesti katoličanstvu. Pri Kappelu so udarili katoličani na zwinglijane ter jih do dobra pobili. Dasi je Zwingli obležal na bojišču, so se vendar ohranili njegovi nauki, ki jih je še bolj razvil in razširil tretji reformator *Ivan Calvin*. Porojen na Francoskem, se je l. 1536. nastanil v *Genfu*, kjer so meščani vzprejeli njegovo vero. Odtod se je kalvinstvo hitro razširilo po Francoski, kjer so kalvince nazivali *hugenote*, in po Nizozemski in Škotski. Njegove sovornike zovemo *reformovance*, njih verske nauke pa *helvetsko veroizpoved*.

4. Karel V. in Franc I.

a) Prvi dve vojni med Karlom V. in Francem I.

Za verskih zmed na Nemškem se je cesar Karel V. štirikrat bojeval s francoskim kraljem *Francem I.* (1515—1547). Franc je bil hraber in krasotoljuben knez. Vladal je samovlastno, plemstvo pa mu je zvesto služilo; imel je sijajen dvor in rad je podpiral znanstva in umetnosti. V Italiji se je bil že v petnajstem stoletju porodil nov stavbinski slog (*renesanski*). V tem slogu je pričel slavni *Bramante* zidati cerkev Sv. Petra v Rimu; pozneje je nadaljeval stavbo Michel Angelo Buonarrotti (Mikel Andželo Buonarrotti). Ta stavbinski slog je prodril na Francosko za Franca I., ki je dal v Parizu zgraditi dvorski grad *Louvre* (Luver). Francoskemu kralju ni bilo po volji, da je velika habsburška oblast tesno oklepala Francijo. Posrečilo se mu je, da si je osvojil vojvodino milansko; a tudi Neapolj je hotel imeti. Toda cesar mu je sklenil vzeti Milansko in tudi izviti vojvodino burgundsko, ki jo je bil ded Maksimilijan prepustil Francoski. Zato so se vnele štiri vojne med cesarjem in francoskim kraljem.

Prva vojna se je pričela l. 1521. v Italiji. Ko so bili Francoze pregnali iz Milana, je prišel kralj Franc sam z vojsko preko Alp ter 1525. l. 1525. obsedel trdnjavo *Pavijo*. Njemu so se pridružili švicarski najemniki. Karel V. zaradi bolezni ni mogel iti na boj, a imel je spretno vojskovodje. Ti so bili sosebno *Pescara* (Peskara), vodja španske pehote, *Juri Frundsberg*, vodja nemških pešcev, in fran-

coski vojskovodja (connetable) *Karel Bourbonski*. Tega je bil kralj Franc globoko užalil, in zato je stopil v službo cesarjevo. Pred *Pavijo* je bila bitka. Franc se je bil kot hraber junak. Ko je pa grof *Nikolaj Salm* ustrelil konja pod njim, se je zgrudil na tla in se je moral podati. Mnogo imenitnih Francozov je bilo ujetih, vsa vojska se je razkropila, in le malokdo se je vrnil na Francosko. Kralja Franca so odgnali v *Madrid*, kjer je s cesarjem sklenil pogodbo l. 1526. S prisego je potrdil obljubo, da se odpove vojvodini milanski in burgundski. Ko je bil izročil svoja sinova kot talca, ga je Karel izpustil. Ali toliko da je Franc stopil na francoska tla, je preklical obljubo, češ, da so mu jo bili izsilili, in je sklenil zvezo s papežem Klementom VII., ki se je bal prevelike oblasti cesarjeve. Ta nezvestost je toli razljutila Karla, da je Franca pozval, naj se vrne v zapor, če se ne more držati pogodbe. Ali kralj tega ni storil, in zato se je vnela *druga vojna*.

Stari vojskovodja Juri Frundsberg je zopet gnal svoje pešce preko Tirol v Gorenjo Italijo, kjer se je združil z vojsko Karla Bourbonskega. Ko je pa obolel, se je pridrevil Karel Bourbonski z vojsko pred Rim. Toda ko je naskakoval mesto, ga je svinčenka smrtno ranila (1527). Nato so se nemški pešci in španski najemniki razkropili po mestu, plenili palače, cerkve in samostane ter oblegali papeža v Angelskem gradu. Dali so mu svobodo, ko je bil plačal veliko odkupnino. Naposled se je sklenil mir v *Cambrai* (Kambré) l. 1529.: Karel se je odrekel Burgundiji, Franc pa Italiji. 1529. Nato se je Karel V. sešel s papežem v *Bologni* (Bolonja), in papež ga je okronal za cesarja l. 1530. 1530.

b) Karlovi boji v Afriki. Poslednji dve vojni s Francijo.

Takrat so severnoafriški razbojniki vznemirjali cesarjeve dežele. V *Algieriji* so bili mohamedanski morski razbojniki osnovali državo, kateri je vladal *Khaireddin Barbarossa*, ki si je bil osvojil tudi Tunis. Zajemali so trgovske ladje, ovirali trgovino, ugrabljali ljudi po primorskih krajih italijanskih in španskih ter jih imeli zaprte, dokler se niso odkupili. Te stiske cesarjevih dežel so najbolj veselile francoskega kralja Franca. Zato je sklenil Karel l. 1535. užugati 1535. razbojniško vojsko. Odjadral je na genovskih ladjah, katere je vodil *Andrej Doria*, proti Tunisu, potolkel razbojnice, si osvojil mesto in osvobodil 20.000 ujetih kristjanov, ki so potem po zapadnih evropskih deželah slavili zmagovavca kot pokrovitelja krščanstva in pravice.

V tem je pričel francoski kralj, ki je bil sklenil prijateljstvo s turškim sultanom, *tretjo vojno* s Karlom (1536). Ker pa Francozi sami niso odobrvali kraljeve politike, je sklenil Franc l. 1538. s Karlom premirje v *Nizzi* (Nica).

1541. Leta 1541. se je napotil cesar drugič v Afriko, in sicer proti *Algieru*; toda silni viharji so razbili njegovo brodovje, in brez uspeha se je vrnil na Špansko. Voljno in velikodušno je trpel s svojimi junaki vse nadloge. Njegovo nezgodo je hotel Franc neplemenito izkoristiti. Zavezal se je zopet s Turki in l. 1542. napadel Nizozemsko. A tudi v tej vojni je bil pobit. Cesar je planil z vojsko v Francijo in pretil Parizu s pogubo. A kralj ga je naprosil miru, in cesar je privolil, da se je sklenil l. 1544. mir v *Crespyu* (Krepij). Oba vladarja sta obdržala dežele, ki sta jih bila imela pred vojno.

5. Ferdinand Avstrijski in Turki.

Leta 1516. je umrl Vladislav, kralj ogrski in češki. Njegov naslednik je bil jedva desetletni sin Ludovik II. Ogrom se je godilo jako hudo, ko je l. 1520. *Sulejman II.* Veliki ali Slavni zasedel osmanlijski prestol. Ta samosilnik je hotel ukloniti ves svet polmeseču, najprej pa si osvojiti Ogrsko. Turki so rekali: «Na svetu bodi samo en vladar, kakor je v nebesih samo en Bog.» Sulejman je l. 1521. premogel trdnjavo Beligrad in vzela viteškemu redu sv. Ivana otok Rod; vitezi so se nato preselili na Malto.

Leta 1526. pa je planil sultan z veliko vojsko na Ogrsko. Mladi kralj Ludovik II. je ukazal, naj se nosi po stari šegi krvavi meč po vseh županijah v kraljestvu, češ, da preti domovini poguba, in je pozval na boj vse može, sposobne za orožje. Toda zbrala se je le majhna vojska, in s to je šel hrabri kralj na Turke. Pri *Mohaču* se je vnela bitka, v kateri so Turki premagali in pobili skoraj vso ogrsko vojsko. Kralj se je hotel beže oteti; toda konj se mu je spotaknil nad strmim bregom potoka in ga je zagrebel v blato. — Sultan se je polastil Budima in ga dobro oplenil. Tudi druga mesta in mnogo vasi so Turki požgali in pomorili ljudi ali pa jih odgnali v sužnost. Nato se je sultan vrnil v Carigrad.

Ker ni imel kralj Ludovik potomcev, se je nadvojvoda Ferdinand, mož Ludovikove sestre Ane, na podstavi prejšnjih pogodb lastil Češke in Ogrske. Čehi so ga tudi izvolili za kralja; na Ogrskem pa je večina plemenitnikov posadila na prestol erdeljskega vojvodo,

imovitega *Ivana Zapoljo*, dočim je manjšina izvolila Ferdinanda za kralja. Zato se je vnela državljanska vojna. Ferdinandov vojskovodja *Nikolaj Salm* je potolkel Zapoljo pri *Tokaju*, da je moral pobegniti na Poljsko. Odtod je naprosil Sulejmana pomoči, in ta mu jo je dovolil. Sultan je l. 1529. zopet udaril na Ogrsko; na mohaškem polju je Zapolja pokleknil pred mogočnega siloviteža in mu poljubil roko, sultan pa ga je potem oklical za ogrskega kralja. Nato se je drevila turška vojska proti Dunaju. 1529.

Dne 21. septembra so goreče vasi po okolici naznanjale Dunajčanom, da prihaja grozoviti sovražnik. Dunajska posadka je štela samo 20.000, obsedna vojska pa 250.000 mož. S Štefanovega stolpa so se videli več milj na okolo samo šatori, in Dunav so pokrivalo turške ladje. Toda Dunajčani niso obupali; sklenili so braniti do zadnje kaplje krvi domovino in krščanstvo. Vse je presežal mestni veliki poveljnik grof *Nikolaj Salm*; podpiral ga je neustrašni baron *Viljem von Roggendorf*. Oblegovavci so kopali podkope, jih nasipovali s strelnim prahom in jih podžigali, da bi se razletelo mestno obzidje; toda oprezni obleganci so preprečili vse nakane. Zamašili so hitro vsak predor in junaško odbijali naval za navalom. Ondaj se je sosebnost obnesel *Ivan Kacijanar* iz Begunj, ki je s kranjskim krdelom branil Koroška vrata. Sredi oktobra se je sultan nenadoma umaknil ter vrnil domov.

Leta 1532. je Sulejman zopet s silno vojsko pridrl na Ogrsko ter obsedel trdnjavo Kisek (Güns), ki jo je branil *Nikolaj Jurišič* s komaj 700 možmi. To krdelce je odbilo osemnajst naskokov, a polovica branivcev je padla. Tudi strelni prah je pošel, in Jurišič je bil ranjen. Zdajci je počil glas, da sta Karel in Ferdinand nabrala vojsko okolo Dunaja. Nato se je sultan umaknil ter se, grozno oplenišči Štajersko, vrnil v Carigrad. Ker Ferdinand tudi potem, ko so se bili umeknili Turki, ni mogel pregnati Ivana Zapolje iz Ogrske, se je pogodil z njim l. 1538. v *Velikem Varadinu*. Ferdinand ga je priznal za kralja ogrskega, toda ozemlje, kateremu je vladal Ivan Zapolja, naj bi po njegovi smrti pripadlo Ferdinandu. Zapolja je umrl l. 1540. Njegova vdova Izabela pa se ni držala pogodbe, temveč je proglasila za ogrskega kralja sina *Ivana Sig-munda*, kateremu je bilo šele nekaj dni. Tudi sultan se je potegnil za dete in je pridrl na Ogrsko. Osvojil si je zopet Budim, ki je bil potem nad sto let v turški oblasti. Odslej je bila Ogrska razdeljena med tri vladarje: Erdeljskemu in vzhodnim županijam ogrskim je

gospodoval Ivan Sigmund Zapolja; Srednji Ogrski z glavnim mestom Budimom so vladali Turki, in samo zapadnim in severnim županijam je vladal kralj Ferdinand, ki se je zavezal, da bode sultanu vsako leto plačeval po 30.000 cekinov davščine.

6. Schmalkaldska vojna. Verski mir.

Cesar je trdno upal, da bode cerkveni zbor pomiril in združil verski stranki. Zato je pregovoril papeža Pavla III., da je l. 1545. sklical obči cerkveni zbor v *Trident*. Ker so se pa protestanti branili priti na zbor, je sklenil Karel schmalkaldske zaveznike užugati z vojsko. Ko se je pričela vojna, že Luter ni več živel; umrl je l. 1546. v Eislebenu in pokopali so ga v grajski cerkvi wittenberški. Cesar je proklel načelnika schmalkaldske zaveze, saškega izbornega kneza *Ivana Friderika* in hesenskega deželnega grofa *Filipa*. *Moric* vojvoda saški, stričnik izbornega kneza in Filipov zet, pa se je pridružil, dasi je bil luteranec, cesarju, kateremu je bil zvesto vdan.

Vojna se je pričela l. 1546., toda šele v naslednjem letu je bila odločilna bitka. Pri Hebu (Eger) se je združila Ferdinandova vojska s četami njegovega brata, in potem se je pomikala združena vojska ob levem bregu reke Labe proti Saški. Ko je bila prebrodila 1547. reko, je pri *Mühlbergu* (1547) udarila na Sase, jih potolkla in ujela izbornega kneza. «Prišel sem, videl, in zmagal je Bog», je vzkliknil Karel V. po tej zmagi. Izbornega kneza je obsodil na do-smrtno ječo, izborna dostojanstvo in skoraj vse njegove dežele pa je podelil vojvodi Moricu. Deželni grof Filip se je vdal dobrovoljno, a cesar ga je zaprl v ječo, dasi je temu ugovarjal njegov zet.

Nekoliko potem se je sklenil Moric Saški potegniti za svoje sovornike in se upreti cesarju. Leta 1552. se je pogodil s francoskim kraljem *Henrikom II.*, sinom in naslednikom Franca I. Kralj Henrik se je zavezal, da bode Morica v vojni zoper cesarja izdatno podpiral z denarjem. Moric pa mu je zato odstopil državna mesta Metz, Toul in Verdun. Oprezni možje so cesarja, ki je bil ravno v Inomostu, svarili, naj ne zaupa Moricu; a Karel je bil trdno uverjen, da ga knez ne izda, ker ga je bil toli povišal. Ko pa je lokavi Moric prihitel z vojsko v Južno Nemčijo, obsedel Augsburg in se približal meji tirolski, je cesar spoznal, da je izdan. Sasi so naskokoma vzeli *Ehrenberško sotesko* (Ehrenberger Klause), in cesar je nato izpustil iz ječe Ivana Friderika ter zbežal preko Brennerja in po Pusti dolini (Pusterthal) v Beljak. Moric je zasedel Inomost in odšel nato v

Passau, kjer se je sešel s kraljem Ferdinandom. Tu sta sklenila *passavsko pogodbo*, po kateri so protestanti začasno dobili versko, deželni grof Filip pa osebno svobodo.

Zastonj se je cesar trudil, da bi državi pridobil mesta, ki jih je bil Moric odstopil Francozom. Naposled so sklenili protestanti s kraljem Ferdinandom l. 1555. *verski mir v Augsburgu*. Po tem 1555. so smeli protestanti svobodno opravljati božjo službo in obdržati cerkvena posestva; ko bi se pa kak duhovni državni knez (škof ali opat) poluteranil, bi izgubil cerkveno oblast in cerkvena posestva. Deželni oblastniki so imeli pravico določevati vero svojih podložnikov. Odslej je veljalo načelo: *Cuius regio, eius religio* — čigar je dežela, ta določuje vero podložnikom.

7. Karel se odpove cesarstvu in umrje.

Ko so se poğajali v Augsburgu, je cesar bolehal v Bruselju. Težkega srca je podpisal verski mir, zakaj spoznal je, da se mu ni posrečilo to, po čemer je bil hrepenel vse žive dni: združiti katoliško cerkev. Tožnost ga je obhajala in sklenil se je, kakor nekoč cesar Dioklecijan, odreči posvetni oblasti in poslednje dni prebiti v selski samoti. Pozval je edinega sina *Filipa*, kateremu je bil že odstopil *Neapolj*, v Bruselj ter mu izročil Nizozemsko. Tu se je poslovil od prijateljev, rekoč: «Potoval sem liki romar vse žive dni; devetkrat sem bil na Nemškem, šestkrat na Španskem, sedemkrat v Italiji, desetkrat na Nizozemskem, dvakrat na Angleškem, dvakrat v Afriki, enajstkrat na morju.» Sinu Filipu II. pa je rekel: «Bodi pravičen in mil vladar ter gospoduj podložnikom kakor oče otrokom.» Leta 1556. 1556. je prepustil Filipu II. tudi Špansko in posestva v Ameriki; naposled se je odrekel nemški cesarski kroni. Nato je odpotoval na Špansko.

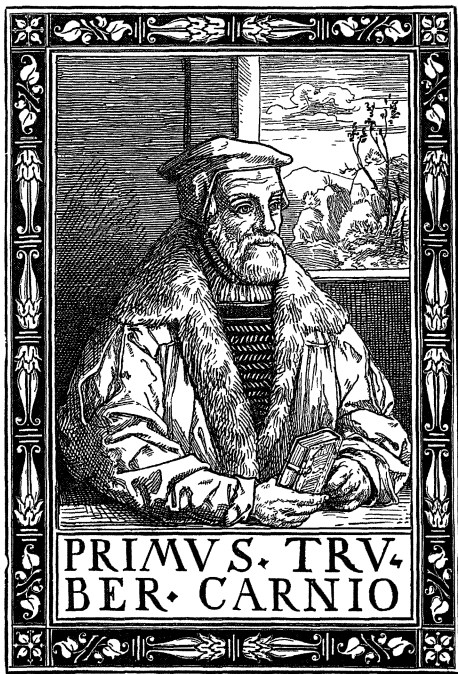
Cesar si je dal v pokrajini Estremaduri poleg samostana *Sv. Justa* sezidati palačo, kjer je živel še dve leti. Tudi tu ga je politika živo zanimala, in sin se ni lotil nobenega podjetja, da ne bi bil vprašal očeta za svet. Karel je živel v pokoju, pobožno molil, obdeloval vrt in se bavil z raznovrstnimi ročnimi deli. Videti je bilo, kakor bi si bil popolnoma okrepil život; toda skoraj so se povrnile stare bolezni, in često ga je popadala tožnost. Nekoliko pred smrtjo je zaželel, da bi mu redovniki priredili slovesen pogreb. Dal je v samostanski cerkvi postaviti mrtvaški oder in zapeti mašo zadušnico, pri kateri je bil tudi sam navzoči. To ga je toli pretreslo, da je nekoliko dni potem izdihnil blago dušo (1558). 1558.

III. Doba Filipa II. (1556—1598).

1. Ferdinand I. (1556—1564).

Ko se je bil Karel odpovedal cesarstvu, je njegov brat *Ferdinand* (pod. 5.) zasedel cesarski prestol. Trudil se je pomiriti in združiti sporne verske stranke, toda zaman. Takrat se je sklenil *cerkveni tridentski zbor*, ki je trajal s kratkimi prestanki osemnajst let (1545—1563). Določil je verske resnice, uredil božjo službo in skrbel za vzgojo sposobnih duhovnikov. Po Ferdinandovih dednih

deželah, takisto v Češki in Ogrski se je hitro razširila nova vera, in poluteranili se niso samo plemenitniki, ampak tudi meščani in kmeti. Po slovenskih deželah jo je propovedoval *Primož Trubar* (pod. 6.), porojen na Račici na Dolenjskem. Da bi se luteranstvo bolj vkořeninilo med narodom, je spisal Trubar mnogo nabožnih knjig ter tako ustanovil *slovensko književnost*. Ferdinand je sicer prepovedal poslušati luterske propovedi in čitati krivoverske knjige, toda opravil je le malo, sile delati pa protestantom tudi ni hotel. Uspešneje so izpodbijali luterance *jezuiti*, katere je pozval Ferdinand v Avstrijo.

Pod. 6. Primož Trubar.

Jezuitski red je ustanovil španski plemenitnik *Ignacij Loyola*. Ranjen v francoski vojni, je ležal bolan na očetovem gradu in prebiral životopise svetnikov. Berilo ga je toli vnelo, da se je sklenil posvetiti katoliški cerkvi. Poromal je v Jeruzalem, potem pa se je v Parizu bavil z bogoslovskimi nauki. Tu se je spoprijateljil z nekaterimi tovariši, ki so slovesno sklenili osnovati nov red. Med njimi je bil 1540. Loyolov rojak *Frančišek Ksaver*. Papež je l. 1540. potrdil novi red,

Pod. 5. Cesar Ferdinand I.

ki se je nazival *Ježusova družba*. Njegovo geslo je: «Vse za večjo slavo božjo». Vodil ga je general, ki je stanoval v Rimu. Ta red se je hitro razširil po vsem svetu; mnogi jezuiti so odpotovali v Azijo in Ameriko, da bi pokristjanili tamošnje pogane, v Evropi pa so pobijali protestantstvo. Nekateri so bili propovedniki in izpovedniki, drugi pa so učili na srednjih in velikih šolah, katere so bili često ustanovili sami, ali pa so kot učenjaki gojili prosveto. Ferdinand I. je bil l. 1551. pozval nekatere redovnike na Dunaj ter jim dovolil, propovedovati in učiti po vseh avstrijskih deželah.

Ferdinand I. je razdelil svoje dežele med tri sinove. Najstarejšemu sinu *Maksimilijanu* je podelil Ogrsko, Češko in Avstrijo, *Ferdinandu* Tirole in Prednjo Avstrijo, *Karlu* pa Notranjo Avstrijo, t. j. Štajersko, Koroško, Kranjsko in Istrijo. Po očetovi smrti je Maksimilijan II. zasedel tudi nemški prestol. Ferdinand se je poročil s *Filipino Welserjevo*, hčerjo bogatega Augsburgžana, in je stoloval v Inomostu. Bil je jako vnet za umetnost; blizu prestolnice je sezidal krasni grad *Ambras*, v katerem je zbiral raznovrstne umetnine. Nadvojvoda Karel je stoloval v *Gradcu*.

1564. Ferdinand I. je umrl l. 1564. Vse je žalovalo po blagem, miroljubnem in prijaznem knezu. Celo sultan Sulejman je vzkliknil ob njega smrti: «Pokojnik je bil res pravičen in pošten knez».

2. Maksimilijan II. (1564—1576).

Maksimilijan II. je bil jako omikan in učen knez; seosebno je ljubil prirodoznanstvo in godbo. Protestantom je bil mil in strpljiv vladar, zato so se zelo razširili po vseh avstrijskih deželah.

Ko je zavladal Maksimilijan II., je sklenil sultan Sulejman *ivanovcem* (malteškimi vitezi) vzeti otok *Malto*. Oborožil je silno brodovje ter ga poslal l. 1565. na viteze. A ti so se pod vodstvom velikega mojstra *La Valette* branili tako junaško, da so morali Osmanliji odjadrati. Ves krščanski svet je bil vesel te zmage, sultan pa se je silno razljutil ter ukazal oborožiti novo vojsko, ki bi izbrisala sramotni pobjoj. Postarni sultan je še enkrat poskusil premagati Dunaj in posaditi polmesec na Štefanov stolp.

1566. Prišedši l. 1566. v Beli grad, je krenil proti severozapadu, prebrodil Dravo pri Oseku in slovesno zasedel *Pečuh*. Odtod je šel na trdnjavo *Sziget*, katero je branil *Nikolaj Šubic-Zrinjski* (pod. 7.). Hrabri in domoljubni Zrinjski je zbral okolo sebe majhno posadko; vsi so prisegli, da bodo do zadnje kaplje krvi branili trdnjavo.

Po ljutem boju so Turki pridrli v Sziget, in Zrinjski se je zatekel s svojimi junaki v szigetski grad. Zaman mu je sultan, ki ni mogel dočakati, da bi se vzdignil z vojsko proti Dunaju, ponujal vso Hrvaško; zaman je žugal, da usmrti njegovega sina, ki so ga bili baje ujeli Turki. Zvesti Zrinjski ni prelomil prisege. Odbijal je naskok za naskokom in pehal Turke nazaj. V tem je Sulejman umrl. Veliki vezir je vojski prikrival sultanovo smrt in je dalje oblegal trdnjavo. Zaman je čakal Zrinjski pomoči; od nikoder ni bilo rešilne vojske. Pošel je že živež, in Turki so s strelili zapalili grajski krov. Sedaj ga je minilo upanje. Praznično oblečen je vtaknil v žep grajske ključe in zgrabil očetov meč. Nato je stopil na dvorišče med svoje junake, odprl vrata, vzkliknil bojno geslo «Jezus» in udaril na naskakovavce. Vnelo se je grozno klanje, in Zrinjski se je smrtno ranjen zgrudil na tla. Turki so pridrli v grad in pomorili žene in otroke. Kar se je razletela smodnišnica in z grozovitim pokom dvignila s sabo v zrak 3000 sovražnikov ter jih pokončala.

Nicolaus Comes de Zrinjio marum

Pod. 7. Nikolaj Šubic-Zrinjski.

Tako so posedli Osmanliji Sziget, a bil je samo razvalina. Sulejmanov naslednik *Selim* se je vrnil s premagano vojsko domov, in cesar Maksimilijan je obdržal oni del Ogrske, katerega si je bil osvojil njegov oče.

Maksimilijan II. je bil poročen s hčerjo cesarja Karla V. in je imel pet sinov; najstarejši sin, Rudolf, je za njim zavladal njegovim deželam in zasedel nemški prestol.

3. Filip II. Nizozemska se osvobodi.

V drugi polovici šestnajstega stoletja je bil španski kralj *Filip II.*, sin Karla V., najmogočnejši vladar evropski. Njegove dežele so cvetele, in njegove brabre vojake so vodili najspretnejši vojskovodje. Kralj ni potoval kakor njegov oče po svojih deželah, niti ni hodil sam na boj, ampak je navadno stoloval v *Madridu*. V spomin na bitko pri *St. Quentinu* (Sen Kantén), v kateri je bil njegov vojskovodja *Egmont* potolkel Francoze, je dal na severozapadu od Madrida sezidati v renesanskem slogu ogromni grad *Escorial* (Eskorjal), ki je zajedno samostan, cerkev in kraljeva rakev. Obliko ima podkovastega ražnja, to pa zato, ker so zmagali Španci na dan sv. Lavrencija (10. avgusta), katerega so bili pogani usmrtili na ražnju.

Filip je bil jako nadarjen, delaven in marljiv kakor malokdo, a bil je tudi ponosen, trd in neusmiljen. Sosebno se je trudil, da bi svoje dežele združil v državnem in cerkvenem oziru. V Italiji in Španski je bilo malo novovercev, tem več pa jih je bilo na Nizozemskem, kamor je bila prodrła Lutrova in Calvinova vera. Del bogate Nizozemske se je za Filipa II. odcepil od Španske.

Nizozemska je bila sestavljena iz sedemnajstih dežel. Ko je Filip II. l. 1559. odpotoval na Špansko, je postavil za namestnico sestro *Marjeto Parmsko*, ki je ljubila pravičnost nad vse. Podpiral jo je škof *Granvella* (Granvelja). Nizozemci so bili nejevoljni, da so španski vojaki ostali v deželi, in njih nejevoljnost je rasla od dne do dne, ko je Filip pomnožil škofije in uvedel *inkvizicijo* (to je bilo versko sodišče, ki je strogo kaznovalo krivoverce). Nejevoljni plemenitniki so sklenili zavezo in spisali prošnjo, v kateri so naprosili namestnico, naj se odpravi inkvizicija. To prošnjo je prineslo 300 plemenitnikov v slovesnem izprevodu v namestniško palačo. Velika množica je osupnila Marjeto, toda eden izmed svetovavcev jo je pomiril, rekoč francoski: «Ne bojte se, saj so sami berači (*gueux, gajz*)!» Ta zbadljiva beseda je šla od ust do ust, in

zavezniki so si jo nadedli kot časten priimek ter se odslej nazivali *gajzi*. Nosili so tudi spominščico s kraljevo podobo in napisom: «Bodimo zvesti kralju do beraške palice».

Namestnica je obljubila plemenitnikom, da priporoči kralju njih prošnjo; a razburjeno kalvinsko ljudstvo ni poznalo mere ter je razgrajalo po katoliških cerkvah in samostanih. Nato je sklenil kralj siloma upokojiti deželo ter je zato l. 1567. poslal na Nizozemsko 1567. smelega in brezozirnega vojvodo *Ferdinanda Albo*. Ko je počil glas, da se bliža Alba z veliko vojsko, je Nizozemce izpreletel strah in trepet. Nad 100.000 plemenitnikov, trgovcev in rokodelcev je pobegnilo ali na Nemško ali na Angleško. Med njimi je bil tudi oprezni in «molčljivi» *Viljem Oranski*, ki se je bil v mladih letih priljubil Karlu V. in je razsipno živel v Bruselju. Zaman je pri-govarjal prijatelju grofu *Egmontu*, naj pobegne ž njim. Priljudni in kralju zvesti Egmont je odklonil vabilo in je kakor hrabri admiral grof *Hoorn* ostal v deželi.

Ko je prišel Alba, je Marjeta odšla iz Nizozemske. Novi namestnik je vse upornike in one, o katerih je menil, da so krivo-verci, pozval pred sodišče, ki jih je obsodilo na smrt. Grofa Egmonta in Hoorna je dal zapreti. Na velikem trgu bruseljskem so jima odsekali glavo. Nato je zavladal mir po vsej deželi in videti je bilo, da je špansko gospostvo utrjeno. Toda Alba je naložil velike, skoraj neznosne davke in je celo prepovedal trgovino z Anglijo. Tem naredbam se je uprlo ljudstvo. Viljem Oranski je nabral mnogo beguncev in vojakov na Nemškem ter napadal Nizozemsko. Drugi ubežniki so se vojevali na morju in so kot pomorski razbojniki delali Špancem veliko škodo. Nazivali so se pomorski gajzi. Osvojili so si celo nekatera nizozemska mesta, in to je dalo severnim deželam toli poguma, da so izvolile Viljema Oranskega za namestnika. Kralj Filip se je bal, da bi mu Albovo nasilstvo ne izneverilo Nizozemcev; zato je pozval Albo domov. Toda bilo je že prepozno.

Naslednji namestniki so se trudili zadušiti upor. Albov drugi naslednik je bil hrabri in viteški *don Juan d'Avstria*, kraljev pol-brat. Preden je prišel na Nizozemsko, je že slovelo njegovo ime. Ko so l. 1571. hoteli Turki vzeti Benečanom plodoviti otok Ciper, so papež, kralj Filip in Benečani oborožili veliko brodovje ter iz-ročili vrhovno poveljstvo donu Juanu. Ta je v silno krvavi bitki pri *Lepantu* (Lepanto) l. 1571. razbil turško ladjevje. Ali na Nizo- 1571. zemskem je dosegel le malo, ker ga Filip ni izdatno podpiral. Umrli

je l. 1578. Za njim je bil namestnik njegov netjak *Aleksander Farneški* (Farnese), sin prejšnje namestnice Marjete. Ta junak je posedel južne pokrajine, ki so bile ostale zveste katoliški veri, sedem 1579. severnih protestantskih pokrajin pa je l. 1579. sklenilo *utreško unijo* (Utrechter Union); toda še vedno so priznavale Filipa za kralja. Šele l. 1581. so ga odstavile in proglasile Viljema Oranskega za načelnika. Tako se je osnovala *nizozemska ali holandska republika*. Ko je l. 1584. morivec zavratno umoril Viljema, je njegov sin *Moric Nassavski* zavladal novi državi.

4. Angleška in Škotska. Elizabeta in Marija Stuartska.

Reformacija je prodrla tudi na Angleško in Škotsko, kjer je provzročila mnogo nemirov in zmed. Na Angleškem je kraljica *Elizabeta* (1558—1603), iz rodovine *Tudorcev*, uvedla protestantsko vero. Naročila je zboru duhovnikov, naj sestavi 39 verskih članov; ti so še dandanes osnova *angleški (anglikanski)* cerkvi. Kdor je glavav v državi, ta je tudi cerkveni glavav. Ker so Angleži obdržali škofove, se zove njih cerkev tudi episkopalna (episcopus) ali *škofja* cerkev. Katoliško bogoslužje je bilo strogo prepovedano, samo na Irskem se je ohranila rimsko-katoliška vera.

V tem je kraljica skrbno opazovala razmere na Škotskem. Tu je bil l. 1542. umrl kralj Jakob V. iz rodovine Stuartovcev. Njegovo edino dete je bila Marija (pod. 8.), ki je imela ob očetovi smrti šele osem dni. Vzgojili so jo na francoskem dvoru, kjer se je vse čudilo njeni lepoti in milosrčnosti. Tu se je poročila s kraljevičem (dauphin) *Francem*, ki je po smrti Henrika II. zasedel francoski prestol, a umrl že leto dni potem. Takrat je *Ivan Knox* (Noks), Calvinov učenec, širil Calvinove nauke po škotski deželi. Nahujskani reformovanci so rušili katoliške cerkve in samostane, razbijali cerkvene posode in podobe ter prirejali v oplenjenih cerkvah evangeljsko bogoslužje.

Francoski dvor ni priznal angleške kraljice Elizabete za pravo vladarico, češ, da ima Marija Stuartska večjo pravico do angleške krone, ker je bila nje stara mati iz rodu Tudorcev. Marija se je po soprogovi smrti vrnila domov, kjer so jo vzprejeli Škoti jako navdušeno. A ta navdušenost je trajala le malo časa. Ko so namreč Škoti zapazili, da je kraljica zvesta katoličanka, so jo sovražili; ko se je omožila drugič s sestričem, katoliškim lordom *Henrikom Darnleyem* (Dernlij), pa so jo celo črtili. Ta zakon je bil njena nesreča;

soprog je bil sirov in malo značajan ter je strastno hlepel po zabavah in veselicah. Ker se ji je omrznel, se je vdala grofu *Jakobu Bothwellu* (Bodsuel), češ, da jo bode podpiral v viharnih časih. Zlobni Bothwell, ki se je s hinavstvom prikupil Mariji, je bil pripravljen za vsako hudodelstvo. Nekoč je ležal kralj bolan v selskem dvorcu blizu glavnega mesta Edinburga. Kar se je ponoči raztelel dvorec z grozovitim pokom, in zjutraj so našli kralja mrtvega na polju. Sum je letel na Bothwella; toda ljudstvo je govorilo, da je tudi kraljica kriva tega zlodejstva. Ta sum je še rasel, ko se je kraljica malo potem poročila z Bothwellom.

Sedaj so se uprli nejevoljni plemenitniki, izgnali Bothwella, ujeli kraljico ter jo zaprli v grad Lochleven (Lokleven), ki je stal na jezerskem otoku. Toda žalostna usoda kraljičina je mnogim vzbudila živo sočutje, in enemu njenih sorodnikov se je posrečilo, da jo je osvobodil. Pobegnila je na Angleško (1568) ter prosila kraljico Elizabeto pomoči in varstva. Toda Elizabeta jo je zaprla, in Marija je prebila osemnajst let v ječi. Njeni prijatelji so snovali zaroto za zaroto, da bi usmrtili Elizabeto in posadili Marijo na angleški prestol. Njeni sovražniki pa so ji podtikali, da odobrava naklepe zarotnikov. Nesrečnica je bila v gradu *Fotheringhayu* (Fodseringe), ko so ji siloma odprli omarico in ji vzeli pisma. Nato je rekla nadzorniku: «Dvoje imam, česar mi ne morete vzeti: kraljevo kri, po kateri imam pravico do prestola, in pa srce, ki je zvesto vdano veri mojih pradedov.»

Elizabeta je sklicala sodišče, ki jo je obsodilo na smrt, češ, da je vedela za zaroto. Marija je umrla popolnoma vdana v voljo božjo. V črni žametni obleki, z razpelom v desnici, je dne 8. februarja 1587. l. 1587. veličastveno stopila na morilni oder ter mirno položila glavo pod krvnikov meč.

5. Filipova vojna z Angleško in nje posledki.

Med Angleško in Špansko je bilo že dalje časa sovraštvo. Angleški brodovi so često napadali španske naselbine. Ko je *Aleksander Farneški* stiskal holandsko republiko in ko so Holandci prosili Angleško pomoči, jim je Elizabeta poslala majhno vojsko. Zato je Filip II., ko so usmrtili Marijo Stuartsko, sklenil z vso silo užugati Angleže. Oborožil je 160 ladij, tako zvano *nepremagljivo armado*, ki jo je vodil vojvoda *Medina Sidonia*. Mnoge ladje so bile podobne plavajočim trdnjavam; na admiralovi ladji, ki je imela stolp

liki utrjeno mesto, je bilo 1200 vojakov. Angliji je pretila silno velika nevarnost, toda kraljica je bila pogumna. Po njenem naročilu so Angleži oborožili vojne ladje, nabrali krepko vojsko in stražili obalo. Vse Angleže, najsi so bili te ali druge vere, je navdajala tolika ljubezen do domovine, da so voljni zakladali troške za branilne naprave.

Meseca majnika l. 1588. je odplulo špansko ladjevje, kateremu se je čudila vsa Evropa, v Rokavski preliv in se je zasidrilo blizu *Calaisa* (Kalé). V temni noči so drzni Angleži pripeljali osem ladij, napolnjenih z netili, na sredo španskega brodovja ter jih zažgali. Da bi se ne vnele španske ladje, so jih poveljniki odpeljali na plano morje, in zjutraj je bilo vse ladjevje razkropljeno. Sedaj so Angleži in Holandci skupno napadli posamezne španske ladje; nekatere so se potopile ali so naletele na plitvine in sipine, nekatere pa so uplenili Angleži. Z nepoškodovanimi ladjami je odjadrал Medina Sidonia okolo Škotske; toda tu so jih siloviti viharji ali uničili ali poškodovali. Le z malo ladjami ponosne armade se je potrti admiral vrnil na Španško. Ko je kralju trepetaje poročil poraz, je odgovoril Filip hladno, kakor mu je bila navada: «Poslal sem ladjevje proti ljudem, ne pa proti viharjem in klečevju».

Po tem porazu se Španci niso več opomogli; nič več niso vladali na morju, nego na njih mesto so stopili Angleži in Holandci. Filip II. ni mogel nadaljevati vojne proti Angleški in ne spokoriti odpadlih Nizozemcev. Kakor Španška je prepadla tudi Portugalska, ki je bila takrat združena s Španško.

Leta 1580. je izmrla kraljeva rodovina portugalska, in Filip II. si je osvojil deželo. Ta zveza je uničila blaginjo Portugalski; zakaj Holandci so imeli zdaj tudi Portugalce za sovražnike ter so jim vzeli najlepše in najbogatejše naselbine v Vzhodni Indiji, kakor *Sundske otoke*, *Malakko*, *Ceylon* in *Formoso*, naposled pa celo rt Dobre nade.

Filip II. je umrl l. 1598. Za njegovih naslednikov *Filipa III.* in *Filipa IV.* je Španška še bolj prepadla. Filip III. je moral priznati Holandce za nezavisne. Leta 1640. so se osvobodili tudi Portugalci, ki so se bili le nejevoljni vdali španski oblasti, ter so *braganškega vojvodo Ivana* izvolili za kralja.

Angleška oblast pa je rasla od leta do leta. Kraljica Elizabeta je prijazno vzprejemala vse tiste, ki so jih zaradi vere pregnali iz Francoske in Nizozemske, ter je pospeševala obrt, trgovino in mornarstvo.

Morski junak *Frančišek Drake* (Drek) je po Magalhaënsu prvi objadral zemljo ter je baje iz Amerike prinesel koristni krompir, ki se sadi od leta 1650. tudi po naših krajih. V Ameriki so Angleži osnovali naselbine ter nazvali naseljeno zemljo svoji neomoženi kraljici na čast *Virginijo*, t. j. Deviško deželo. Uspešno so tudi tržili z Rusijo, uničili trgovino hanzaških mest ter osnovali vzhodno-indijsko trgovinsko družbo, ki jim je pridobivala Vzhodno Indijo.

Za Elizabete je živel slavni pesnik *William Shakespeare* (Viljem Šekspir), ki ga prištevamo največjim dramatskim pesnikom 1603. vseh časov. Elizabeta je umrla l. 1603. Ž njo so izmrli Tudorci, in za njimi so zavladali Stuartovci. Elizabetin naslednik je bil namreč škotski kralj *Jakob*, sin Marije Stuartske. Jakob je Angleško in Škotsko združil v eno državo «Veliko Britanijo».

6. Francoska. Henrik IV. (1589—1610).

Na Francoskem se je Calvinova vera jako razširila. Kalvinci so bili tudi *Bourbonci* kralji navarski in sorodniki kraljeve rodovine *valoiške* (Valoá). *Henrik II.*, sin in naslednik Franca I., je podpiral nemške protestante, a preganjal hugenote, toda zatreti jih ni bilo moči, in za njegovih treh sinov in naslednikov, Franca II., Karla IX. in Henrika III. so se celo pomnožili. Vnele so se med katoličani in hugenoti krvave vojne, *hugenotske vojne*, ki so opustošile vso deželo.

Po tretji vojni je kraljeval sin častihlepne *Katarine Medicejske* Karel IX., ki je želel, da bi se za vselej pomirili obe verski stranki. Zato je dovolil sestri *Marjeti Valoiški*, da se je omožila z bourbonskim princem *Henrikom Navarskim*. Na ženitovanje je prišlo mnogo hugenotov v Pariz. Tu je Katarina Medicejska pregovorila kralja, da je ukazal pomoriti vse hugenote. To kruto povelje se je izvršilo v *šentjernejski noči* (24. avgusta 1572), in mnogo hugenotov je bilo pobitih v Parizu in po drugih francoskih mestih. Henrik Navarski se je otel s tem, da je navidezno prestopil h katoliški cerkvi. Sedaj so se pričeli še grozovitejši boji, ki so trajali tudi za Henrika III., brata in naslednika Karla IX.

Leta 1589. je z Henrikom III. izmrila rodovina valoiška; Henrik Navarski je bil pravi dedič francoskega prestola. Toda katoličani ga večinoma niso hoteli priznati za kralja, in Pariz mu je zaprl vrata. Henrik se je uveril, da ni moči zasesti prestola, dokler je hugenot; zato je prestopil h katoliški veri. Nato so se katoličani podali, in Pariz mu je odprl vrata. Henrik je pomilostil vse sovražnike in

vladal v miru. Leta 1598. je razglasil *nantski* edikt, s katerim je 1598. podelil reformovancem versko svobodo in pravico do državnih služb.

Henrik IV., ki je ustanovil kraljevo rodovino *bourbonsko*, je delal neumorno na to, da bi se zacelile rane, ki so jih bile verske vojne zasekale deželi. V tem ga je zvesto podpiral nekdanji sobojnik marki Maksimilijan Rosny, poznejši vojvoda *Sully* (Silf), katerega je imenoval za svojega ministra. Ubožnim kmetom je odpustil davke, in dolgo so se hvaležno spominjali kraljevih besed: «Bog daj, da bi imel vsak kmet ob nedeljah pečeno piško na mizi». Pospeševal je svilarstvo in trgovino, dal popraviti pote in mostove, kopati prekope in urediti reke, da bi bile plovne. Tako se je povrnila blaginja francoski državi.

Kakor njegovi predniki, je kanil tudi Henrik IV. utesniti habsburško oblast. Namerjal je združiti vse nasprotnike, da bi začeli skupno vojno zoper Habsburžane. Toda do tega ni prišlo, zakaj l. 1610. je bil umorjen.

1610.

IV. Doba tridesetletne vojne.

1. Rudolf II. (1576—1612).

Rudolfa II. so vzgojili na španskem dvoru. Navadno je stoloval v *Hradčanih* (v Pragi) in se je le malokdaj pokazal svetu. Cesar je bil vnet za umetnosti in znanstva; nabiral je slike in kipe slavnih umetnikov, starine in raznovrstne dragotine ter pozival na svoj dvor učenjake, umetnike, alhimiste in astrologe. Takrat so mnogi mislili, da neka posebna tvarina (kamen modrijanov) izpreminja nedrage kovine v drage. Alhimisti so se mnogo trudili, da bi izumili to tvarino. Astrologi so trdili, da se dá iz tega, kako tekajo zvezde, prerokovati bodočnost. Na Rudolfovem dvoru je bil zvezdoslovec *Tycho de Brahe*, danski plemenitnik, in pa «cesarski mathematicus» *Ivan Kepler*. Poslednji se je bil l. 1571. porodil v württemberškem mestu *Weilu*, toda živel je dolgo v Avstriji, izprva v Gradcu, potem pa v Pragi in naposled v Linzu. Pred njim je že učil slavni Poljak *Nikolaj Koprnik*, porojen v Torunju ob Visli, da se zemlja vrti okolo solnca; Kepler pa je dal temu stavku trdno osnovo, dokazavši, po katerih zakonih se sučejo premičnice okolo solnca. Koprniku so postavili krasen spomenik v Torunju, Keplerju pa v Regensburgu.

Ker se je cesar Rudolf preveč bavil z alhimijo in astrologijo ter je bil časih bolan, je zanemarjal vladarske posle. Zato se je zoper njega vzdignil brat *Matija*, katerega je vodil škof *Melchior Khlesl*, ter ga je prisilil, da mu je odstopil Ogrsko, Avstrijsko in Moravsko. Ta bratovski prepir med članovi habsburške rodovine so si izkoristili protestantski stanovi; nadvojvoda Matija jim je podelil versko svobodo, da so ga podpirali proti cesarju. Prav tako so češki protestantski stanovi izkoristili cesarjevo stisko; prisilili so 1609. l. 1609. Rudolfa II., da jim je v takozvanem *majestatu* (Majestäts-brief) tudi podelil versko svobodo in mimo tega pravico, graditi protestantske cerkve in šole.

Tudi na Nemškem so bili takrat verski razpori. Protestantski knezi in stanovi so l. 1608. sklenili zvezo po imenu *unijo*; načeloval ji je kalvinec Friderik V., izborni knez palatinski. Tej zvezi se je pridružil še francoski kralj Henrik IV., glavni nasprotnik Habsburžanom. Proti uniji pa so se združili l. 1609. tudi katoliški knezi v *Igo*, kateri je bil glavar bavarski vojvoda *Maksimilijan*. Tako je stala stranka proti stranki z oboroženo vojsko, in bati se je bilo, da se ne vname vojna. Nagla smrt francoskega kralja jo je sicer preprečila, a obe zvezi sta vendar otemnili cesarjev ugled. Naposled je Rudolf II. izgubil tudi Češko. Ko je naklanjal nasledstvo v tej deželi nadvojvodi *Leopoldu*, škofu passavskemu, je l. 1611. pridrl Matija v Prago ter prisilil cesarja, da mu je odstopil tudi Češko.

Rudolfu je ostala samo še cesarska krona. Sicer se je nadejal, da zopet dobi izgubljene dežele, toda umrl je že l. 1612. Njegov brat Matija je za njim zavladal tudi na Nemškem.

2. Tridesetletna vojna (1618—1648).

Matija (1612—1618) ni imel otrok kakor tudi ne njegovi bratje; zato je posinil nadvojvodo *Ferdinanda*, Karlovega sina, ki je vladal Notranji Avstriji, ter je ukrenil, da so ga češki in ogrski stanovi izvolili za kralja. Za cesarja Matije se je vnela vojna, ki je trajala trideset let.

a) Češko-palatinska vojna. Tilly.

Rudolf II. je bil v *majestatu* samo posvetnim stanovom dovolil graditi protestantske cerkve in šole. Vzlic temu so si prisvajali to pravico tudi protestantski podložniki duhovskih stanov. Tako so sezidali protestantski meščani cerkvi v Hrobu (Klostergrab), v mestu

praškega nadškofa, in v Brumovem (Braunau), ki je bilo podložno brumovskemu opatu. Prvo je dal nadškof praški porušiti, drugo pa opat brumovski zapreti. Nato so se protestanti pritožili pri cesarju, a ta jih je pisмено trdo posvaril. To je protestantske plemenitnike toli razburilo, da so nekateri, kakor grof Matija Thurn, Schlick, Rupa in drugi, oboroženi pridrli v kraljevski grad in terjali od kraljevih namestnikov odgovor. Ko so se bili hudo sporekli, so protestanti dva namestnika, *Martinica* in *Slavato*, in tajnika *Fabricija* vrgli skozi okno v grajski jarek (1618). Poškodovali so se ti le malo in so srečno utekli, dasi so streljali za njimi. Nato so si uporniki prisvojili vrhovno oblast, pregnali iz dežele jezuite, oborožili vojsko in naprosili protestantske kneze pomoči.

Malo potem je cesar Matija umrl. Njegov naslednik je bil *Ferdinand II.* (1619—1637), katerega so bili vzgojili jezuiti v Ingolstadt. Zavladal je l. 1595. Notranji Avstriji že s tem namenom, da bi zatrl protestantsko vero. Ta naklep je tudi izvršil. Prepovedal je evangeljsko božjo službo in prisilil protestante, da so ali prestopili h katoliški cerkvi, ali pa se izselili. Pri tem ga je sosebnopodpiral ljubljanski škof *Tomaž Hren*. Ko je Ferdinand II. po smrti cesarja Matije zavladal Avstriji, Češki in Ogrski, se je širil upor vedno bolj, zakaj bati se je bilo, da ne bi v teh deželah ravnal s protestanti prav tako kakor v Notranji Avstriji. Na Ogrskem se je hotel erdeljski knez *Gavrila Betlen* polastiti kraljevske krone. Dolenjeavstrijski protestantski stanovi so prišli celo v cesarski grad ter nadležno zahtevali od Ferdinanda politiške svobode; a Ferdinand je bil trd in neizpros. V odločilnem trenutku pa je prijezdila četa oklopniškega polka, ki ga je pozneje vodil polkovnik *Dampierre* (Dampjer), v grajski dvor in osvobodila Ferdinanda prisiljivih nasprotnikov. Naslednjo noč je prihitel grof Thurn z majhno vojsko na Dunaj, da bi ga obsedel. Ker pa ni ničesar opravil, je zopet odšel na Češko.

Nato se je napotil Ferdinand v Frankfurt, kjer so ga izvolili za cesarja. V tem so ga češki stanovi odstavili ter so palatinskega izbornika Friderika V. izvolili za kralja. Da je vzprejel krono, k temu ga je prisilila častihlepna žena Elizabeta, hči angleškega kralja Jakoba I. Tudi Šleska, Moravska in Lužice so mu prisegle zvestobo; ali njegova slava je minila kaj skoro. Papež, španski kralj in liga so poslali Ferdinandu pomožno vojsko; celo luteranski saški izbornik, ki je sovražil kalvinskega palatinskega grofa Friderika,

se je pridružil cesarju. Ligina vojska, ki jo je vodil slavni general *Ivan Tscherklas von Tilly*, je pridrla čez Gorenjo Avstrijo na Češko in se utaborila na *Beli gori* blizu Prage. Tu je bila dne 8. novembra 1620. češka vojska v eni uri popolnoma poražena. Kralj Friderik je bil pri obedu, ko so mu poročili, da se je vnela bitka; ko je hotel iti na bojišče, so mu že prihajale bežeče čete naproti. Nato je Friderik s soprogo pobegnil na Holandsko. Ker je trajalo njegovo kraljestvo samo eno zimo, so ga zbadljivo nazivali zimskega kralja.

S to zmago je cesar Češko zopet spravil v svojo oblast. Ferdinand II. je izbornega kneza preklel ter ukazal usmrtiti glavarje upornikov in jim vzeti posestva; raztrgal je tudi majestat, izgnal protestante in zopet pozval jezuite na Češko. Nato se je pogodil z Gavrilo Betlenom, ki se je odrekel kraljevskemu naslovu, in je iztiral protestante iz Dolenje in Gorenje Avstrije. V tem je prišla španska vojska iz Nizozemske in posedla Palatinat ob Renu. To deželo kakor izborniško dostojanstvo je cesar podelil bavarskemu vojvodi Maksimilijanu, Lužice pa je prepustil saškemu izborniku.

b) Danska vojna. Waldstein.

Cesarjeve zmage so silno vznemirile protestantske kneze in naklonile Anglijo, Holandijo in Dansko, da so sklenile zavezo zoper habsburško oblast. Danski kralj *Kristijan IV.* je začel vojno, v kateri so ga podpirali Angleži in Holandci; zajedno je zbral vojsko grof *Ernest von Mansfeld*, ki se je bil že prej bojeval za izgnanega izbornega kneza. Tako se je l. 1625. pričela druga doba tridesetletne vojne; zove se *danska vojna*. Takrat se je češki plemenitnik *Albreht Waldstein* ponudil cesarju, da mu nabere vojsko, ki bi služila samo njemu.

Albreht Waldstein (pod. 9.) se je porodil l. 1583. kot sin utrakvistiških roditeljev v Hermanicah. Rano osirotelega dečka je katoliški ujec izročil jezuitom v Olomucu, da bi ga vzgojili v katoliški veri. Nauke je nadaljeval na vseučiliščih v *Altdorfu* in *Padovi*, kjer mu je astrolog Seni prerokoval slavno bodočnost. Po dovršenih naukih je mnogo potoval po Nemškem, Holandskem, Angleškem in Francoskem. Posvetivši se vojaštvu, se je poslavil kot hraber in srčen vojak v vojnah s Turki, Benečani in Betlenom. S prvo soprogo je toliko priženil, da je po bitki na *Beli gori* ponakupil mnogo posestev, ki jih je bil cesar vzel češkim upornikom. Ferdinand II. ga je l. 1623. poknežil in mu pozneje podelil vojvodino Friedlandijo.

Ko je «Friedlandovec» udaril na boben, so prihiteli iz vseh krajev in dežel stari vojaki in mladi možje. Skoraj je štela njegova vojska 30.000 mož, ki so bili kaj različne narodnosti, kakor Hrvati, Valonci, Italijani, Španci, Škoti, Irci in Nemci. To vojsko je gnal Waldstein na Severno Nemško in potolkel grofa Mansfelda pri *Dessavskem mostu* (Dessau, 1626). Nato je Mansfeld krenil v Šlesko in odtod na Ogrsko, kjer se je pridružil Betlenu, ki se je bil zopet uprl cesarju. Ker se je pa Betlen pogodil s Ferdinandom II., je Mansfeld pobegnil proti jugu, češ, da se preko Benetek vrne na Nemško. Toda umrl je v Bosni (blizu Sarajeva). Ko je čutil, da bode skoraj konec njegovemu življenju, si je dal opeti oklop in opasati meč; stoječ med dvema častnikoma, je izdihnil junaško dušo. V tem se je Waldstein, ki je bil pregnal Mansfelda na Ogrsko, vrnil na severno bojišče, kjer je bil Tilly premagal kralja Kristijana. Oba vojskovođji sta si skupno osvojila Holsteinsko in pregnala kralja na Danske otoke; nato je Waldstein posedel Mecklenburško in Pomorjansko. Samo trdnjave *Stralsunda* ni mogel vzeti, dasi se je zarotil, da vzame mesto, najsi bi bilo z verigami priklenjeno na nebo. Šest mesecev ga je oblegal, toda prebivavci so se s pomočjo Dancev in Švedov junaški branili, in naposled je moral Friedlandovec oditi. Waldstein, nadevši si naslov «general Baltskega in Oceanskega morja», je hotel cesarju tudi opremiti ladjevje, ki bi pritiskalo na Dance in Švede; toda tega naklepa ni mogel izvršiti.

Waldsteinova vojska je spokorila vso Severno Nemčijo, in zato je cesar podelil hrabremu vojskovođji *mecklenburško vojvodino* ter 1629. sklenil s kraljem Kristijanom mir v Ljubeku (1629). Danski kralj je zopet dobil svoje dežele, toda obljubiti je moral, da se ne bode več vtikal v nemške stvari. To leto je cesar razglasil *restitucijski edikt* ter protestantom ukazal, povrniti katoličanom vsa posestva, škofije in samostane, katera so jim bili vzeli po passavski pogodbi. Ta razglas je protestante silno razburil. A tudi katoliški knezi, sosebno bavarski izborni knez Maksimilijan, so bili ogorčeni, ker je Waldstein toli povečal cesarjevo oblast, da je bila popolnoma nezavisna od nemških knezov; razen tega se je vedel Waldstein ošabno in je ravnal s knezi kakor s podložniki ter plenil po njih deželah. Francozi pa so se trudili, da bi razsvadili cesarja in kneze 1630. ter tako tem lože oslabili habsburško oblast. Ko so se l. 1630. knezi zbrali v *Regensburgu*, so odločno zahtevali od cesarja, naj odpusti Waldsteina. Cesar se je naposled vdal in ga je odslovil. Ko sta

cesarjeva poslanca Waldsteinu poročila, da je odpuščen, jima je rekel: «Sama lahko čitata v zvezdah, da dominira spiritus bavarskega izbornika cesarjevega». Waldstein je odšel brez odpora na svoja posestva na Češkem. Tu je živel sijajno kakor kralj, čakajoč časa, da bi bilo cesarju zopet treba njegove pomoči. Poveljnik cesarske vojske je bil sedaj Tilly.

c) Švedska in francoska vojna. Gustav Adolf.

Prav takrat, ko je cesar odpustil Waldsteina, je protestantski švedski kralj *Gustav Adolf* na pomorjanski obali izkrcał 15.000 mož, da bi začel vojno s cesarjem. Slul je za vrlo izobraženega moža. Izboljšal je vojaštvo, primerno razdelil vojsko ter jo dobro oborožil. Imel je tudi vojake v strahu in strogem redu ter ni dopuščal, da bi se bili vedli nespodobno. Francoski minister *Richelieu*, ki se je bal prevelike moči Habsburžanov, ga je izpodbujal na boj in ga zalagal s potrebnim denarjem. Na Nemškem se mu niso hoteli pridružiti niti soverniki, ampak so ostali nevtralni. Samo *Devin* (Magdeburg) se je pogajal ž njim. Zato je šel Tilly proti temu mestu in ga je oblegal. Meščani so se hrabro branili, češ, da jim pride švedski kralj na pomoč. Toda Tilly je naskokoma vzel trdnjavo. V groznem pouličnem boju se je vnel ogenj, katerega je silni vihar po bliskovo raznesel po vsem mestu, in v nekoliko urah je bil Devin pogorišče. Tillyu je bilo žal Devina, zakaj močna trdnjava bi ga bila dobro podpirala v vojni.

Od Devina je šel Tilly na Saško in silil izbornega kneza, naj se pridruži cesarju. Toda saški knez je pozval švedskega kralja na pomoč. Gustav Adolf je prihitel na Saško in l. 1631. Tillya potolkel 1631. . pri *Breitenfeldu* blizu Lipskega (Leipzig). Ta poraz je imel za cesarja slabe nasledke: Sasi so pridrli na Češko ter vzeli Prago, Gustav Adolf pa je posedel poreske dežele. Kanil je celo osnovati protestantsko cesarstvo na Nemškem. V tej stiski se je cesar Ferdinand II. spomnil nekdanjega vojskovodje Waldsteina, ki je po kraljevsko živel na Češkem.

Waldsteinu so služili mnogi plemenitniki; petdeset helebardirjev v bleščeči opravi je stražilo pred njegovim gradom, poslužni paži v svetlomodri žametni obleki so stali pred vrati, čakaje zapovedi, in v hlevu je bilo nad sto konj, ki so zobali iz marmornih jasli. Krepkega in slavohlepnega moža so vedno navdajale visokoleteče misli. Na svojih posestvih je naselil rokodelce, osnoval rudnike in fužine,

nasadil murve in sezidal šole. V Pragi je zgradil veliko palačo, katero so okrasili slavni umetniki. Namerjal je vsa svoja posestva osvoboditi češkega podložništva in jih združiti v posebno škofijo. *Jičin* naj bi bilo prvo mesto za Prago. Waldsteinov pogled je bil vedno resen, celo temen; govoril je malokdaj, a često je v pozno noč z astrologom *Senijem* opazoval zvezde. Ko ga je cesar nujno prosil, da bi nabral vojsko, se je delal, kakor bi ga tega ne bilo volja, in šele pozneje je privolil in hitro nabral vojsko. Ko mu je bil cesar izročil vrhovno poveljništvo z neomejeno oblastjo, je udaril na Sase ter jih pregnal iz Česke.

V tem je gnal Gustav Adolf vojsko na Bavarsko, ki je takrat na zapadu sezala do Lecha. Zaman je Tilly branil Švedom, da ne bi prekoračili reke; zopet pobit, je umrl malo potem. Švedski kralj je nato zasedel Monakovo, in sedaj mu je bila odprta pot na Dunaj. Toda krenil je v *Nürnberg* in se tam utaboril. Waldstein je prihital bavarskemu izborniku na pomoč in se je tudi utaboril blizu *Nürnbergga*. Enajst tednov sta stala vojskovodji drug proti drugemu. Ko je pa Švedom naposled pošel živež, je Gustav Adolf udaril na nasprotnika, a izgubivši mnogo vojakov, je krenil na jug proti Dunavu. Tudi Waldstein se je dvignil in gnal svojo vojsko na Saško, da bi ondi prezimila. Drznega konjiškega generala grofa *Pappenheima* pa je poslal z enim oddelkom v Halle, da bi si osvojil mesto. Ko je začul Gustav Adolf, da je Saška v stiski, je odhitel za Waldsteinom; pri *Lützenu* blizu Lipskega sta trčili vojski druga ob drugo.

Gosta megla je pokrivala okolico, ko se je dne 16. novembra 1632. l. 1632. vnela bitka. Švedi so menili, da so že zmagali; kar se pridrevi Pappenheim, ki ga je bil zopet pozval Waldsteinov brzi poslanec, s konjico na bojišče in se navali na sovražnika, da bi se bil z Gustavom Adolfom samim; toda smrtno ranjen pade raz konja. Ker so vzpričo silnega navala omagovali Švedi, se je Gustav Adolf sam postavil polku na čelo; toda ena krogla mu je razbila levo ramo, druga ga je smrtno ranila. Ko je umirajoči Pappenheim zvedel to novico, je dejal: «Poročite vojvodi Friedlandskemu, da umrjem vesel, ker znam, da je ubit najsilnejši sovražnik». Za ubitim kraljem je prevzel vrhovno poveljništvo *Bernhard Weimarski*, ki je gnal vojsko v poslednji odločilni boj. Ko se je nagnil dan, se je Waldstein umaknil v Lipsko, dočim so Švedi šele drugi dan odšli z bojišča. Waldstein je zlato verižico in krvavi plašč švedskega kralja

poslal cesarju Ferdinandu. Cesar je vzkliknil: «Ko bi se le umirila Nemčija, pa bi rad, da bi bil dalje živel junak in se vesel vrnil domov!»

Waldstein je šel z vojsko zopet na Češko, kjer je miroval in se s Sasi, Švedi in Francozi celo marljivo pogajal za mir. Zvedevši, da ga ima cesarski dvor zaradi tega na sumu, se je zbal, da ne bi ga odstavili. Zato je pozval višje častnike v *Polzenj*, in častniki so se mu pismeno zavezali, da mu ostanejo zvesti do zadnje kaplje krvi. Cesar je na to vojsko oprostil zvestobe, ki jo je bila prisegla Waldsteinu, in je imenoval grofa *Gallasa* za vrhovnega poveljnika. Do malega vsi polki so se izneverili Waldsteinu; samo nekateri so šli ž njim v trdnjavo *Heb* (Eger), kjer so se hoteli združiti s Sasi in Švedi. Da bi se to ne zgodilo, je sklenil polkovnik *Valter Buttler*, porojen Irec, usmrtiti Waldsteina. Za to namero je pridobil tamošnjega poveljnika Škota *Gordona*. Ko so bili Waldsteinovi pristaši *Illo*, *Tercki* in *Kinski* na večer dne 25. februarja l. 1634. prišli v gosti v Gordonov grad, so v obednico pridrli Buttlerjevi dragonci in posekali goste. Nato so morivci pridrli v hišo na mestnem trgu, kjer je stanoval Waldstein in s Senijem opazoval zvezde. Waldstein se je že odpravljal spat; kar prihrujejo morivci v spalnico, rekoč: «Hudobnež, ali hočeš ti sneti cesarju krono z glave?» Nato ga zabodejo s kopjem.

Na čelo cesarski vojski je stopil cesarjev najstarejši sin *Ferdinand*, a podpiral ga je grof *Gallas*. Potolkel je Švede še l. 1634. pri *Nördlingenu* na Bavarskem. Po tej bitki je saški izbornik l. 1635. sklenil s cesarjem *praški mir*, kateremu so se pridružili tudi 1635. drugi protestantski knezi; Francoska pa, ki jo je še vedno upravljal Richelieu, je začela sedaj očitno vojno s Habsburžani. Cesar Ferdinand II. je umrl l. 1637.; za njim je zavladal *Ferdinand III.* (1637 — 1657). Za tega vladarja so Švedi in Francozi pustošili razne dežele. Bolj ko je ubožala Nemčija, bolj je hlepela po miru, o katerem so se že pogajali od l. 1640. Leta 1648. je švedski general *Königsmark* zasedel praško Malo stran, toda Starega in Novega mesta ni dobil v pest. Zdajci je počil veseli glas, da so sklenili mir. 1648.

Westfalski mir.

Mir se je sklenil v westfalskih mestih *Osnabrücku* in *Münsteru*. Da so se po dolgih letih vendarle pogodili, ta čast gre cesarskemu poslancu, opreznemu in krepkemu grofu *Trautmannsdorfu*. *Francozi* so dobili avstrijska posestva v Alsaciji, *Švedi* Prednje Pomorjansko,

braniborski izbornik Zadnje Pomorjansko. *Bavarcem* je ostal *Gorenji Palatinat* (ob Nabi) in izborniško dostojanstvo, *Dolenji* ali *Renski Palatinat* in osmo mesto v zboru izbornikov pa je dobil Karel, sin pregnanega Friderika V. Nemška država je priznala *Švico* in *Nizozemsko* za nezavisni.

Določila augsburškega verskega miru so veljala tudi reformovancem.

Vsi nemški stanovi so bili samovlastni vladarji v svojih državah; dovolilo se jim je, da lahko sklepajo zaveze z zunanjimi državami, samo ne proti cesarju in nemški državi. Kadar bi šlo za važno vladno stvar, bi jo smel ukreniti cesar samo s privolitvijo nemških stanov. Od l. 1663. je *državni zbor* vedno zboroval v *Regensburgu*, toda knezi niso sami prihajali nanj, ampak zastopali so jih poslanci.

Tridesetletna vojna je za dolga leta uničila blaginjo nemške države. Mnogo mest in vasi je bilo razrušenih, mnogo ljudi je poginilo, in kdor jo je preživel, tega je trla beda. Nemčija je štela pred vojno 18 milijonov ljudi, po vojni pa samo 7 milijonov. Pešala so poljedelstvo, obrt in trgovina; malokdo se je bavil z umetnostjo in znanstvom. Oslabljena Nemčija se je razcepila na mnoge pojedine države, pri katerih je mogočna Francija zadobivala od leta do leta večjo veljavo.

V. Angleška za Stuartovcev (1603—1688).

Oliver Cromwell.

Leta 1625. je umrl Jakob I., prvi Stuartovec na angleškem prestolu, in nasledil ga je njegov sin *Karel I.* (1625—1649). Ta kralj se je skoraj neprestano bojeval s *parlamentom*, kateremu se je naposled vdal. Parlament je sestavljen iz *gosposke* (gorenje) in *poslanske* (dolenje) *zbornice*. V prvi zborujejo zastopniki velike duhovščine in velikega plemstva, v drugi pa zastopniki male gospode in meščanov. Ta parlament je imel pravico dovoljevati davke, a kralj je preziral to pravico ter je svojevoljno nalagal davke in vladal brez parlamenta. A ta si ni dal izviti pravice, in zato sta bili obe stranki silno ogorčeni. Ko so se l. 1642. dvignili Londončani, je kralj pobegnil v *York*, kamor so prišli njegovi pristaši, *kavalirji* imenovani. Meščanstvo pa je potegnilo s parlamentom, ki je oborožil

vojsko. Največ veljave je imel pri vojakih slavohlepni in krepki *Oliver Cromwell*, premožen veleposestnik in obenem člen parlamenta. V državljanski vojni, ki se je vnela, se je obnesel kot izvrsten vojskovodja. Premagal je kralja v dveh bitkah, da je pobegnil k Škotom, ki so bili potegnili z angleškim parlamentom. Kralj se je nadejal, da ga bode podpiral narod, iz katerega se je bila porodila vladarska rodovina Stuartovcev. Ali ta nada ga je ukanila; Škoti so ga zaprli v ječo in ga l. 1647. izročili angleškemu parlamentu.

V tem parlamentu so bili tudi prepiri; naposled je poslanska zbornica, kateri je načeloval Cromwell, očito izrekla, da sama ona zastopa angleški narod. Nato se je sestavilo posebno sodišče, ki je obsodilo kralja na smrt, češ, da je vladal samovoljno in zakrivil krvavo državljansko vojno. Meseca januarja l. 1649. so kralju odsekali glavo, Angleško pa so proglasili za *republiko*. Pravi vladar je bil sedaj Cromwell. Premagal je Škote in Irce, ki so bili potegnili s sinom usmrčenega kralja, in je povečal angleško oblast na morju. Zbok teh uspehov je hrepenel po samovladarstvu. Leta 1653. so ga častniki proglasili za zaščitnika (lordprotector) velikobritanske republike; nekateri pristaši v parlamentu so mu celo ponudili kraljevsko krono; toda vzprejel je ni. Umrl je l. 1658. Pokopali so ga v Westminsterški opatiji poleg angleških kraljev.

Po njegovi smrti so nastale velike zmede. Leta 1660. je novi 1660. parlament pozval Stuartovce zopet na prestol, in narod je navdušeno vzprejel *Karla II.* Ali ta navdušenost se je skoraj podela, ko je kralj jel poviševati katoličane. Parlament, meneč, da preti nevarnost anglikanski cerkvi, je s posebnim zakonom ustavil katoličanom pot do javnih služb. Leta 1679. je proglasil *habeas-corpus-zakon*, po katerem je bilo strogo prepovedano zapreti državljana, ne da bi se mu bilo izročilo pismeno zaporno povelje in naznanilo, zakaj bode zaprt. Kogar pa bi zaprli, tega bi bilo zaslišati v treh dneh.

Karla II. naslednik je bil njegov brat *Jakob II.* Kot katoličan se je trudil, da bi gospodovali katoličani, a raditega so bili Angleži nejevoljni nanj. Najveljavnejši izmed njih so povabili kraljevega zeta, nizozemskega namestnika *Viljema Oranskega*, da bi pregnal kralja. Ko je Viljem l. 1688. stopil z vojsko na angleško obalo, je Jakob II. 1688. pobegnil na Francosko, kjer mu je kralj Ludovik XIV. uredil sijajen dvor. Nato je parlament *Viljema* in njegovo soprogo *Marijo* posadil na angleški prestol.

VI. Ludovik XIV., kralj francoski (1643—1715).

1. Doba Ludovika XIV.

Ludovik XIII. (1610—1643), sin Henrika IV., je vlado povsem prepuščal ministru kardinalu *Richelieuu*. V zunanji politiki je delal ta minister na to, da bi se razbila habsburška oblast. A to se mu ni posrečilo. Razen tega je menil, da bi bilo najbolje za državo, ako pridobi kralju neomejeno oblast. Zato je z orožjem spokoril neposlušne velikaše in dal usmrtiti vse protivnike. Pomnožil je tudi mornarstvo in razširil trgovstvo; pospeševal je umetnost in slovstvo ter osnoval slavno *francosko akademijo*. Umril je l. 1642. skoraj obenem s kraljem Ludovikom XIII.

Ko je Ludovik XIII. umrl, je imel njegov sin Ludovik XIV. šele pet let; zato je zanj vladala mati Ana Španska. Njen minister, kardinal *Mazarin* (Mazarén), je v zmislu Richelieujevem delal na to, da bi se popolnoma osvobodila kraljevska oblast. Mazarin je umrl l. 1661., in kralj je odslej sam ravnal krmilo francoske države. Njegova volja je bil edini in najvišji zakon v državi; imel se je za absolutnega gospoda svojih podložnikov. Ko so mu nekoč namignili, da se je vendarle treba ozirati tudi na državo, je rekel: *«Država sem jaz»*.

Ludovik XIV. je imel izvrstne ministre in vojskovodje. Njegov finančni minister *Colbert* (Kolbèr) je povzdignil obrt in trgovino ter tako pomnožil državne dohodke. Francozi so marljivi, delavni in vneti za vse, kar je lepo. Pri Benečanih so se naučili, kako se izdelujejo žameti in zrcala, pri Angležih so se seznanili z jeklarstvom in volnarstvom, pri Nizozemcih s suknarstvom; sami pa so popolnoma razvili te obrte. Colbert je izkopal *Poldnevniški prekop* (Canal du midi), prvi veliki umetni vodotok v Evropi, ki spaja Garonno in Sredozemsko morje. Marseille (Marséj) in Toulon sta bili glavni skladišči levantske trgovine. Zgradil je veliko vojno ladjevje, osnoval naselbine v Indiji, Afriki in Ameriki (Cayenne) ter ustanovil francosko pomorsko in naselbinsko oblast.

Colbert je z oprezno finančno upravo kralju prihranil toliko denarja, kolikor ga je bilo treba za drage stavbe, sijajne svečanosti in mnoge vojne. Ludovik je gradil v *baročnem slogu*. V Versaillesu (Versáj) si je sezidal sredi gozdnatega parka prekrasno palačo ter

jo okrasil s kipi, špiljami in vodometi. To prestolno palačo je vsa Evropa imela za čudež sveta in vzor dobrega ukusa. Na dvoru so se natanko ravnali po pravilih dvorske šege. Ludovik je pozival na svoj dvor pesnike, umetnike in učenjake ter jih kraljevski nagrajal. Ondaj so živeli: tragika *Corneille* (Korněj) in *Racine* (Rasin), začetnik francoske vesele igre *Molière* (Moljèr) in basnopisec *Lafontaine* (Lafontén). Ti slavni pisatelji so tako razvili francoščino, da je služila po vsej Evropi diplomatom, višjim stanovom in razumnikom. Pariz je bil središče evropske omike, in skoraj vsi knezi in narodi so posnemali francoske šege, navade in naredbe.

Leta 1685. je Ludovik razveljavil *nantski edikt* in hugenotom ukazal, naj se združijo s katoliško cerkvijo, češ, da bode vsa Francoska enoverna. Ali hugenoti bi se bili rajši večinoma izselili nego pokatoličani. Ludovik jim je zato prepovedal izselitev; vendar se je več tisoč hugenotov preselilo v Švico, Holandijo, na Braniborsko in na Angleško.

2. Navalne vojne Ludovika XIV.

Slavohlepni Ludovik XIV. bi bil rad prvi in najmogočnejši knez evropski. Da bi razširil Francosko, si je lastil sosednje dežele ter jih navaloma napadal.

Prvo navalno vojno je začel proti španski Nizozemski, v katero sta udarila njegova vojskovodji *Turenne* (Tirén) in *Condé* (Kondé). To je vznemirilo Holandce, ki so bili rajši sosedi Špancev nego Francozov. Sklenili so z Angleško in Švedsko zavezo (*trozavezo*, triple alliance) ter prisilili Ludovika, da je l. 1668. sklenil mir v 1668. *Aachenu* in se zadovoljil s tem, da mu je Španska odstopila dvanajst nizozemskih mest.

Razljučeni francoski kralj se je sklenil osvetiti Holandcem, ker so bili preprečili njegove nakane. Pridobil je Angleže in Švede, si l. 1670. osvojil *Lotaringijo* in pregnal vojvodo Karla, ki je pobegnil na Dunaj. Leta 1672. pa se je privalila velika vojska v Holandijo ter začela *drugo navalno vojno*. Francozi so mahoma spravili skoraj vso deželo v svojo oblast. Holandci so se oteli sovražnika tako, da so prekopali nasipe in da je voda poplavlila deželo. Kesneje sta Holandcem prišla na pomoč braniborski izbornik *Friderik Viljem* in nemški cesar *Leopold I.*; ob Renu pa se je grof *Montecuculi* (Montekukuli) vojskoval s Turennom. Ludovik je pregovoril Švede,

da so s Pomorjanskega udarili na Braniborsko. Ko je izborni knez to začul, je odšel z bojišča ob Renu, odhitel v svojo kneževino in 1675. l. 1675. potolkel Švede pri *Fehrbellinu*, dasi so se ponašali, da jim ni nihče kos. Naslednje leto jim je izvil vse Prednje Pomorjansko. Ob Renu so se še vojskovali, dokler niso sklenili miru v *Nimwegenu* (1678). Holandija ni izgubila ničesar; *Španska* je odstopila Francoski Svobodno grofovino burgundsko (Franche-Comté), *cesar Leopold* pa Freiburg v Brigavi. Braniborski izbornik je sklenil mir šele naslednje leto, toda ker so ga zapustili zavezniki, je moral Švedom vrniti vse osvojene dežele.

Ludovik je bil na vrhuncu slave. Laskavci so mu vzdeli priimek Veliki in ga postavljali poleg Aleksandra in Cezarja. Ludovik je celo sredi miru razširjal svojo državo. Osvajal si je razne pokrajine v Alsaciji in Palatinatu ob Renu ter jih združeval (reuniral) s Francijo. V vseh zasedenih krajih je dal pribiti francoski grb in 1681. prisilil prebivavce, da so mu prisegli zvestobo. Leta 1681. je planil tudi na državno mesto *Strassburg* in si ga prilastil. Niti nemška država niti cesar nista mogla preprečiti teh *reunij*, zakaj nemški knezi niso bili složni, cesarju pa so pretili Osmanliji, katere je bil nahujskal francoski kralj.

Nekoliko potem si je osvajal Ludovik celo Palatinat; ne da bi bil napovedal vojno, je navalil na neoboroženo Nemčijo in začel 1688. *tretjo navalno vojno* (1688). Francoske čete so grozovito razsajale po bogatih porenskih deželah ter jih do dobra opustošile. Najlepša mesta, tako Worms, Speier, Mainz in Heidelberg, so Francozi vpepelili, prebivavce pa pobili ali jih pregnali. V Speierju so odprli celo grobnico prestolne cerkve in razmetali okostja nemških cesarjev. Sicer so cesarju Leopoldu prihiteli na pomoč Angleži, katerim je bil zavladal Viljem III., Holandci, Španci in Savojski, a izvrstni Ludovikovi vojskovodje so vendarle zmagali vse nasprotnike. Navzlic temu je Ludovik v miru, ki ga je l. 1697. sklenil v vasi *Ryswicku* (Reisvik) pri Haagu, vrnil Nemcem vsa mesta in vse dežele; obdržal je samo Strassburg. Ludovik je bil zato toli popustljiv, ker se je nadejal, da dobi vso špansko kraljevino, in na to se je pripravljaj že sedaj.

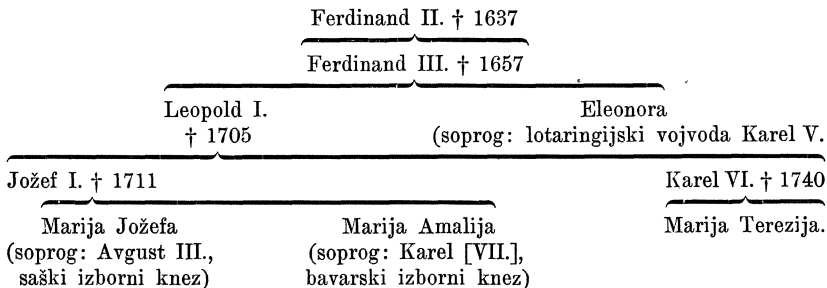
Pod. 10. Cesar Leopold-I.

VII. Leopold I. (1658—1705).

Po smrti Ferdinanda III. je bil njegov sin Leopold I. (pod.10.) izvoljen za nemškega cesarja.* Dasi je bil miroljuben, se je moral vendar skoraj neprestano vojskovati; zakaj na zapadu so napadali Nemčijo Francozi in na vzhodu so mu pretili Turki. V turških bojih se je ojačila Avstrija; vzajemnemu naporu avstrijskih narodov se je posrečilo, da so pregnali Turke iz Ogrske.

1. Leopoldova prva vojna s Turki.

Turki so namerjali podjarmiti *Erdeljsko*, ki je bila do tedaj samostojna kneževina. Ko so Erdeljci l. 1660. izvolili hrabrega vojskovodjo *Ivana Kemenya* za kneza, je sultan Mohamed IV. svojega varovanca *Mihaela Apaffya* proglasil za erdeljskega kneza. Cesar Leopold se je potegnil za Kemenya, ki ga je bil naprosil pomoči. To je sultana toli razljutilo, da je cesarju napovedal vojno. Turška vojska pod vodstvom velikega vezirja *Ahmeta Köprilija* je pridrla na Ogrsko in se odtod naravnost drevila proti Dunaju. Cesarsko vojsko v Zapadni Ogrski je vodil grof *Rajmund Montecuculi*, po rodu Italijan, mož, ki se je bil že v tridesetletni vojni in na Poljskem obnesel kot oprezen, zveden vojskovodja. Ko je veliki 1664. vezir l. 1664. hotel prebroditi Rabo pri opatiji Sv. Gottharda, ga je Montecuculi zgrabil in ga popolnoma potolkel. Vzlic tej zmagi je cesar sklenil mir, ugoden za Turke, ne da bi bil vprašal ogrske velikaše za svet. Raditega so bili Ogri silno nejevoljni, in nekateri častihlepni velikaši so celo osnovali zaroto, da bi s pomočjo francoskega kralja in sultana Ogrsko osvobodili habsburške oblasti. 1671. Toda zarota se je ovadila, in cesar je dal l. 1671. usmrtiti štiri načelnike ogrskih zarotnikov.

Pod. II. Lotaringijski vojvoda Karel V.

2. Turki drugič oblegajo Dunaj.

Ker je vladal cesar zelo strogo, so se dvignili Ogrri in osnovali upor. Na čelo upornim plemenitašem se je postavil drzni grof Emerih Tököly, kateremu sta prihitela na pomoč sultan Mohamed IV. in francoski kralj Ludovik XIV. Leta 1683. je pod vodstvom bojaželjnega velikega vezirja *Kare Mustafe* pridrla 200.000 mož na Ogrsko; ta ogromna turška vojska je pri Oseku prebrodila Dravo in krenila naravnost proti Dunaju.

Cesar, dobro vedoč, kolika nevarnost preti njegovi državi, je sklenil zavezo s poljskim kraljem *Ivanom Sobjeskim*. Podpirala sta ga dva izvrstna vojskovodji, katera je bil izučil Montecuculi: *Karel, lotaringijski vojvoda* (pod. 11.), in grof *Rüdiger von Starhemberg*. Karel Lotaringijski se je bil porodil l. 1643. na Dunaju kot netjak vojvode Karla, čigar deželo si je bil osvojil Ludovik XIV. Vzgojen je bil s poznejšim cesarjem Leopoldom I., ki mu je bil vedno iz vsega srca vdan. Leta 1678. se je poročil s cesarjevo sestro Eleonor, poljsko vdovo kraljico. Prvič se je poslavil v bitki pri Sv. Gottardu, potem se je hrabro bil ob Renu in na Nizozemskem; naposled je vodil avstrijsko vojsko na Ogrskem. Ko se je Kara Mustafa drevil proti Dunaju, je Karel Lotaringijski odšel iz svoje dežele in gnal vojsko na Dunaj. *Rüdiger von Starhemberg* (pod. 12.) se je l. 1638. porodil v Gradcu in se je toli poslavil v prejšnjih vojnah, da mu je cesar izročil branitev stolnega mesta. Cesar je nato odšel v Passavo; obenem je pobegnilo z Dunaja več tisoč prebivavcev, sosebno ženske in otroci.

Dne 13. julija je prilomastila prednja turška vojska do stolnega mesta; bile so konjiške tolpe, ki so plené in moré na široko krožile okolo mesta. Da bi sovražnikom izmaknil vsa podporišča, je ukazal Starhemberg požgati predmestja. Malo potem je prihrula vélika vojska. Dne 15. julija so ugledali Dunajčani med razvalinami predmestij in za njimi novo mesto šatorov. Sedaj je odšel tudi Karel Lotaringijski, da bi nabral rešilno vojsko. Mestna posadka je štela 14.000 mož. Starhemberg je razdelil oborožene meščane na osem oddelkov, ki jih je vodil hrabri in požrtvovalni župan *Ivan Andrej Liebenberg*. Duhovniki in posvetnjaki, starčki in dečki, žene in deklice, vsi so prijeli za delo in gradili branilno zidovje. Turki so metali bombe v mesto in kopali podkope. Kadar so jih podžgali, se je udrlo mestno obzidje in Turki so se pognali v mesto, toda srčni meščani in pogumni dijaki so ga junaško branili. Odbijali

so naval za navalom in često izkopavali nasprotne podkope, da bi preprečili nakane sovražnikove. Pripetilo se je, da so pod zemljo trčili ob sovražnike in se spopadli ž njimi. Starhemberg je neumorno delal; trikrat podnevi in enkrat ponoči je hodil okolo mestnega

Pod. 12. Grof Ernest Rüdiger von Starhemberg.

obzidja in s Štefanovega stolpa je opazoval, kaj delajo Turki v taboru. Vzpričo krvavih bojov in nalezljivih bolezni se je hitro manjšalo število branivcev, in bolnice so bile prenapolnjene z bolniki in ranjenci. Za njih postrežbo je skrbel požrtvovalni in blagi *Leopold*

pl. Kolonič, škof v Dunajskem Novem mestu. Kot maltski vitez se je bil hrabro bojeval s Turki na otoku Kandiji; ko je pa Kara Mustafa lomastil proti Dunaju, je prišel radovoljno v mesto, da bi stregel bolnikom.

Starhemberg je na Štefanovem stolpu v sili zažigal rakete, a šele dne 6. septembra so zapazili obleganci nad Kahlenbergom rakete, kar je pričalo, da se bliža težko pričakovana pomoč. Bile so poljske in nemške čete, ki sta jih vodila kralj *Ivan Sobjeski* in *Karel Lotaringijski*. Dne 12. septembra je daroval duhovnik v kapeli na Kahlenbergu sveto mašo. Ko je končal sveto opravilo, je zagrmelo pet topov in začela se je bitka. Krščanska vojska se je pomikala navzdol in udarila na Osmanlije. Ti so se sicer hrabro branili, toda krščanski vojščaki so se neprestano drevili naprej in so na večer zapodili turško vojsko v beg. Zmagovavci so uplenili silno veliko: tristo topov, mnogo zastav, denarja, dragocenosti, velblodov, klavne živine in živeža. Tudi škof Kolonič je prišel v turški tabor, poiskal pa je ranjene starčke in otroke, jih naložil na voz ter odpeljal v mesto, rekoč: «To je moj plen». Pesmi in slike so slavile junaške branivce in rešitelje. Ves krščanski svet se je veselil, samo francoski kralj je bil potr. Karo Mustafo pa je ukazal sultan zadaviti.

3. Avstrija si zopet osvoji Ogrsko. Evgen Savojski.

Avstriji je napočila nova sijajna bodočnost. Ivan Sobjeski in Karel Lotaringijski sta hitela za Turki na Ogrsko in si osvojila trdnjavo *Ostrogon* (Gran); poljski kralj se je potem vrnil domov, Karel Lotaringijski pa je Turkom izvil l. 1686. Budim in si osvojil Južno Ogrsko. Ogrji, veseli, da so se osvobodili Turkov, so proglasili Ogrsko, ki je bila doslej volilno kraljestvo, za *nasledno kraljestvo* 1687. l. 1687. Ko je zbolel vojvoda Lotaringijski, je stopil na čelo cesarski 1691. vojski *Ludovik Badenski*, ki je l. 1691. Turke potolkel pri *Slankamenu* blizu ustja Tisinega. Leta 1697. je cesar izročil vrhovno poveljstvo princu *Evgenu Savojskemu* (pod. 13.).

Princ Evgen je bil stranskega rodu savojskih vojvod. Porodil se je l. 1663. v Parizu. Njegova mati Olimpija je bila netjakinja slavnega kardinala Mazarina. Ludovik XIV. je slabotnega dečka namenil za duhovski stan in ga je v šali nazival «malega abbéja», toda Evgena je že v mladih letih posebno veselil vojaški stan. Marljivo je čital življenje Aleksandra Velikega, Julija Cezarja in drugih junakov starega veka ter se pridno učil matematike in vojaških

znanstev. Naposled je naprosil kralja vojaške službe, a ta mu je odbil prošnjo. Nato je Evgen sklenil stopiti v avstrijsko vojsko. Ko je odšel iz Francije, se je zarotil, da se nikoli več ne vrne tja, razen

Pod. 13. Princ Evgen.

če bi prišel kot sovražnik z mečem v roki. Cesar ga je prijazno vzprejel in mu je pozneje izročil poveljstvo dragonskega polka, ki se še dandanes zove «polk savojskih dragoncev».

Ko je stopil Evgen avstrijski vojski na čelo, so se vojaki rogali njegovi mali in neznatni postavi. Nazivali so ga malega kapucinca. 1697. a skoraj so ga ljubili in častili. Leta 1697. je hotel sultan Mustafa II. z vojsko prebroditi Tiso pri *Zenti*, da bi krenil na Erdeljsko. Evgen je hitel kolikor moči za njim. Turška konjica je bila večinoma že po mostu iz ladij prekoračila reko, kar je na večer Evgen zgrabil janičarje, ki so se bili zgradili ob desnem bregu, in naskokoma vzel njih tabor. Janičarji so hoteli po mostu zbežati preko reke; a ker so ga bili zasedli cesarski vojaki, so poskakali v Tiso in so utonili v njej. Ta dan je poginilo 30.000 Turkov. Ves osupel je sultan gledal z levega brega, kako je ginila njegova vojska. Poslednji žarki zahajajočega solnca so svetili na najsijajnejšo zmago kristjanov. Po tej zmagi je krenil drzni Evgen v Bosno. Po šumah, dragah, zaraslih potih in črez strme klance je pridrl do Sarajeva ter si ga osvojil; odtod pa se je vrnil na Ogrsko.

Leta 1697. je mladi knez *Mihael II. Apaffy* erdeljsko kneževino, ki se je bila l. 1527. odcepila od Ogrske, odstopil cesarju, ki jo je zopet združil z deželami ogrske krone.

Sultan je spoznal, da bi se zastonj upiral še dalje. Sklenil je 1699. l. 1699. s cesarjem mir v *Karlovcih* in mu odstopil vse ogrske dežele razen Banata. Ta mir se je sklenil o pravem času, zakaj hudi oblaki so se že zopet stepali na zapadu.

VIII. Španska nasledstvena vojna (1701—1714).

V prvih letih osemnajstega stoletja sta obenem razsajali dve vojni po Evropi: po Zapadni Evropi španska nasledstvena vojna, po Vzhodni pa severna vojna.

Španski je vladal od l. 1665. sin Filipa IV., *Karel II.*, poslednji potomec španskih Habsburžanov. Ker je vedno bolehal, so se pogajali že pred njegovo smrtjo, kdo bodi dedič španske kraljevine. Špansko sta si lastila Ludovik XIV. kot soprog starejše sestre Karla II. in cesar Leopold I. kot Habsburžan in soprog mlajše Karlove sestre. Naposled je obveljal nasvet Ludovikovega poslanca. Kralj Karel II. je malo pred smrtjo (1700) postavil v svoji oporoki Ludovikovega vnuka, *Filipa Anjouvinskega* (Anžu), za dediča in naslednika. Ko je došla ta novica v Pariz, je vzkliknil kralj vesel: «Pirenejev ni več!» ter je poslal vnuka v Madrid. A cesar Leopold I.

se ni hotel odpovedati pravici do Španske. Hotel je imeti to kraljevino najprej zase, potem pa za drugega sina *Karla*. Podpirala sta ga pruski in hannoveranski vladar, zakaj oba sta mu bila hvaležna. Cesar Leopold I. je bil l. 1692. hannoveranskemu vojvodi podelil izborniško dostojanstvo, braniborskega izbornika in pruskega vojvodo Friderika III. pa je bil l. 1700 pokraljil. A tudi pomorski državi *Angleška* in *Holandska* sta se pridružili cesarju, ker ni bilo nobeni po volji, da bi se še bolj razširila francoska oblast. Ludovik XIV. pa je pridobil bavarskega izbornika *Maksa Emanuela* in njegovega brata, *kolinskega nadškofa*.

Vojna se je začela v Italiji, kjer so bili Francozi posedli Milansko. A zasedli so tudi planinske prelaze, in videti je bilo, da jih ne bode moči izpodriniti. Nekateri prevzetneži so se bahali, rekoč: «Avstrijci bodo videli Italijo le tedaj, kadar jim vzrastejo orlovske peruti». Toda Evgen Savojski je gnal vojsko po neuhojenih, težavnih potih preko tirolskih planin. Vojaki so ob vrveh kvišku vlačili topove, razdejali vozove, vkreber nosili kolesa in ojesa, dočim so jahači ob uzdah vodili konje. V treh silno napornih dneh je dospela vojska v veronsko okolico. Vsa Evropa se je čudila smelemu princu. V Italiji je Evgen potolkel Francoze v dveh bitkah. V tem je francoska vojska udarila na Bavarsko. Dočim so Francozi ščitili Bavarsko, je izborni knez pridrl v Tirole, da jih osvoji in združi z Bavarsko. Zasedši Inomost, je prediral na prelaz Brenner. Zdajci pa so se vzdignili domoljubni Tirolci. Povsod so rušili mostove, zagrajali klance in soteske ter s strmin valili skale in klade na Bavarce v dolini. V dolini gorenje Ine je vodil Tirolce landeški (Landeck) deželni sodnik *Martin Sterzinger*. Brez uspeha se je izborni knez vrnil na Bavarsko. Obenem si je angleški vojskovodja, vojvoda *Marlborough* (Malberó), z angleško in holandsko vojsko osvojil Vzhodno Nizozemsko in kneževino kolinskega izbornika.

Leta 1704. sta se v Južni Nemčiji združila Marlborough in 1704. Evgen ter skupaj potolkla Francoze in Bavarce v krvavi bitki pri *Höchstädtu*. Leta 1705. je umrl Leopold I.; naslednik mu je bil v avstrijskih deželah in v Nemčiji sin Jožef I. (1705—1711). Ta cesar je preklel kolinskega in bavarskega izbornika ter nadaljeval vojno.

Po slavni bitki pri Höchstädtu sta se razdružila zmagovita vojskovodji. Marlborough je krenil na Nizozemsko, Evgen pa v Italijo. Prvi je l. 1706. pri Ramilliesu (Ramilié) premagal francosko vojsko, princ Evgen pa je isto leto tako odločno potolkel Francoze, ki so

oblegal *Turin*, da so se umeknili iz Lombardije. Potem je Evgen Savojski poslal hrabrega generala *Dauna* v Neapolj, in ta si je kaj skoraj osvojil to mesto. Francozi so vso Italijo prepustili nasprotnikom.

Manj uspešno so se bojevali zavezniki na Španskem. Angleži so sicer zasedli trdnjavo *Gibraltar*, in tudi Karel, cesarjev brat, je pridrl v Madrid, a moral se je zopet umekniti v Barcelono.

Leta 1708. sta se iznova združila Evgen in Marlborough ter Francoze dvakrat zmagala toli sijajno, da je vzkliknil visok francoski častnik: «Uverjen sem, da Evgen in Marlborough visoko presezata vse junake starega veka.»

Ludovik je bil ponižan. Nasvetoval je že vnuku, naj se odreče Španski, češ, da ga ne more več podpirati; a razni dogodki so ga nenadoma oteli velike stiske.

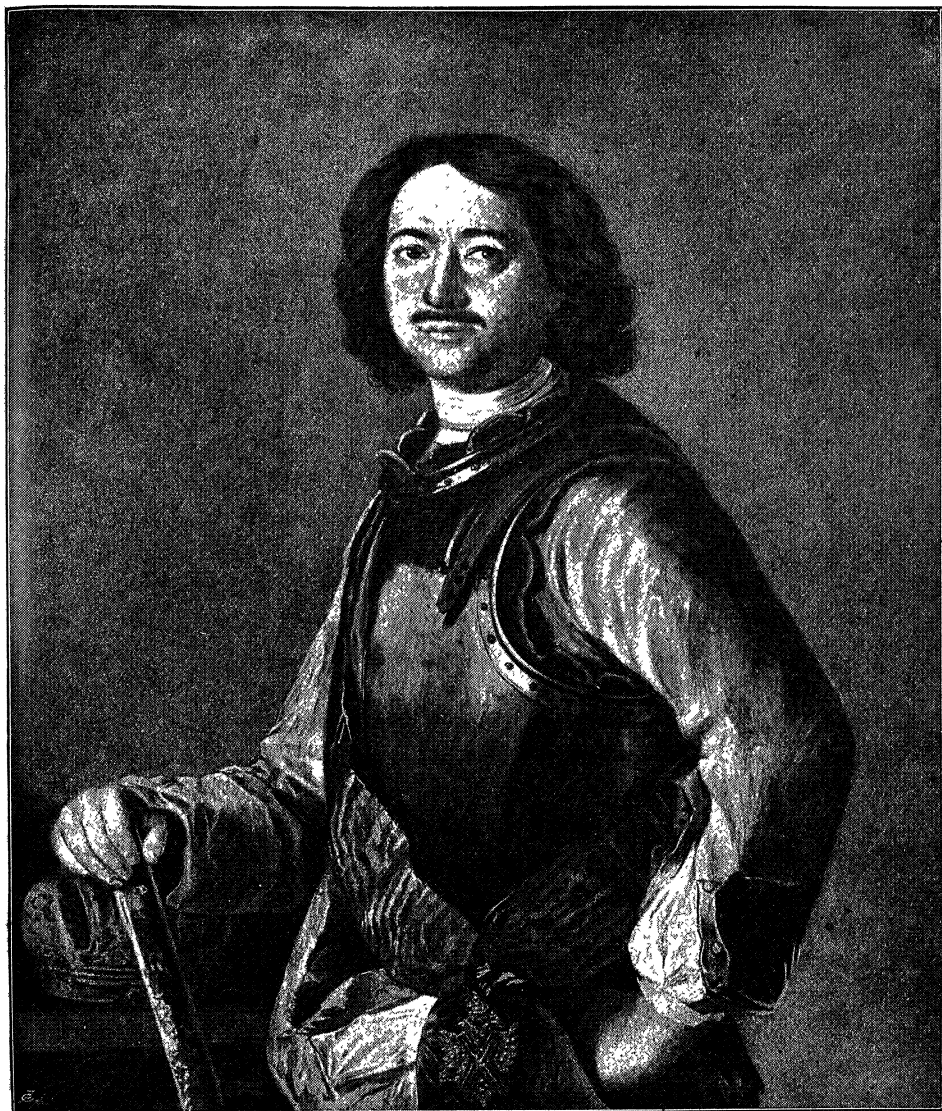
Angleži so se naveličali dolge vojne, ki jim je prizadela toliko troškov in škode, ter so želeli skleniti mir s Francozi. Leta 1711. je umrl cesar Jožef I. brez moških potomcev; za njim je zavladal v avstrijskih dednih deželah brat Karel, katerega so tudi Nemci izvolili za cesarja. Pomorskima državama se je zdelo nevarno, da
1713. bi se vse te dežele spojile s špansko kraljevino, in zato sta l. 1713. sklenili mir v *Utrechtu*. Cesar Karel je sicer nadaljeval vojno, a
1714. skoraj je spoznal, da sam ne doseže ničesar, in zato je l. 1714. sklenil mir v *Rastattu*. *Filip V.* je dobil Špansko in španske dežele v Ameriki proti temu, da se nikdar ne združita Španija in Francoska v eno državo, Karel VI. je dobil Nizozemsko (Belgijo), Lombardijo, Neapolj in Sardinijo, *Angleška* trdnjavo Gibraltar, *savojski vojvoda* pa Sicilijo in kraljevski naslov. Bavarski in kolinski izbornik sta se vrnila v svoje dežele.

Dolgotrajna vojna je toli oslabila Francijo, da ni več prevladovala v Evropi. Ludovik XIV. je l. 1715. umrl v 77. letu svoje dobe.

IX. Peter Veliki in severna vojna.

1. Peter Veliki (1689—1725).

Do sedemnajstega stoletja se je Rusija malo vtikala v razmere evropskih držav. Šele *Romanovič car Peter Veliki* (1689—1725) (pod. 14.) je uvedel v svoji državi evropsko omiko in uvrstil Rusijo med omikane države evropske.

Петр

Pod. 14. Car Peter Veliki.

Petra so že kot dečka okronali za carja, a vladala je za premladega brata slavohlepna sestra *Sofija*. V mladih letih je živel v *Preobraženskem*, vasi blizu Moskve; vzgajal ga je omikani in zelo zvedeni Švicar *Lefort*. Ta je radovednemu mladeniču tako živo slikal šege in naredbe evropskih držav, da bi jih bil Peter kaj rad spoznal. Po Lefortovem navodilu si je Peter osnoval iz svojih vrstnikov majhno vojaško četo in jo izvežbal po evropsko. Ker se je vnel za tujstvo, je vzbudil zavist *strelcev*, plemenitnikov, ki so stražili carja. Njih nejevoljo je hotela vladarica Sofija izkoristiti za svoje namene. Osovala je med strelci zaroto, da bi izpodrinila Petra in si utrdila prestol. Ali Peter je o pravem času zvedel za zaroto in preprečil sestrine nakane. Zaprl jo je v samostan in sam zasedel carski prestol. Ko je prišel v sijajnem izprevodu v moskovski carski grad *Kremelj*, ga je veselo ljudstvo vzprejelo na vso moč navdušeno (1689).

Leta 1697. se je napotil z velikim spremstvom v dežele Zapadne Evrope. Od Berlina je krenil v Holandijo. Peter se ni mogel načuditi velikemu življenju po vodotočih, pristaniščih, ladjedelnicah, strojnicah in delavnicah. V Zaandamu, središču holandskega ladjedelstva, je šel Peter in deset njegovih plemenitih spremljevalcev služiti k nekemu ladjedelcu in je bil nekoliko tednov za tesarja v ladjarnici. V Amsterdamu se je neumorno učil raznovrstnih obrtov in naprav v tvornicah. Tudi je vzel spretne obrtnike, zdravnike, umetnike in častnike v službo ter jih poslal na Rusko. Iz Holandije se je napotil na Angleško. Ponosna angleška mornarica ga je toli navdušila, da je vzkliknil: «Da nisem car ruski, pa bi bil rad admiral angleški». Odtod se je napotil na Dunaj, kjer ga je posebno zanimalo vojaštvo. Ravno ko je odpotoval v Benetke, mu je došla novica, da so se iznova vzdignili strelci, ki so bili nejevoljni zaradi njegovega novotarjenja. Zato je razljučeni car odhitel v Moskvo in strašno kruto kaznil upornike, najsi je bil upor že zadušen. Mnogo jih je usmrtil; sestro Sofijo, ki je bila osnovala upor, pa je zaprl v hudo ječo. Obenem je razpustil strelsko četo.

Car je odpravil rusko narodno nošo ter ukazal Rusom, naj se nosijo po francoskem ali nemškem kroju. Osoval je vojaštvo po evropskem vzgledu, ustanovil mnogo šol in si prisvojil vrhovno vodstvo ruske pravoslavne cerkve. Dal je napravljati rudnike in izdelovati vojne in trgovinske ladje. Ko je Peter zavladal, je imela Rusija samo *arhangelsko pristanišče* ob Belem morju. Turkom je izvil Azov in si odprl pot do Črnega morja. Da bi bila Rusija

mogočna država, jo je bilo treba razširiti tudi do Vzhodnega morja, čigar obalo so imeli takrat Švedi. Ko je l. 1697. petnajstletni kralj Karel XII. zasedel švedski prestol, je Peter menil, da je uporabiti lepo priliko in si prisvojiti Estonsko, Livonsko in Ingrijo.

2. Severna vojna (1700—1721).

Ob tem času je vladal na Danskem kralj Friderik IV., na Poljskem pa so po smrti Ivana Sobjeskega (1696) izvolili za kralja saškega izbornika *Avgusta Krepkega*. Z obema je sklenil car Peter zavezo, da bi skupno oslabili Švedijo. Mladi švedski kralj se je koj v početku vojne obnesel kot izvrsten vojak. Prijadral je l. 1700. na otok Seelandijo in takoj oblegel *Kodanj* (Kopenhagen). Prestrašeni danski kralj je moral skleniti mir in se odpovedati zavezi z ruskim in poljskim vladarjem. Nato je gnal mladi junak vojsko na Ruse, ki so ravno oblegali trdnjavo *Narvo*. Dasi je imel samo 8000 mož, je vendar potolkel petkrat močnejšega sovražnika. Potem je krenil na Poljsko, kjer je večkrat premagal kralja Avgusta in prisilil poljske velikaše, da so ga odstavili in izvolili za kralja poznanskega vojvodo *Stanislava Leščinskega*. Celó v izbornó kneževino saško je pridrl Karel XII. in spravil kneza v toliko stisko, da je prosil miru. Avgust se je odrekel poljskemu prestolu in zavezi z ruskim carjem.

V tem si je car osvojil švedske pokrajine ob Vzhodnem morju. Sklenil je celo tam, kjer se Neva izliva v Finski zaliv, torej na zemlji, ki še ni bila po pravici njegova, sezidati novo prestolnico katero je nazval *Petrograd* (St. Peterburg). Mnogi tlačani so l. 1703. izsušili močvirnato nižino ob Nevi, kjer je stalo nekoliko ribiških koč, ter jo pozidali. Nato je car zapovedal plemenitnikom, trgovcem in obrtnikom, da so se naselili z rodovinami v novem mestu; tudi tujce je povabil tja. A kako se je prestrašil, začuvši, da se je švedski kralj pogodil s saškim izbornikom in da se drevi proti njemu! Toda kralj Karel ni krenil v dežele Vzhodnega morja, ampak v *ukrajinske* gozde in stepe, koder so bivali konjiški *Kazaki*. Njih glavar *Mazeppa* je slepil kralja s tem, da bodo s Švedi potegnili Kazaki. A ti so bili zvesto vdani svojemu carju, in Mazeppa je samo z nekoliko spremljevalci pribežal v Karlov tabor. Karel je l. 1709. obsedel 1709. trdnjavo *Pultavo*. Car je prihitel tja in je Švede potolkel pred trdnjavskim zidovjem. Kralj Karel, ki je bil premagal tri vladarje, je pobegnil z ostalo vojsko, ki je štela samo še 2000 mož, na Turško in se utaboril blizu *Bendera* ob Dnjestru.

Kralj Karel je pregovoril Turke, da so začeli vojno z Rusi. Nato je Peter s svojo vojsko pridrl v Moldavijo, a Turki so jo popolnoma obkolili ob *Prutu*. Car je skoraj obupal. Iz te stiske ga je osvobodila soproga Katarina; podkupila je velikega vezirja z dragocenimi darili, da je sklenil mir in izpustil rusko vojsko. Kralj Karel bi bil rad iznova nahujskal Turke, pa jih ni bilo moči; sultan mu je celo ukazal, naj odide iz Turčije. Ker se je ustavljal, so mu janičarji naskokoma vzeli tabor in mu zapalili hišo. Ko je skočil iz hiše, je padel in Turki so ga zajeli. Naposled se je vendar odpravil na pot. Prejahal je z enim častnikom v štirinajstih dneh Avstrijo in Nemčijo, prišel pred Stralsund in se odtod napotil v Švedijo.

Pet let se je Karel XII. mudil na Turškem, in v tem času sta danski kralj Friderik in saški izbornik obnovila vojno proti Švedom. Avgust II. je pregnal Stanislava Leščinskega, hannoveranski in pruski vladar pa sta se pridružila sovražnikom Karlovim. Karel se ni vdal niti sedaj, nego je napadel Norvegijo, ki je bila takrat združena z Dansko. Leta 1718. je oblegal trdnjavo *Friedrichshall*. Hude zimske noči je slonel ob doprsniku in gledal na delavce v prekopih; kar je počila puška in krogla ga je podrla na tla. Švedi so se nato s truplom mrtvega kralja vrnili domov.

Po Karlovi smrti so Švedi sklenili s sovražniki mir, v katerem so skoraj vsa posestva na Nemškem odstopili ali Hannoverancem ali Prusom. Z Rusi pa so se šele l. 1721. pogodili v finskem mestu *Nystädtu* ter jim odstopili Livonsko, Estonsko, Ingrijo in kos Karelije.

Peter si je po končani severni vojni vzdela naslov «car vseh Rusov». Umrl je l. 1725.

X. Karel VI. (1711—1740).

Med deželami, katere si je bila Avstrija priborila v španski nasledstveni vojni, sta bili najmenitnejši Lombardija in Belgija. Prva je bila silno plodovita in je mejila ob Avstrijo, v Belgiji pa sta cveteli obrtnost in trgovina. Da bi se Belgija še bolj dvignila, se je v Ostendu osnovala *indijska družba* (*compagnie*), t. j. trgovinska družba za trgovino z Indijo. Holandci in Angleži pa so pisano gledali to družbo, ker so se bali, da ne bi jim kratila trgovine.

1. Karla VI. prva turška vojna. Vojna s Španci.

Kaj skoraj po končani španski nasledstveni vojni je šel Karel VI. (pod. 15.) na Turke, ki so bili Benečanom ugrabili polotok *Morejo*. Cesar Karel VI. jim je ukazal, naj ga vrnejo, in ker ga niso, jim

Pod. 15. Cesar Karel VI.

je napovedal vojno. Turška vojska je l. 1716. oblegala *Petrovaradin*. 1716. Princ Evgen je prihitel pred trdnjavo in jo napadel. Njegova čvrsta konjica je navaloma pobila janičarje in jih zapodila v beg. Osvojivši si *Temešvar*, je prebrodil Dunav in obsedel *Beli grad*. Mnogo

nemških knezov in francoskih plemenitnikov je stopilo v avstrijsko vojsko, da bi savojskemu princu pomogli do zmage. Ali toliko da je Evgen obsedel trdnjavo, že ji je prišla velika turška vojska na pomoč in se utaborila blizu cesarske vojske. V tej veliki nevarnosti Evgen ni oprezoval, ampak je urno napadel vojsko, ki je bila prišla trdnjavi na pomoč, jo potolkel in prisilil potem tudi trdnjavo, da se 1718. je podala. Nato so Turki sklenili mir v *Požarevcu* (1718); z njim je dobila Avstrija Banat, Vlaško do Alute in severni del Bosne in Srbije.

Španski kralj Filip V. si je hotel prisvojiti one italske dežele, ki so bile po španski nasledstveni vojni pripadle cesarju; zato se je zavezal s savojskim vojvodo ter je že ob turški vojni zasedel Sardinijo in Sicilijo. Cesarjevi zavezniki so prisilili Špance, da so odjenjali od svojih naklepov, Savojsci pa so morali cesarju prepustiti Sicilijo za slabšo Sardinijo. Vojvoda savojski se je nato proglasil za kralja sardinskega.

2. Pragmatska sankcija in poljska nasledstvena vojna.

Ker Karel VI. ni imel moških naslednikov, je proglasil že l. 1713. nov zakon o nasledstvu, *pragmatsko sankcijo*, da bi uredil nasledstvo v avstrijskih deželah in da ne bi razpadla njegova država. V tem zakonu je cesar Karel ukrenil, da se ne smejo nikoli razdeliti avstrijske kraljevine in dežele, ki si jih je bil sčasoma pridobil habsburški rod; da nasleduje v njih moški rod po prvorodstvu; ko bi pa ta izmrl, naj slede ženski potomci, in sicer najprej hčere Karla VI. in potem šele hčere Jožefa I. in njih potomci. Cesar je žrtvoval veliko, preden so evropske države pritrdile temu zakonu. Holandijo in Anglijo je pridobil s tem, da je razdružil komaj osnovano indijsko družbo. Med nemškimi knezi sta se branila samo *saški* in *bavarski* izbornik; zakaj oba sta bila poročena s hčerama Jožefa I., ki sta bili v pragmatski sankciji postavljeni za hčerama cesarja Karla VI. Naposled se je cesarju vendar posrečilo, da je pridobil tudi saškega izbornika zase.

Po smrti poljskega kralja in saškega izbornika Avgusta II. (1733) je velik del poljskega plemstva priznal *Stanislava Leščinskega* za kralja. Tega je podpiral tudi francoski kralj Ludovik XV., ker je bil njegov zet; ostali Poljaki pa so izvolili za kralja pokojnikovega sina *Avgusta III.*, katerega je podpiral cesar Karel VI. Tako se je vnela *poljska nasledstvena vojna*, katero je končal 1738. *dunajski mir* (1738). Avgust je zasedel poljski prestol, Stanislav

pa je dobil vojvodino Lotaringijo proti temu, da bi po njegovi smrti pripadla Franciji. Dotedanjemu lotaringijskemu vojvodi *Franču Štefanu*, vnuku Karla, zmagovavca Turkov, se je izročila *velika vojvodina Toskana*, kjer so bili izmrli Medicejci. Cesar je špan-skemu infantu odstopil Neapolj in Sicilijo, a dobil je za to Parmo in Piacenzo. Skoraj vse države so potrdile pragmatško sankcijo.

3. Evgen Savojski umrje. Druga turška vojna.

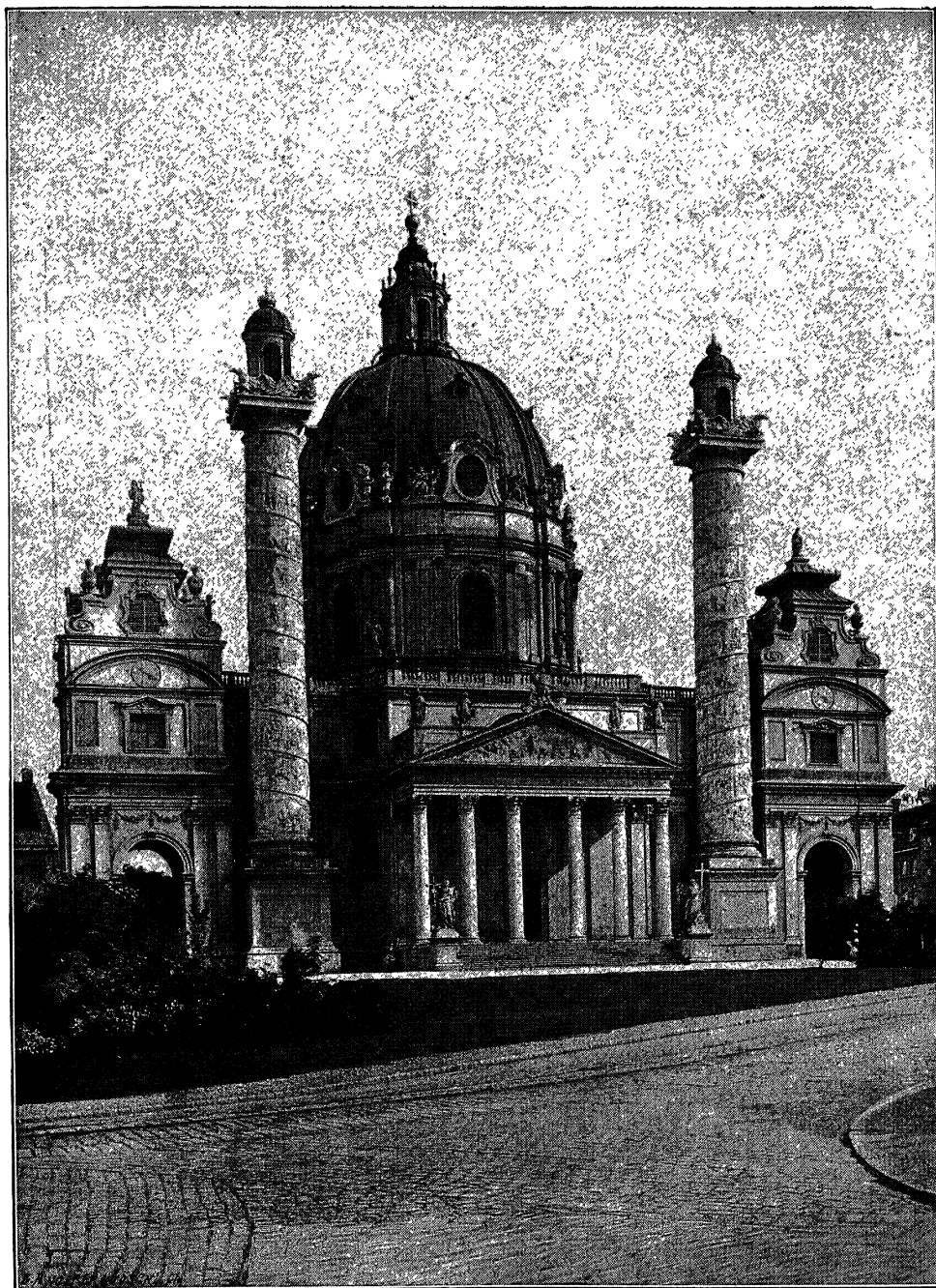
Leta 1736. je na Dunaju umrl princ Evgen Savojski, najslav- 1736. nejši avstrijski vojskovodja, izvrsten državnik in velik prijatelj znanstvom in umetnostim. Na Dunaju si je bil sezidal lepo palačo (v Himmelpfortsgasse) in krasen grad *Belvedere*. Princ Evgen je bil usmiljenega srca in velik dobrotnik siromakom. Niti ošaben niti sebičen ni bil in se je rad izogibal laskavcem. Najbolj ga je mrzelo, če so vpričo njega govorili o njegovih zaslugah. Njegova smrt je globoko razžalostila vso Avstrijo, in še dandanes slave nemške narodne pesmi «plemenitega viteza», princa Evgena.

Leta 1737. se je Karel VI. zapletel v *drugo turško vojno*. Evgenovi nasledniki so bili malo spretni vojskovodje, zakaj še tega niso zabranili, da bi si Osmanliji ne bili osvojili Belega grada. Cesar je moral l. 1739. skleniti mir v Belem gradu in odstopiti Turkom Srbijo, Vlaško in Severno Bosno. Ta nepovoljni mir je globoko užalil cesarja in pospešil njegovo smrt; umrl je l. 1740. Ž njim je izmrl moški rod slavne habsburške rodovine.

4. Karla VI. dela v mirnih časih.

Dasi je bilo za Karla VI. dosti bojnega hruma in šuma, so ga vendar bolj veselila dela miru nego krvave vojne.

Za Karla VI. so se razcveteli raznovrstni obrti, kakor sukнарstvo in platnarstvo po čeških deželah, steklarstvo in svilarstvo. Da bi pospešil trgovino, je cesar *Trst* in *Reko* proglašil za svobodni pristanišči, ker v njiju ni bilo plačevati carine, ter je spojil Dunaj in Trst s trdno cesto, ki drži črez Semrniški klanec (Semmering). Velike cerkve, palače in stavbe so sezidali za Karla VI. Na Dunaju je dal zgraditi *Karlovo* (pod. 16.) in *Petrovo cerkev*, in mnogi plemenitniki so si sezidali krasne palače; tudi cesarski grad se je deloma prezidal. A tudi v deželnih glavnih mestih so se dvignile nove cerkve in palače, v Ljubljani mestna hiša in cerkev Sv. Petra. Najslavnejši

Pod. 16 Karlova cerkev na Dunaju.

stavitelji so bili Ivan Hildebrand, Jožef Bernhard Fischer pl. Erlach in njegov sin Jožef Emanuel. Tudi za glasbo, katero so od nekdanj marljivo gojili na cesarskem dvoru, je bil Karel zelo vnet; najslavnejše glasbene svečanosti so takrat prirejali v *favoritskem* gradu.

5. Pruska za Karla VI.

Za Karla VI. je vladal Braniborski in Pruski *Friderik Viljem*, drugi kralj pruski. Bil je priprost in štedljiv, dočim je bil njega oče, Friderik I., živel jako potratno. Ko je zavladal l. 1713., je odslovil vse nepotrebne posle in si uredil dvor po meščansko. Malo mu je bilo do znanstev in umetnosti, a tem bolj je pospeševal poljedelstvo, obrt in ljudsko šolstvo ter je izvrstno uredil denarstvo. Zlasti ga je veselilo vojaštvo; sosebno se mu je priljubil telesni polk, v katerem so služili samo stasoviti in nenavadno veliki vojaki. Da bi pomnožil ta polk z «dolgini» (*lange Kerls*), se mu ni zdelo škoda denarja; celo lovil jih je in jih zvijačno silil v službo. Sovražil je mehkužnike; bil je silno strog in obenem nagle jeze. Vsi so se tresli pred njim, celo ministre je ošteval, kar se je dalo. Sina Friderika je že v mladih letih vadil vojaške službe. Toda živahni in bistroumni kraljevič je hlepel tudi po drugih poslih. Sosebno sta ga veselili glasba in francosko slovstvo, kar pa ni bilo očetu všeč; zato je ravnal ž njim kar najstrože. Naposled je princ pobegnil, toda zajeli so ga in ga odgnali na grad Küstrin, kjer so ga zaprli v hudo ječo; njegovega prijatelja in zaupnika, poročnika *Katta*, pa je dal Friderik Viljem usmrtiti. No, malo potem sta se spravila oče in sin, in Friderik je živel največ na svojem gradu Rheinsbergu med učenjaki, pesniki in umetniki.

Kralj Friderik Viljem I. je umrl l. 1740. skoraj obenem s cesarjem. Za njim je zavladal Friderik II.

XI. Marija Terezija (1740—1780) in Friderik II. (1740—1786).

Ko je umrl cesar Karel VI., je njegova hči *Marija Terezija* (pod. 17.) po pragmatski sankciji zavladala avstrijskim deželam. Marija Terezija, porojena l. 1717., se je poročila l. 1736. s Francem

Pod. 17. Marija Terezija.

Štefanom Lotaringijskim (pod. 18.), velikim vojvodo toskanskim.* Lepo in krepostno vladarico je dičila prirojena vladarska sposobnost. Ko je zasedla prestol, so si Bavarska, Saška, Pruska in Španska lastile avstrijske dežele, Francija pa, ki je od nekdanj že sovražila Habsburžane, je branila dozdevne pravice bavarskega izbornika Karla Alberta. Namerjale so razkosati Avstrijo ter posaditi na cesarski prestol bavarskega izbornika. Samo *hannoveranska vladarska rodovina*, ki je bila l. 1714. združila izborna kneževino hannoveransko z Veliko Britanijo, se je pridružila Mariji Tereziji, in kralj Juri II. je nabral vojsko, da bi ji prihitel na pomoč.

1. Avstrijska nasledstvena vojna in prvi dve šleski vojni (1740—1748).

Pruski kralj Friderik II., ki je zahteval od Marije Terezije 1740. Šlesko, je udaril še l. 1740. v to deželo in začel *prvo šlesko vojno*. Pri vasi Molvicah (Mollwitz) blizu Briga se je l. 1741. vnela bitka. Avstrijska konjica se je neprestano zaganjala na desno prusko krilo

* Marija Terezija (1740—1780)					
(soprog: Franc Štefan Lotaringijski [Toskanski] † 1765)					
Jožef II. † 1790	Leopold II. † 1792	Karolina (soprog: Ferdinand IV. Neapoljski)	Ferdinand † 1806 (soproga: Marija Beatrica Modenska)	Marija Antonija (soprog: Ludovik XVI., kralj francoski)	
Franc II. (I.) † 1835	Ferdinand III, veliki vojvoda toskanski		Karel † 1847	Ivan † 1859	
	Karel Leopold II. † 1870		Albreht † 1895		
	Ferdinand IV.				
Marija Lujiza † 1847 (soprog: Napoleon I.)		Ferdinand I., cesar † 1875	Franc Karel † 1878 (soproga: Sofija)		
Franc Jožef I. (soproga: Elizabeta, vojvodinja bavarska)		Ferdinand Maks, cesar mexikanski † 1867	Karel Ludovik † 1896	Ludovik Viktor	
Gizela (soprog: princ Leopold Bavarski)	Rudolf † 1889 (soproga: Štefanija Belgijska)	Marija Valerija (soprog: nadvojvoda Franc Salvator)	Franc Ferdinand d' Este roj. 1863	Oton roj. 1865	Ferdinand roj. 1868
	Elizabeta				

in ga je zapodila v beg. Kralj Friderik II. je že pobegnil z bojišča, češ, da je premagan, toda njegov general Schwerin je obnovil bitko in zmagal Avstrijce. Prusi so nato zasedli skoraj vso Šlesko.

V tem so že bile druge države oborožile vojske, in l. 1741. se 1741. je začela *avstrijska nasledstvena vojna*, ki je trajala do l. 1748. Bavarski izbornik je s pomočjo francoske vojske pridrl v Gorenjo Avstrijo, krenil od Linza na Češko, planil ponoči na Prago in spokoril mesto in njega malo posadko. Ko so se mu bili poklonili češki stanovni in ga okronali za kralja, je odšel v Frankfurt ob Menu, kjer so ga nemški izborniki izvolili in okronali za nemškega cesarja. (Karel VII.)

V tej hudi stiski Marija Terezija ni obupala. «Uboga kraljica sem», je rekla, «a bije mi kraljevo srce.» Opirala se je na svojo pravico in se zanašala na požrtvovavnost svojih podložnikov. To zaupanje so ji obilno povrnili avstrijski narodi. Odpravila se je v *Požun*, kjer so jo ovenčali z ogrsko krono. Po svečanosti je zasedla brzega vranca, skokoma odjezdila na grič, kjer so od nekdanj kronali vladarje, in je po stari šegi zavihtela meč na štiri svetovne strani, dočim je navdušeno ljudstvo klicalo: «Slava». Nato je državnemu zboru latinski razložila tožno razmerje, rekoč: «Zapuščeni od vsega sveta, smo se zatekli v zavetje vaše zvestobe in staroslavne hrabrosti.» Navdušeni velikaši so prisegli, da kraljici radi žrtvujejo življenje in imenje. A tudi drugi avstrijski narodi so se dvignili, da obranijo svojo vladarico. Skoraj je bila oborožena velika vojska, ki ni samo izgnala sovražnika iz Gorenje Avstrije, ampak je tudi pridrla na Bavarsko. Prav tačas, ko so v Frankfurtu kronali bavarskega izbornika, so Avstrijci posedli Monakovo.

V tem je planil Friderik II. na Češko ter premagal Avstrijce blizu *Časlave*. Da bi se cesarica iznebila tega nevarnega sovražnika, je sklenila z njim mir v *Berlinu* (1742) ter mu prepustila večji del 1742. Šleske. Nato so Avstrijci izgnali Francoze, ki so še zasedali Prago, iz Češke, in angleški kralj Juri II. je pridrl do Mena ter pri *Dettin-genu* potolkel francosko veliko vojsko.

Ti nenavadni uspehi Marije Terezije in nje zaveznikov so preplašili Friderika II.; zbal se je, da mu ne bi zopet izvili Šleske. Zato se je združil s Karlom VII. in s Francozi ter l. 1744. začel 1744. *drugo šlesko vojno*. Z veliko vojsko je udaril na Češko. Ko se mu je pa avstrijska vojska, ki sta jo vodila Karel Lotaringijski, svak Marije Terezije, in maršal *Traun*, postavila v bran, je moral zopet

iz dežele. V tem si je bavarsko-francoska vojska osvojila Bavarsko in cesar Karel VII. se je vrnil v Monakovo; toda umrl je že čez 1745. tri mesece l. 1745. Njegov sin je sklenil mir z Marijo Terezijo v *Füssenu*, bavarskem mestecu ob meji tirolski. Priznal je pragmatško sankcijo, obljubil, da bode pri bodoči volitvi cesarja glasoval za soproga Marije Terezije, in je zopet posedel svojo izborna kneževino. Nato so izborniki izvolili soproga Marije Terezije za cesarja. Franc I. je vladal od l. 1745. do l. 1765. V tem je Friderik II. nadaljeval drugo šlesko vojno. Ker si avstrijski vojvodje niso mogli osvojiti Šleske, je l. 1745. Marija Terezija sklenila s Friderikom mir v *Draždanah* in mu novič zagotovila Šlesko. Leta 1748. je cesarica tudi s Špansko in Francosko sklenila mir v Aachenu in odstopila španskemu infantu Parmo in Piacenzo.

2. Sedemletna vojna (1756—1763).

a) Marija Terezija izboljša vojaštvo. Kaunitz.

Avstrija se je krvavo bojevala s petimi sovražniki, a zavojevala je razmerno malo dežel. Marija Terezija je še vedno upala, da si zopet osvoji Šlesko. Zato je izboljšala najprej vojaštvo. Da bi imela dobro izučene in sposobne častnike, je v Dunajskem Novem mestu osnovala vojaško akademijo in jo uredila po nasvetu grofa Dauna. Grof *Leopold Daun* (pod. 19.) je bil sin tistega grofa Dauna, ki si je bil v španski nasledstveni vojni osvojil Neapolj. Bil je znanstveno izobražen in v vojaštvu zelo zveden mož. Nazivali so ga avstrijskega Fabija Kunktatorja, ker je bil oprezen in je varno ravnal z vojsko; nikoli ni udaril na sovražnika, če si ni bil svest dobrega uspeha. V odločilnem trenutku je bil srčen in krepak in v najhujšem bojnem metezu hladnokrven kakor malokdo. Topništvo je izboljšal knez *Vaclav Liechtenstein*.

Razmere med Avstrijo in drugimi državami je izpremenil grof Kaunitz. Grof, poslej knez, *Vaclav Anton Kaunitz* (pod. 20.) se je l. 1711. porodil iz stare imenitne moravske rodovine. Bil je nekoliko let poslanec na francoskem dvoru, kjer je delal na to, da bi se Avstrija in Francija spoprijaznili ter sklenili zavezo. Leta 1753. ga je Marija Terezija imenovala za državnega kancelarja, in od tega časa je skoraj 40 let določeval usodo avstrijske države. Cesarica mu je popolnoma zaupala; tega pa je bil tudi vreden, zakaj bil je razsoden, pošten in neumorno delaven. Leta 1756. je sklenil s francoskim kraljem Ludovikom XV. zavezo, kateri so se pridružile

ruska carica Elizabeta, Švedija, Saška in druge nemške države. Ko je kralj Friderik II. zvedel, da so se zavezali njegovi nasprotniki, jih je sklenil prehiteti. Ne da bi bil napovedal vojno, je meseca avgusta 1756. l. 1756. udaril v Saško in pričel *tretjo šlesko* ali *sedemletno vojno*.

Pod. 19. Grof Leopold Daun.

b) Sedemletna vojna. Daun. Laudon.

Friderik II. je obkolil malo saško vojsko pri Pirni nad Draždanami. Avstrijska vojska pod vodstvom maršala grofa Maksimilijana *Browna* (Bravn) ji je hitela na pomoč. Kralj Friderik ji je šel naproti in jo je premagal pri *Lovosicah*. Po bitki je gnal Browne ostalo

Pod. 20. Knez Vaclav Anton Kaunitz.

vojsko na Saško, a prepozno je bilo; saški vojski je pošel živež, in podala se je Prusom, ki so prezimili med Sasi. Leta 1757. je pridrl Friderik na Češko. Avstrijska vojska pod vodstvom *Karla Lotaringijskega* in Browna se mu je ustavila pri *Pragi*, kjer se je vnela silno krvava bitka. Brez strahu je gnal Browne grenadirje v bojni metež; kar ga je podrla topovska krogla na tla. Avstrijci so se umeknili v Prago, katero so Prusi obsedali. Da bi osvobodil mesto, je maršal Daun nabral novo vojsko in mu hitel na pomoč. Proti njemu je gnal kralj Friderik skoraj vso svojo vojsko. Nato je Daun po brdovitem svetu blizu *Kolina* razvrstil svoje vojščake. Avstrijci so junaško odbijali vse navale; ko se je pa avstrijsko-saška konjica pognala proti pruski pehoti, so se Prusi spustili v beg. Vzpričo tega poboja je Friderik ustavil obsedanje in se vrnil domov. Ko je došla vesela novica o sijajni zmagi na Dunaj, je bilo veselje meščanov nepopisno; cesarica je v spomin slavne zmage ustanovila *red Marije Terezije* za vojaško hrabrost.

Nato je avstrijska vojska udarila v Šlesko ter si osvojila deželo. Friderik pa je hitel na Saško in je pri *Rossbachu* blizu Merseburga uničil francosko vojsko. Potem je krenil v Šlesko; pri vasi *Leuthenu* blizu Vratislava je potolkel Karla Lotaringijskega in si novič osvojil Šlesko. Leta 1758. so Rusi, ki so se bili dotlej vojskovali le malo- 1758.
marno, obsedli trdnjavo Küstrin, toda Friderik jih je pobil pri *Zorn-dorfu*. V tem je bil pridrl Daun na Saško in se utaboril v Lužicah. Tja je prihitel tudi kralj Friderik in se dobro utaboril pri vasi *Hochkirchu*, nedaleč od avstrijske vojske. Tu je sklenil maršal Daun kralja nenadoma napasti. Vzdignil se je na večer z vojsko, in dočim so plapolali stražni ognji v zapuščenem taboru, se je prav tiho približal *Hochkirchu*. Zjutraj je nenadoma napadel pruski tabor. Za silo oboroženi Prusi so se sicer branili, toda zaman; potolčeni so se umeknili na Šlesko.

Leta 1759. se je poslal general *Ernest Gideon Laudon* (pod. 21.), rojen Livonec. Izprva je služil ruski vojski; pozneje je naprosil vojaške službe Friderika II., a ta mu je odklonil prošnjo. Nato je krenil v Avstrijo, kjer so ga prijazno vzprejeli. Hrabri, drzni, a tudi oprezni Laudon se je v sedemletni vojni toli poslal, da je že l. 1759. samostalno vodil avstrijsko vojsko, ki je stala pri 1759.
Kunersdorfu blizu Frankfurta ob Odri. Friderik je planil na Ruse, ki so se bili pridružili Avstrijcem, in je razkropil njih levo krilo. Odpravil je že sla v Berlin, da bi poročal o zmagi. Toda

nepremagano je bilo še desno rusko krilo, in tudi čili Avstrijci pod vodstvom Laudonovim so še čakali, da bi prišli na vrsto. Ko je Friderik napadel tudi te, je zmago izpremenil v popoln poraz; zakaj

Pod. 21. General Ernest Gideon Laudon.

ko ga je prijela avstrijska konjica, so jeli bežati vsi Prusi. Kralja je ta poraz globoko pretresel. Pisal je nekemu ministru: «Pomoči ni več, po meni je!»

Ali tudi ta poraz ni odločil vojne; pruski kralj je naslednje leto zopet premagal Avstrijce. Vzlic temu se mu je godilo slabo, ker je dolgotrajna vojna popolnoma oslabila njegovo državo. Tačas je umrla cesarica Elizabeta; njen naslednik Peter III., ki je bil velik častitelj pruskega kralja, pa je sklenil ž njim zavezo. Ker je tudi Francija slabo podpirala Avstrijo, je Marija Terezija l. 1763. sklenila 1763. z nasprotnikom mir v lovskem dvorcu *Hubertsburgu* blizu Lipskega ter mu prepustila Šlesko.

3. Avstrija po vojni.

Po končani vojni je Marija Terezija izboljšala državno upravo in zacelila rane, ki jih je bila dolgotrajna vojna vsekala njenim deželam. Povabila je mnogo naseljencev na Ogrsko in jih naselila po neobdelanih krajih. Odpravila je davčne svoboščine in ukrenila, da so tudi plemenitniki in duhovniki plačevali davek. Branila je nesvojnega kmeta proti neusmiljenim graščakom in izboljšala pravosodje. Od začetka novega veka so devali zatožence, često nedolžne, na tezalnico in jih silili, da so priznali hudodelstvo, ki se jim je podtikalo. Ko se je bila raznesla prazna vera, da hodijo čarovnice tlačiti človeka, je celo ta in oni priznal na tezalnici, da je čaral in občeval s hudičem. Tako je umrl marsikdo po nedolžnem. Zato je Marija Terezija odpravila tezalnico. Pomnožila in bolje uredila je tudi ljudske šole; zato se po pravici imenuje «utemeljiteljica avstrijske ljudske šole». Za sinove plemenitnikov je bila že pred sedemletno vojno ustanovila *Terezijanišče* na Dunaju, ki stoji še dandanes. Ko je papež Klement XIV. l. 1773. razpustil jezuitski red, je iz imovine 1773. tega reda osnovala *studijski zaklad*, ki naj bi pospeševal pouk.

4. Marija Terezija razširi državo.

Leta 1765. je cesarska rodovina odpotovala v Inomost, kjer 1765. se je *Leopold*, drugi sin cesaričin, poročil s špansko princesinjo. Tu je nagloma umrl cesar Franc I. za kapjo. Naslednik na cesarskem prestolu mu je bil sin Jožef II., ki je vladal do l. 1790. Marija Terezija ga je imenovala za sovladarja avstrijskih dežel ter mu prepustila vojaštvo in vodstvo zunanjih stvari.

Med sosednjimi državami je seosebno *Poljska* zanimala dunajski dvor. Razmere v tej državi so bile kaj žalostne. Kraljeva beseda ni veljala nič; plemenitniki so na svojih posestvih gospodarili kakor samostojni vladarji in samovoljno ravnali z nesvojnimi kmeti. Na

državnem zboru so se često prepirali tako hudo, da ni bilo moči skleniti dobre postave. Te zmede poljske države si je izkoristila ruska carica *Katarina II.* Bila je nemška princesinja iz rodovine Anhalt-Zerbstske in poročena s carjem Petrom III., vnukom Petra Velikega. Ko so ji soproga usmrtili (l. 1762.), je zavladala sama in je do smrti (1796) tako krepko vodila rusko državo, da so jo nazivali severno Semiramido. Namerjala je na škodo Poljski in Turčiji povečati Rusijo: Poljsko združiti z Rusijo, Turke pa iztirati iz Evrope.

Carica je toliko premogla na Poljskem, da so po smrti Avgusta III. l. 1763. izvolili za kralja *Stanislava Ponjatovskega*. Videti je bilo, da Rusija skoraj posede vso kraljevino. Temu so se ustavile Turčija, Avstrija in Pruska, ker bi jim bila prevelika in premogočna Rusija lahko nevarna, in sultan je Rusiji napovedal vojno. V tem sta se Friderik in Katarina pogodila, kako bi bilo razdeliti nesrečno deželo. Raditega ni ostajalo Avstriji nič drugega, kakor tudi posesti kos poljske kraljevine. Marija Terezija dolgo ni privolila v delitev, zakaj pošteni in pravični cesarici se je zdelo krivično, da bi razdelila sosednjo deželo. Ko sta se pa Jožef II. in minister Kaunitz odločno izrekla, da je Poljsko treba razdeliti iz političkih vzrokov, jima je pritegnila. Pri tej *prvi razdelitvi* poljske države 1772. (1772) je dobila Avstrija kraljevini Galicijo in Vladimirijo s prestolnico Levovom, solne rudnike v Vjelički in sipuško županijo.

Rusija in Turčija sta se pogodili šele l. 1774. Turki so Tatarje, ki so domovali na polotoku Krimu, priznali za nezavisne; a že nekoliko let potem si je Katarina II. osvojila to deželo in podjarmila 1775. Tatarje. Leta 1775. je Turčija odstopila Mariji Tereziji gozdnato *Bukovino*, in s to deželo je Avstrija tesno spojila Galicijo in Erdeljsko.

Leta 1777. je izmrla bavarska vrsta Wittelsbachovcev. Jožef II. si je lastil kos Bavarije ter pregovoril palatinskega izbornika in dediča te dežele, *Karla Teodorja*, da mu je odstopil del Bavarske. Ali temu se je uprl Friderik II., ki je ukazal svoji vojski udariti na Češko. Jožef II. je bil zato, da bi odločil meč, zakaj njegova vojska je bila dobro izurjena in pripravljena za boj. Toda cesarica, kateri je bilo malo do vojne, se je proti sinovi volji pogodila s 1779. Friderikom, ki je bil tudi naklonjen miru, v *Tešinu* (1779). Po tej pogodbi je Karel Teodor dobil Bavarsko in Avstriji odstopil *Innsko okrožje* (Innviertel) z mestom Braunavom.

Naslednjega leta (1780), dne 29. novembra, je umrla velika cesarica; iskreno so žalovali po njej rodbina in avstrijski narodi.

5. Osebnost Marije Terezije.

Marija Terezija je neumorno skrbela za blaginjo svojih narodov. Pozimi je vstajala ob šestih, poleti ob štirih in precej hodila na delo; do malega ves dan se je bavila z državnimi posli. Prav pristržno je bilo rodbinsko življenje na cesarskem dvoru, vse drugačno kakor na izprijenem dvoru versailleskem (versajski). Najrajši se je cesarica mudila pri otrocih, katere je dala vzgajati sosebno skrbno; med njimi se je najbolj opočila in okrepila. Marija Terezija je ostavila desetero otrok: najstarejši sin *Jožef* je bil od l. 1765. nemški cesar, drugi, *Leopold*, veliki vojvoda toskanski, tretji, *Ferdinand*, je bil poročen z modensko dedično Marijo Beatrico. Izmed hčerá je bila *Karolina* poročena s *Ferdinandom IV.*, kraljem neapoljskim, in *Marija Antonija* (Antoinette) s francoskim kraljem *Ludovikom XVI.*

Poleti je Marija Terezija rada bivala v gradiču Schönbrunnu. Prijazna cesarica se je priljubila

vsem Dunajčanom, sosebno, ko je vsakomur dovolila prihajati v krasni grajski park; ob nedeljah so kar tolpoma vreli vanj, da bi se izprehajali ali pa videli cesarico in nje rodbino. Bila je prava mati podložnikom, in zato so jo vsi ljubili. Ko je l. 1767. nevarno zbolela, sta ljudstvo izpreletela skrb in strah. Vrelo je v cesarski grad, navzlic stražam zasedlo grajsko dvorišče in se celo ponoči gnetlo po hodnikih in stopnicah. Ko je ozdravela, je zavladalo nepopisno veselje; vsi stanovi so se izkušali, kako bi ga izrazili z dobrodelnimi ustanovami.

Pod. 22. Wolfgang Amádej Mozart.

Marija Terezija je, kakor njen oče, ljubila glasbo. Takrat je Avstrija zaslovela zaradi glasbene umetnosti. Na Dunaju so živeli tačas slavni glasbeniki: *Krištof Vilibald von Gluck*, *Jožef von Haydn*, skladatelj cesarske pesmi, ki je bival navadno v gradu umetljivega kneza Eszterhazyja v Eisenstadtu na Ogrskem, in *Volkfgang Amadej Mozart* (pod. 22.), najslavnejši glasbenik, ki se je bil za Marije Terezije porodil v Salzburgu.

XII. Jožef II. (1765—1790) in Leopold II. (1790—1792).

Ko je zavladal Jožef II., so cvetele avstrijske dežele. Materin vzgled, dobra vzgoja in pa nauki najjemenitnejših tedanjih pisateljev, vse to je vnelo in utrdilo cesarju blago ljudomilost. Leta 1777. je prišel na Francosko, da bi spoznal nje naredbe in zavode. Često potujoč po avstrijskih deželah, je tudi spoznaval razmere in potrebe avstrijskih narodov. Jožef II. ni potoval s sijajnim spremstvom, ampak navadno kot preprost zasebnik «grof Falkenstein». Povsod je pravični in blagosrčni cesar delil obile dobrote; zato ni čuda, da se je prikupil podložnikom. Ko je potoval po Moravskem, je stopil nekoč v vasi blizu Brna z voza, se približal kmetu oraču in mu izoral brazdo. Tam, kjer je cesar počastil kmeta in njegovo delo, stoji še dandanes spomenik. Največ dobrot so prejeli od njega Dunajčani. Prihajal je po večkrat na takozvani kontrolorski hodnik in vzprejemal prošnje. Vsak dan je bilo na hodniku vse polno prositeljev, seosebno izmed prostega ljudstva. Jožef II. je pomagal, kjer je le mogel. Veliko dobroto je storil vsem Dunajčanom, ko jim je odprl cesarska vrta Augarten in Prater. «Ni lepšega priimka», je rekel nekoč, «kakor da me narod nazivlje svojega očeta.»

1781. Leta 1781. je Jožef II. razglasil *tolerančni patent*, s katerim je luteranom, kalvincem in pravoslavnikom podelil versko svobodo in iste pravice, kakršne so imeli katoličani. Razpustil je mnogo samostanov, seosebno takih, ki se niso bavili niti z dušnim pastirstvom niti s poukom in bolniško strežbo, n. pr. v Stični, Kostanjevici in Ljubljani. Iz imovine razpuščenih samostanov je osnoval *verski zaklad*, iz katerega so se snovale in vzdrževale nove župnije in podružnice. Papeža Pija VI. so cesarjeva verska novotarstva jako skrbela; zato se je l. 1782. napotil na Dunaj, da bi ga kako pregovoril in spravil na drugo pot. Jožef II. ga je sicer vzprejel prav spoštljivo, od novotarstev pa vendar ni odjenjal.

Cesar je neumorno skrbel za bolehalo človeštvo. Za to je na Dunaju ustanovil *gluhonemnico* in *občo bolnico* in mnoga mesta so ga posnemala ter ustanovila enake ali podobne zavode. Da bi se izobraževali vojaški zdravniki, je ustanovil na Dunaju *medicinsko-kirurško vojaško akademijo*. Milosrčni cesar pa je skrbel tudi za kmetiški stan. Leta 1781. 1781. je odpravil *nesvojnost* (last do osebe), olajšal tlako in jo natanko uredil. Cesar je povzdignil tudi obrtnost: izpodbujal je imovite obrtnike, da so ustanavljali tvornice, pozival spretne inozemske obrtnike v Avstrijo in strogo prepovedal, da bi se uvažali obrtni izdelki iz inozemstva. —

Jožef II. je hotel avstrijske dedne dežele združiti v enotno krepko državo. Vsem deželam naj bi vladal cesar iz enega *središča*, z Dunaja; povsod naj bi bile iste postave, povsod naj bi bila nemščina uradni jezik.

Cesarja je silno bolelo, da si ni pridobil Bavarske; zato se je zopet lotil te stvari. Pregovoril je l. 1785. bavarskega izbornika 1785. *Karla Teodorja*, naj zamenj Bavarsko za Nizozemsko. Temu naklepu se je zopet uprl Friderik II. Sklenil je z nemškimi knezi zavezo (*knežja zaveza*), da vsak knez obdrži svoje dežele. Žalostnega srca se je vdal cesar, ki bi bil sicer dokaj povečal avstrijsko oblast.

H koncu svojega vladanja je Jožef II. kot zaveznik ruske carice Katarine II. začel vojno zoper Turke. Srečno so se vojskovali Rusi pod vodstvom smelega vojskovodje *Aleksandra Suvarova*, Avstrijci pa so dosegli le malo, dasi je Laudon, ki ga slavi tudi slovenska pesem, vzel Beli grad (1789). Razsajale so med avstrijsko vojsko bolezni, in sam cesar je zbolel, ko je prihitel na bojišče. Tožna poročila so ga globoko užalostila. Zaradi cesarjevih novotarstev so se bili dvignili Belgijci, in vrelo je tudi po ogrski deželi. Ves potrj je preklical skoraj vse naredbe, samo da bi pomiril Ogrje. Toda ti so z nehvaležnostjo poplačali prejete dobrote, in to je pospešilo Jožefovo smrt. Umirajoč je rekel: «Gospod, Ti sam poznaš moje srce in veš: Kar sem storil, sem storil za blaginjo svojih podložnikov.» Umrl je, ne da bi bil ostavil moške potomce, dne 20. februarja l. 1790. Na Jožefovem trgu na Dunaju stoji 1790. njegov spomenik, ki ima ta-le latinski napis: «Rei publicae vixit, non diu, sed totus.» (Živel je za blaginjo države, ne dolgo, a popolnoma.)

Njegov brat Leopold II., dotedanji veliki vojvoda toskanski, je po njem zavladal v Avstriji in na Nemškem. S pametnimi naredbami je pomiril Ogrje in Belgijce ter sklenil s Turki mir v *Svištovu* (1791). Naslednje leto je sklenila tudi Rusija mir v Jašu (Jassy); dobila je deželo med Bugom in Dnjestrom.

XIII. Juri Washington. Benjamin Franklin. James Cook.

Evropci so se rajši naseljevali po Severni nego po Srednji Ameriki; zakaj ondi ni bilo zlatih rudnikov in odvrčali so jih pragozdi in divji Indijanci. Prvo naselbino so osnovali Angleži za kraljice Elizabete, toda šele za Stuartovcev so se naselbine pomnožile; zakaj mnogo Angležev, katere so preganjali zaradi vere, se je preselilo v Severno Ameriko. Med temi je bil tudi *Viljem Penn*, ki je osnoval naselbino *Pennsylvanijo* in ustanovil nje glavno mesto *Philadelphijo*. Pusta dežela je naselnikom prizadela mnogo truda in težav, a sčasoma so se naselbine lepo razcvetele.

Angležem je vladal od l. 1760—1820. Juri III., vnuk Jurija II. Menil je, da bi morale tudi naselbine nekoliko poplačati državne dolgove, v katere je zabredla Angleška zaradi vojne, in angleški parlament si je prisvajal pravico, naselbinam nalagati davke brez njih privolitve. To je vzbudilo v Severni Ameriki veliko nejevoljo. Ko je l. 1767. angleški parlament uvedel uvozno carino za čaj, so sklenili 1773. Amerikanci, da čaja ne bodo niti pili, niti kupovali. Leta 1773. so nekatere ladje, natovorjene s čajem, priplule v *bostonsko* (Boston) luko. Na eno teh ladij je pridrla četa meščanov, oblečena po indijansko, in je ves čaj pometala v morje. Druge ladje so nato urno odjadrale. Angleška vlada je sedaj zaprla luko in odposlala vojaško krdelo, da bi spokorila upornike. Nato so se zastopniki vseh naselbin zbrali v *Philadelphiji* (kongres) ter sklenili, ustaviti vso trgovino z Angleško. Ker so pa Angleži hoteli siloma obdržati gospostvo nad naselbinami, se je vnela *vojna za svobodo Severoamerikancev*, ki je trajala od l. 1775. do 1783. Za vrhovnega poveljnika so naselbine izvolile Jurija Washingtona (Uvošington).

Juri Washington (pod. 23.) se je kot sin premožnega posestnika porodil v Virginiji. Po prerani očetovi smrti je podpiral mater. Bil je nekoliko časa zemljemerec, potem pa je stopil med brambovce in si v francoski vojni kot hraber in oprezen vojak pridobil velike zasluge. Nesebični mož je prevzel nadpoveljništvo brezplačno. Pregnal je iz Bostona angleško posadko in posedel mesto. Nato je kongres 1776. proglasil naselbine za samostalne in nezavisne (1776).

Ta novica je razvnela evropske narode. Mnogo Francozov, kakor marki *de Lafayette*, je odpotovalo v Ameriko, da bi se bojevali proti Angležem. Obenem je poslal kongres *Benjamina Franklina* (pod. 24.) kot poročnika v *Versailles*. Franklin je bil sin ubogega

George Washington

Pod. 23. Juri Washington.

bostonskega mizarja. Ko se je učil tiskarstva, je bil toli vedeželjen, da je čital po cele noči. Pozneje si je ustanovil tiskarnico. Spisal je za ljudstvo mnogo poučnih knjig in je l. 1749. izumil strelovod.

Pod. 24. Benjamin Franklin.

Vedno je delal na to, da bi povzdignil blaginjo sodržavljanov ter domovini izkazoval dobre. Kot poslanec v Versaillesu je pregovoril kralja, da je sklenil z naselbinami zavezo na boj in odboj. Tudi Španci in Holandci so potegnili s Severoamerikanci.

Bojevali so se na suhem in na morju. Velika bitka pa se je vnela l. 1781. Angleški general *Cornwallis* se je ustanovil z vojsko v *Yorktownu* (Jorktavn) v Virginiji; kar sta pritisnila Washington in Lafayette, oklenila mesto in prisilila angleškega poveljnika, da se je podal z vojsko in topovi vred.

Dve leti potem (1783) so sklenili Angleži mir v *Versaillesu* in 1783. priznali nezavisnost severoameriških naselbin. Nato se je Washington odpovedal vrhovnemu poveljništvu in se vrnil v Virginijo, da bi ostal na domu. Toda treba je bilo urediti mlado svobodno državo. Zato so zastopniki posamičnih naselbin enoglasno izvolili Washingtona za predsednika, in vsi skupaj so sklenili novo ustavo, ki je bila uveljavljena l. 1791. Po tej ustavi so osnovale «Združene države» zavezno republiko, kateri vlada narodni kongres, t. j. zakonodavna skupščina, in na štiri leta izvoljeni *predsednik*. Osem let je Washington kot predsednik vodil novo državo, potem pa se je vrnil domov, kjer je umrl l. 1799. Njemu na čast so Severoamerikanci zgradili mesto, *Washington* po imenu, kjer zboruje kongres. Franklin pa je bil umrl že l. 1790. Kako so ga čislali tudi drugje, kažejo besede, s katerimi ga je pozdravil učeni d'Alembert (d'Alambér) v francoski akademiji: «Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis.»

Da bi se odškodovali za izgubo ameriških naselbin, so Angleži razširili svojo oblast po drugih deželah. Takrat je bila Avstralija malo znana; šele James Cook (Kuk) je Evropcem zanesljivo poročil o tem delu sveta. Anglež Cook je bil sin ubogih roditeljev, toda z neumorno marljivostjo se je vzpel na visoko stopinjo časti in slave. Trikrat je objadral zemljo; na prvem potu je preiskal nekatere avstralske otoke in vzhodno obalo celine, na tretjem pa je odkril Sandwichske otoke (Sendviške). Toda l. 1779. so ga divjaki ubili na otoku Havaiu. V naslednjih letih so si Angleži osvojili skoraj vso Prednjo Indijo.

XIV. Francoska revolucija.

1. Vzroki in povod francoske revolucije.

Za francoskim kraljem Ludovikom XIV. je zavladal njegov pravnuk Ludovik XV. (1715—1774). Za tega vladarja je bila na dvoru še večja pokvarjenost in zapravljenost nego za Ludovika XIV. Ta zapravljenost in pa avstrijska nasledstvena in sedemletna vojna, v kateri se je bila zaplela Francija, sta toli pomnožili državne

dolgove, da ni bilo moči z dohodki zakladati troškov; nedostatek je rasel od leta do leta. Najboljše državne službe in najbogatejše užitnice so dobivali plemenitniki, ki so bili kakor duhovniki skoraj popolnoma prosti davka. Največ davkov pa so plačevali meščani in kmetje; poslednji so vrhutega tlačanili graščaku in mu dajali desetino. Še bolj je stiskalo ljudstvo to, da so pobirali davke zakupniki, ki so neusmiljeno drli kmeta in si tako kopičili več denarja, nego so ga izročali državi. Razen tega je bilo na Francoskem še marsikaj drugega, kar je vzbujalo nejevoljo med preprostim narodom.

2. Ustavodajna narodna skupščina (1789—1791).

Po smrti Ludovika XV. je zasedel kraljevski prestol njegov vnuk Ludovik XVI., ki je bil poročen z Marijo Antonijo, hčerjo cesarice Marije Terezije. Ta blagi in milosrčni kralj se je pošteno trudil, da bi pomogel narodu, a bilo je vse zastoj. Naposled je po nasvetu finančnega ministra *Neckerja* sklical zbor treh državnih stanov, plemenitnikov, duhovnikov in meščanov, da bi se posvetovali, kako bi bilo zaprečiti razpad francoske države.

Velika množica je prišla v Versailles, ko je kralj meseca 1789. majnika 1. 1789. otvoril zbor državnih stanov. Ko so se sprli o posvetovanju samem, se je tretji (meščanski) stan proglašil za pravo *narodno skupščino*, češ, da on sam zastopa narod. Zborova drznost je preplašila kralja; ukazal je plemenitnikom in duhovnikom, naj se pridružijo narodni skupščini. Obenem je kralj, boječ se nemirov, zbral okolo Pariza nekoliko tisoč vojakov. To pa je tako razdražilo pariško ljudstvo, da se je uprlo, razbilo orožnice in napadlo državno ječo *Bastillo* ter jo porušilo do tal. Nato je kralj razpustil vojsko in dovolil meščanom, da se oborože. Trobojna, rdeče-belo-modra kokarda (*tricolore*) je znamenovala meščansko vojsko, imenovano *narodno gardo*.

Narodna skupščina je sklenila, da so vsi stanovi enaki; zastopniki plemstva in duhovščine so se odrekli vsem predpravicam. Skoraj potem se je preselila skupščina v Pariz. Ko je 1. 1789. zaradi slabe letine pretiła lakota, je pridrla meseca oktobra pariška drhal v Versailles, napadla kraljevski grad ter posekala telesno stražo. Skoraj bi bili umorili kralja in njegovo rodbino, ko bi ji ne bil *Lafayette*, poveljnik pariške narodne garde, o pravem času prihitel na pomoč. Drhal je prisilila kralja, da se je z družino preselil v Pariz, kamor se je potem premeknila tudi narodna skupščina. Tu je sklenila

preosnovati vso državo. Razdelila je Francosko na 83 okrajev (departementov), odpravila plemstvo z vsemi naslovi in grbi ter celo prepovedala koga ogovarjati z besedo «gospod». Razpustila je samostane in vzela cerkvi posestva, češ: Država plačuj duhovnike kakor uradnike.

Najiminitnejše delo narodne skupščine je bila nova ustava. Po tej naj bi bila Francoska *ustavna monarhija*: skupščina narodnih zastopnikov naj bi sklepala zakone, kralj pa naj bi jih izvrševal.

Že takrat, ko se je pričel upor, so se izselili kraljev brat in mnogi plemenitniki na Nemško, da bi s pomočjo nemških knezov obnovili stari red. Meseca junija l. 1791. je pobegnil tudi kralj, da bi se osvobodil neznosnega položaja. Prišel je srečno z rodbino do mesteca *Varennesa* (Varen), a tu so ga spoznali, in sirova drhal ga je prignala nazaj v Pariz. Prisiljen je potrdil vse nove naredbe; odslej je bil kralj samo po imenu. Koncem septembra se je narodna skupščina razšla.

3. Zakonodajna narodna skupščina (1791—1792).

V začetku meseca oktobra l. 1791. se je sešla druga skupščina, 1791. *zakonodajna* imenovana. V tej skupščini je bilo prav malo kraljevcev (pristašev starega kraljestva); največ je bilo republikancev. Zmerni republikanci so se zvali *žirondisti*, ker so zastopali mesto *Bordeaux* (Bordó) in njega okolico (departement *Gironde* [Žirond]). Brezobzirni republikanci, ki so hoteli siloma in čimprej odpraviti kraljestvo, so se nazivali *jakobinci*, ker so zborovali v zapuščenem samostanu Sv. Jakoba. Tej stranki so pripadali *Robespierre* (Robspier), *Danton* in *Marat* (Mará). Ti možje so bili tesno združeni s pariško drhaljo, z lenimi zapravljivci in razcapanimi postopači, ki so se zvali *sans-calotti* (sankiloti), t. j. brezhláčniki.

Kralj je moral republikance imenovati za svoje ministre, in ti so ga prisilili, da je meseca aprila l. 1792. napovedal Avstriji in Prusiji vojno, češ, da sta obe državi podpirali francoske izseljence. Malo prej je bil cesar Leopold II. umrl; za njim je v Avstriji zavladal njegov sin *Franc II.*, ki so ga šele meseca julija izvolili za nemškega cesarja. Prusom je vladal od l. 1786. Friderik Viljem II., netjak Friderika II. Avstrijsko-pruska vojska pod vodstvom vojvode *Ferdinanda Brunsviškega* je l. 1792. udarila v Francijo. Vojvoda je objavil vojni razglas (manifest), v katerem je pretil Francozom, da razruši Pariz do tal, ako kralju ne povrnejo prejšnjih pravic.

Te besede so toli razljutile Francoze, da so se meseca avgusta dvignili zoper kralja. Naščuvana drhal je oblegla kraljevski grad *Tuileries*, in kraljeva rodbina je pobegnila v zbornico narodne skupščine. Ta jo je vzprejela jako hladno. Vpričo kralja so ustavili kraljevo oblast in sklenili, da je izvoliti novo skupščino, *narodni konvent*, ki naj določi državi novo ustavo. Nato so kralja in njegovo rodovino odgnali v «*Temple*» (star grad, ki so ga bili sezidali templarji) in ga tu zaprli v hudo ječo. Njegove pristaše (royaliste) pa je dal jakobinec in pravosodni minister Danton zapreti in v ječah pomoriti.

4. Narodni konvent (1792—1795).

1792. Narodni konvent je sklenil v prvi seji dne 21. septembra l. 1792., da je kraljestvo odpravljeno, ter je oklical Francosko za republiko. A tudi s tem jakobinci niso bili zadovoljni; malo potem so zatožili kralja, da se je zavezal s sovražniki francoske države. Ludovik XVI. se je zagovarjal tako mirno, da se mu je vse čudilo. Žirondisti se niso upali očitno braniti kralja, ker so se bali jakobincev, in zato je skupščina *Ludovika Capeta*, kakor so od začetka vse pravde nazivali kralja, s 361 glasovi proti 360 obsodila na smrt. Toda ta obsodba ga ni osupnila. Rekel je: «Dva meseca že premišlujem, ali si imam kaj očitati zaradi svojih podložnikov. Kakor bi stal pred Bogom sodnikom, prisezam, da mi ni bilo nikoli do drugega nego do blaginje svojega naroda.» Globoko ga je zbolelo, ko se je spomnil soproge in otrok, ki so mu jih bili ugrabili jakobinci. Srce mu je pokalo, ko se je poslavljal od njih. Toda sveta vera ga je potolažila in okrepila, in lahko je spal poslednjo noč. Zjutraj dne 21. januarja l. 1793. so ga prevedeli ter ga ob devetih odgnali na morišče. «Ne bojim se umreti», je dejal, «zanašam se na božjo milost.» Stoječ na krvniškem odru, je hotel nagovoriti ljudstvo, toda bobnar je zabobnal tako na glas, da ga ni bilo slišati, in sekira mu je odsekala glavo.

Skoraj potem so se sprli članovi narodnega konventa. Ker so jakobinci hoteli gospodovati sami, so dali žirondiste pozapreti in usmrtiti. Sedaj se je pričela *strahovita vlada jakobincev*. Grozno so razsajali po vsej deželi ter pomorili mnogo tisoč nasprotnikov. Usmrtili so tudi kraljico *Marijo Antonijo*. Kraljevega sinčka Ludovika (XVII.) pa so izročili sirovemu čevljarju Simonu, ki je tako kruto mučil nežnega dečka, da je umrl kaj skoro. Po dolgih in groznih bojih so jakobinci uklonili Vendéee, ki so domovali ob

zapadni obali in bili zvesto vdani kraljestvu. Prav tako ljuto so ravnali z mesti Toulonom, Marseillejem, Lyonom in dr., ki se jim niso hotela vdati: obsedli so jih, vzeli, dobro oplenili ter po največ razrušili; prebivavce pa so morili kar tolpoma. Konvent je odpravil tudi krščanski koledar in ukrenil, da je šteti leta od 22. septembra l. 1792., prvega dne republike. Celo krščanstvo so odpravili; mesto Boga naj bi Francozi čestili *um*. Izmed mnogo novotarstev je bila samo uvedba *metrske mere* blagodejna.

Skoraj pa so se nasilniki sami sprli. *Marat* je bil že prej umorjen; Dantona in njegove pristaše je dal usmrtiti Robespierre, ki je bil še nekoliko časa samosilnik francoske države. Členi narodnega konventa so se zbal, da ne bi prav tako ravnal z njimi, zato so obtožili tudi njega in dognali, da je bil meseca julija l. 1794. 1794. usmrčen.

Tako so se krvoloki pokončali sami. Sčasoma je prevladala zmerna stranka, in Francija se je zopet pomirila. Narodni konvent se je, izdelavši novo ustavo, razšel, in zavladal je *direktorij petorice*.

XV. Cesar Napoleon.

1. Prva zaveza (1792—1797).

a) Začetek vojne. Poljsko razdele drugič in tretjič.

Od l. 1792. je vladal Avstriji in Nemčiji cesar Franc I., sin Leopolda II. Porojen v Florenci, je prišel v šestnajstem letu svoje dobe na Dunaj, da bi ga pod nadzorstvom strica Jožefa II. vzgojili za bodočega vladarja. Ko je zavladal, je bilo videti, da je iz srca dober vladar: prepovedal je, da bi se mu prirejale velikanske svečanosti, in ukazal, da se za to namenjeni denar razdeli med siromake. Vojna, ki jo je moral obenem s Prusijo začeti proti Francozom, se mu ni posrečila; Ferdinand Brunsviški je l. 1792. udaril v Champagne (Šampanj), a tu so ga ustavili Francozi in ga prisilili, da se je umaknil. Nato so Francozi pridrli v avstrijsko Nizozemsko in si ga osvojili.

Ko so bili Francozi usmrtili kralja, so se pridružile Avstriji in Prusiji tudi Angleška, Holandska in Španska; vse te države so sklenile *prvo zavezo* proti Franciji. Toda zavezniki so se le malo časa bojevali srečno, zakaj skoraj so se sprli. Vrhutega se je Prusija zanimala za Poljsko. Ko je l. 1792. ruska vojska na povelje carice

Katarine II. udarila v Poljsko, je tudi kralj Friderik Viljem II. posedel del poljske kraljevine, in oba vladarja sta se l. 1793. pogodila, kako je *drugič* razdeliti Poljsko. A že naslednje leto so se dvignili Poljaki, da bi si pod vodstvom slavnega junaka *Tadija Koščuškega* zopet osvojili ugrabljene dežele in obnovili samostalnost slavnega kraljestva. A ruska carica je poslala svojega najboljšega vojskovodjo Suvarova na Poljsko, in ta je potolkel poljsko vojsko. Nato se je kralj Stanislav Ponjатовski odrekel prestolu, in Avstrija, Prusija in Rusija so se zopet združile, da bi razdelile Poljsko. (*Tretja razdelitev 1795*). Avstrija je dobila Zapadno Galicijo. V tem so pridri Francozi v Holandijo in jo proglasili za *batavsko republiko*. Prusija je stopila z zaveze ter l. 1795. sklenila mir s Francijo v *Baselu*. Prepustila je Francozom vse nemške dežele ob renskem levem bregu. Avstrija pa je nadaljevala vojno.

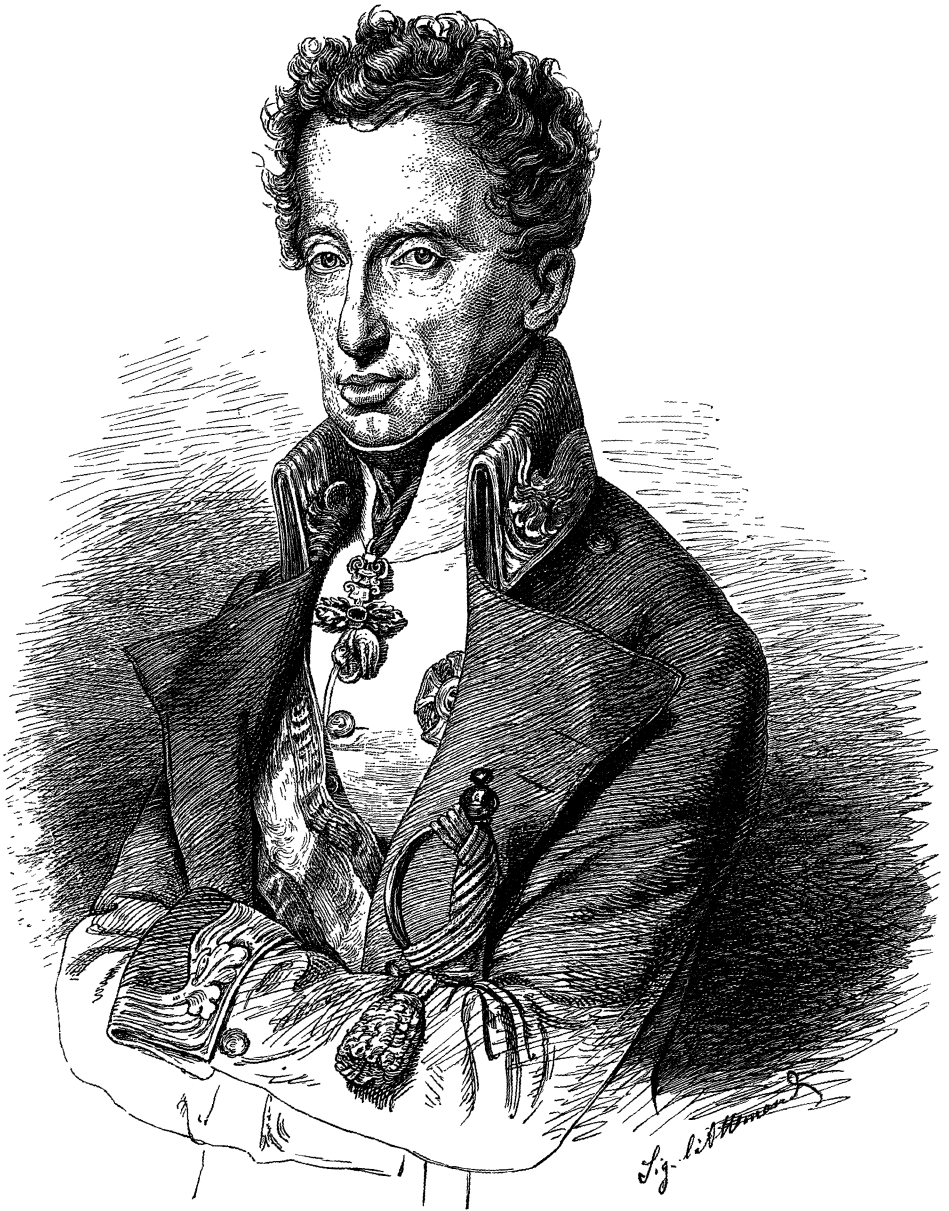
b) Nadvojvoda Karel in Napoleon Bonaparte.

Tačas sta nastopila dva vojskovodji, ki sta po svojih činih zaslula po vsem svetu: nadvojvoda Karel in Napoleon Bonaparte.

Leta 1796. so tri francoske vojske prodirale v Avstrijo: prvo je vodil *Jourdan* (Žurdán) čez Frankovsko, drugo *Moreau* (Moró) čez Švabsko, in tretja je prodirala pod vodstvom *Napoleona Bonaparta* iz Italije v habsburške dežele. Na nemškem vojskovališču se je Francozom postavil v bran *nadvojvoda Karel* (pod. 25.), sin cesarja Leopolda II. Porodil se je bil l. 1771. v Florenci, kjer se je marljivo bavil z vojnimi znanstvi. V mladih letih se je že izkazal hrabrega in nadarjenega vojskovodjo ter je na Nizozemskem v dveh bitkah Avstrijcem naklonil zmago. Vojaki so ga ljubili in mu popolnoma zaupali, dobro vedoč, da je vajen zmagati.

Moreau je blizu Strassburga prekoračil Ren in pridrl na Bavarsko, *Jourdan* pa je došel do *Amberga*. Nadvojvoda je krenil proti njemu in ga pognal v beg. Šele pri *Würzburgu* se je *Jourdan* ustavil; toda nadvojvoda Karel, ki je bil prihitel za njim, ga je drugič potolkel. Pobiti Francozi so se hitro umeknili za reko Ren, kamor je ubegnil tudi *Moreau*.

Nesrečno se je avstrijska vojska bojevala v Italiji s Francozi, katere je vodil slavni Bonaparte. Napoleon Bonaparte se je porodil l. 1769. na otoku Korsiki v mestu Ajacciu (Ajačjo), kjer je bil njegov oče odvetnik. Zarana je stopil v vojaško šolo v Brienneu (Brien) in poslej v Parizu, kjer so ga seosebno veselili zgodovinski in

Pod. 25. Nadvojvoda Karel.

matematiški nauki. Prvikrat se je poslavil, ko je jakobinska vojska obsedala Toulon. Leta 1794. je služil že kot general v Italiji. Ko so ga bili potem odpustili iz službe, je živel jako siromašno v Parizu, dokler se ni prikupil direktoriju. Leta 1796. se je poročil z *Josipino*, vdovo generala *Beauharnaisa* (Boarné), ki je izposlovala, da ga je direktorij imenoval za vrhovnega poveljnika francoske vojske v Italiji.

Bonaparte je bil majhne, neznatne rasti in temne polti. Nihče mu ni bil kos v tem, kako je osnavljati in voditi vojsko. Zato ga je prištevati največjim vojskovodjam novega veka. Ves je gorel za čast in slavo; dobro je poznal svet in je, zvit kakor malokdo, vedel izkoriščati za svoje namene ljudi in prilike.

Francoska vojska v Italiji je bila slabo založena in vsa pobita. A Bonaparte jo je osrčil in ji obljubil, da jo privede v plodovito Padsko nižavo, rekoč: «Ondi vas čaka čast, slava in bogastvo.» Potolkel je avstrijsko vojsko v dveh bitkah in prisilil italške države, da so sklenile mir; vsaka mu je plačala veliko vsoto in mu odstopila mnogo umetnin in dragocenosti. Avstriji je ostala samo trdnjava *Mantova*, in še to je obkolil Bonaparte ter blizu nje zapored potolkel štiri vojske, ki so ji bile prišle na pomoč. Naposled se je morala tudi Mantova vdati.

Nato je cesar poslal brata, nadvojvodo Karla, proti zmagovitemu Bonapartu. A tudi ta ni mogel s pobito vojsko ustaviti Francozov. Umikal se jim je, in Bonaparte je pritiskal za njim ter čez Koroško pridrl na Štajersko. To je naklonilo cesarja, da je 1797. l. 1797. z Bonapartom sklenil premirje v *Ljubnem* (Leoben) in malo potem mir v gradu *Campo Formiu* blizu Vidma. Avstrija je odstopila Francozom Nizozemsko in Milansko; Nizozemska se je združila s Francijo, iz Milanskega in nekaterih drugih italških pokrajin pa je osnoval Bonaparte *cisalpinsko republiko*. Avstrija je dobila za to Istrijo, Dalmacijo, Benetke in beneško oblast do Adiže.

2. Druga zaveza (1799—1802).

a) Francoska siloma napada države. Bonaparte v Egiptu.

Izredni uspehi Bonapartovi so omamili direktorje, ki so takrat ravnali krmilo francoske države; menili so, da jim je dopuščeno vsako nasilje. Po njih povelju je francoska vojska obsedla *Cerkveno državo*, jo proglasila za *rimsko republiko* in odgnala papeža Pija VI., častitega starčka, na Francosko. V tem se je Angleška še vojskovala 1798. s Francijo. Bonaparte je meseca maja l. 1798. z ladjevjem odplul v

Egipet, da bi si osvojil to deželo ter uničil angleško oblast in trgovino po azijskih naselbinah. Brezozirni general *Bernadotte* (Bernadot), francoski poslanec na Dunaju, je dal tistega dne, ko so Dunajčani priredili domoljubno svečanost, razobesiti veliko trobojno zastavo z napisom: «Svoboda, enakost». Pred hišo se je zbrala velika množica, ki je burno zahtevala, da se zastava odpravi. Ker se temu ni ugodilo, so jo nekateri srčni meščani sneli in raztrgali. Vse to je zakrivil Bernadotte sam, a vendar je rekel, da so ga Dunajčani užalili, in zato je odpotoval.

Da bi bilo konec temu izzivanju, so Avstrija, Angleška, Rusija, kjer je bil po smrti Katarine II. zavladal Pavel I. (l. 1796), Turčija in Neapolj sklenile *drugo zavezo*. Okolnosti so bile ugodne vojni s Francijo, zakaj Bonaparte je bil še v Egiptu. Odpluvši iz toulonske luke, je srečno utekel angleškemu ladjevju, ki je na Sredozemskem morju prežalo nanj, in pri Aleksandriji stopil na kopnino. Ko je bil naskokoma vzel to mesto, se je napatil v Notranji Egipet. Pri piramidah je zadel ob egiptovske čete (mameluke). «Francozi», je vzkliknil Bonaparte, «z vrhuncev teh spomenikov gledajo štiri tisočletja na vas!» Srčno so Francozi udarili na sovražnika in ga sijajno zmagali. Malo potem se je Bonapartu vdalo glavno mesto Kairo. A na morju ga je zadela velika nesreča. Angleški admiral Nelson (Nilsn) je pri *Abukiru* zadel ob francosko ladjevje in ga mahoma napadel. Osemnajst ur je trajala bitka; naposled je Nelson razbil in popolnoma uničil francoske ladje. Pot na Francosko je bila zaprta, a Bonaparte je vendar nadaljeval vojno. Šel je čez Sueško medmorje v Sirijo in obkolil trdnjavo Acre (Akr), toda vzeti je ni mogel. Nato se je vrnil v Egipet in je pri Abukiru potolkel trikrat večjo turško vojsko.

b) Bitke pri Stockachu, Noviju in Marengu.

V tem se je bila že pričela vojna druge zaveze zoper Francijo. Neapoljska vojska je udarila v rimsko republiko, toda Francozi so jo odbili in so, osvojivši si Neapolj l. 1799., preosnovali neapoljsko kraljevino v *partenopsko republiko*. Nato je nadvojvoda Karel po Južni Nemčiji gnal avstrijsko vojsko proti francoskemu generalu Jourdanu. Zadel je obenj pri *Stockachu* blizu Bodenskega jezera. Bitka je bila silno krvava. Jourdan je menil, da je že zmagal; kar je nadvojvoda preokrenil bitko. Nič mu ni bilo do tega, da so krogle frčale nad njim, ampak srčen je prijezdil pred svoje vojake

ter jih navdahnili s pogumom, rekoč: «Znajte, da ste avstrijski grenadirji!» Avstrijci so iznova planili na Francoze ter jih zapodili na levi breg Rena.

Zavezniki so se uspešno bojevali tudi v Italiji. Tja je prišla pod vodstvom *Aleksandra Suvarova* vojska, kateri so se pridružili Avstrijci. Pri *Noviju*, mestu med Genovo in Aleksandrijo, so trčile združene vojske ob Francoze. Šestnajst ur so se bili, ne da bi bili odločili boj, naposled pa so zavezniki vendar zapodili Francoze v beg. Kar je bil Bonaparte v Italiji pribojeval, to so Francozi zavajali, zakaj v vse stolice, tudi v Neapolj in Rim, so se vrnil prejšnji vladarji. Samo v Švici so se obdržali Francozi pod vodstvom generala Massene. Da bi iztiral sovražnike tudi iz te dežele, je pridrl Suvarov z vojsko po silno težavnih in nevarnih potih preko prelaza Sv. Gottharda v Švico; toda Francozov ni mogel pregnati. Ruski car Pavel I. se je bil namreč sprl z zavezniki in je pozval vojskovodjo domov.

Ko je Bonaparte zvedel vse to, se je sklenil vrniti na Francosko. Izročivši poveljništvo egiptovske vojske generalu *Kleberju*, je odplul s samo 500 spremljevalci, prekanil Angleže, ki so zopet prežali nanj, in blizu Frejusa (Freži) srečno stopil na suho zemljo. Povsod so ga vzprejemali kakor vladarja, ki se vrača v svojo državo. Francozi, malo zadovoljni z direktorji, so se nadejali, da bode Bonaparte na Nemškem in v Italiji obnovil njih vojaško slavo. To javno mišljenje si je Bonaparte izkoristil za svoje namene. Odpravil je direktorialno ustavo in uvedel novo. Po novi ustavi so imeli trije na deset let izvoljeni *konzuli* najvišjo oblast. Napoleon je bil *prvi konzul* in torej pravi vladar francoske države. Podpiral ga je *senat*, ki je pazil na to, da se je izvrševala nova ustava.

Nato je Bonaparte ukazal, naj general Moreau prekorači Ren in odide proti avstrijski vojski v Južni Nemčiji. Sam pa je spomladi 1800. l. 1800. kakor Hanibal gnal dobro oboroženo vojsko preko Alp in nenadoma prihitel v Gorenjo Italijo. Francozi so pri Aleksandriji avstrijski vojski, katero je vodil general *Melas*, zaprli pot v Avstrijo in ji pretili s pogubo. Pri vasi *Marengu* (Marengo) se je vnela glavna bitka. Grozno so se borili za zmago; ob šestih na večer so se vendar Francozi umikali. Kar se je pridružil francoski vojski general *Desaix* (Desé), katerega je bil Bonaparte odposlal v Genovo, a takoj poklical nazaj, ko se je vnela bitka. «Premagani smo», mu je rekel Bonaparte. «A še je čas, da zmagamo drugič», mu

odgovori smeli general. Bonaparte si je bil tako v svesti zmage, da je ukazal vojski novič udariti na zmagujoče Avstrijce. General Desaix je padel, a Francozi so zmagali. Melas jim je moral pre-pustiti vse, kar si je bil privojskoval.

c) Bitka pri Hohenlindenu. Mir v Lunevilleu.

Tudi v Južni Nemčiji ni bila avstrijska vojska srečna. Mesto nadvojvode Karla, ki se je bil odpovedal vrhovnemu poveljništvu, je stopil vojski na čelo osemnajstletni brat, *nadvojvoda Ivan*. Trčil je meseca decembra l. 1800. pri vasi Hohenlindenu, vzhodno od 1800. Monakovega, na Moreaua. Led in sneg je pokrival pokrajino, in strašno je metlo, ko so Avstrijci dospeli na bojišče. Naskočili so Francoze, ki so bili posedli zarasla brda, toda zaman; nastala je zmeda in spustili so se v beg.

Ta poraz je provzročil, da je cesar Franc l. 1801. sklenil mir 1801. v mestu Lunevilleu (Linvil). Adiža naj bi bila meja avstrijski oblasti v Italiji. Modenski vojvoda Ferdinand, sin Marije Terezije, in toskanski veliki vojvoda Ferdinand III., drugi sin cesarja Leopolda II., sta oba izgubila svoje dežele. Cisalpinsko republiko so nazvali *italsko re-publiko*; njen prvi konzul je bil Bonaparte. Ren naj bi bil meja med Nemčijo in Francijo. Vsi nemški knezi, katerim so bili Fran-cozi vzeli posestva ob renskem levem bregu, naj bi se odškodili s škofijami, opatijami in državnimi mesti ob renskem desnem bregu

3. Začetek dveh cesarstev.

Ko so se vrnili mirni časi, je delal Bonaparte na to, da bi po-
višal blaginjo francoske republike. Uredil je sporazumno s papežem Pijem VII. cerkvene razmere, dovolil izseljencem, da so se vrnili domov, ustanavljal učilnice, gradil trdne ceste in ukrenil, da se je spisal in uvedel nov zakonik. Zajedno se je dal izvoliti za dosmrtnega konzula; da bi si osnoval novo plemstvo, je utemeljil red *častne legije*. Ali s tem je razodel, da hrepeni po samovladarstvu. Zato so nekateri pristaši starega kraljestva osnovali zaroto, da bi usmrtili oblastnika. Toda zarotnike so ovadili in zasledili ter jih strogo kaznovali. Bonapartovi prijatelji so pravili Francozom, da se Francoska ne bode umirila, dokler ne proglase Bonaparta za samo-vladarja. Nato je sklenil senat, da je Napoleona Bonaparta proglasiti za cesarja francoskega; meseca maja l. 1804. so slovesno 1804. oklicali Napoleona za cesarja, in dne 2. decembra ga je papež

Pij VII. pomazilil v notrdamski (Notre-Dame) cerkvi v Parizu. Cesar si je uredil sijajen dvor, preosnoval italško republiko v *kraljevino Italijo* ter si v Milanu posadil železno krono lombardsko na glavo, rekoč: «Bog mi jo je dal, gorje temu, kdor se je dotakne.» Za italškega podkralja je imenoval svojega pastorka *Evgena Beauharnaisa*.

Ker so Napoleona oklicali za cesarja, je sklenil nemški cesar Franc II. proti francoskemu cesarstvu postaviti cesarstvo avstrijskih dežel, da bi bilo njegovo dostojanstvo enako dostojanstvu francoskega
1804. cesarja. Dne 10. avgusta l. 1804. so se zbrali na Dunaju v cesarskem gradu nadvojvode, ministri in druga imenitna gospoda; Franc II. jim je naznanil, da si je vzdel naslov dednega avstrijskega cesarja (Franc I.) (pod. 26.). Od tega dne je Avstrija *cesarstvo*. Toda razmere med Nemčijo in Avstrijo se niso nikakor izpremenile, zakaj tako imenovane nemško-avstrijske dežele so še tudi poslej pripadale Nemčiji.

4. Tretja zaveza (1805).

1805. Novo nasilje Napoleonovo je provzročilo l. 1805., da so Anglija, Rusija in Švedija sklenile novo, *tretjo zavezo*, kateri se je pridružila tudi Avstrija. Južnonemške države: Bavarsko, Württemberško in Badensko pa je pridobil Napoleon zase. Pruski kralj Friderik Viljem III. se je izprva nagibal k Avstrijcem, vendar ni potegnil ž njimi, ker mu je Napoleon ponudil hannoveransko izborna kneževino, dasi ni bila njegova, ampak last angleškega kralja.

Cesar Franc je poslal nadvojvodo Karla v Italijo, kjer so pričakovali Napoleona. Druga avstrijska vojska, katero je vodil general Karel pl. Mack, je pridrla ob Dunavu do Ulma. Napoleon je hitro dospel na Nemško in rekel svojim vojakom: «Rajši zmagam z vašimi petami nego z vašo krvjo.» Oklenil je Macka v Ulmu in ga prisilil, da se mu je vdal z vso vojsko. Prav tistega dne, ko se je vdal Ulm, je junaški admiral Nelson v pomorski bitki pri *Trafalgaru*, med Gibraltarom in Cadixom, uničil francosko ladjevje; toda smrtno ranjen je umrl malo potem.

Osvajivši si Ulm, je gnal Napoleon vojsko ob Dunavu na Dunaj. Cesar Franc se je iz prestolnice napotil na Moravsko, kamor je prišel z rusko vojsko car Aleksander I., ki je bil l. 1801. zavladal po očetu Pavlu I. Tudi Napoleon je gnal svojo vojsko na Moravsko. Cesar Franc je želel, da bi se nadvojvoda Karel pred odločilno bitko pridružil rusko-avstrijski vojski. Nadvojvoda se je srečno vojskoval

Pod. 26. Cesar Franc I.

v Italiji in potolkel generala Masseno pri *Caldiera* blizu Verone. Ko pa mu je došla žalostna novica, da je Napoleon zajel avstrijsko vojsko pri Ulmu, je krenil proti Dunavu. Toda car Aleksander, ki ni mogel učakati, da bi bil prišel nadvojvoda na Moravsko, je zakrivil bitko pri *Slavkovem* (Austerlitz) blizu Brna. Ko se je zjutraj dne 2. decembra l. 1805. vnela bitka, je stala gosta megla na bojišču; šele pozno je posijalo solnce krvavordeče na zemljo. Francozi so zmagali v tej *trocesarski bitki*. Rusi so se vrnili domov, in cesar Franc je sklenil z Napoleonom mir v *Požunu*. Avstrija je odstopila Italiji Benečansko, Istrijo in Dalmacijo, Bavarski Tirolsko in Predarlško, Württemberški in Badenski pa posestva na Švabskem. Za to je dobila samo Salzburško. Napoleon je pokraljil bavarskega in württemberškega kneza, badenskemu pa je nadel naslov velikega vojvode.

Zmagoviti Napoleon je porazdelil kraljevine in dežele med brate in sorodnike. Začuvši, da je v Neapolju rusko-angleška vojska stopila na italijansko tla in da so jo vzprejeli jako navdušeno, je isti dan po sklenjenem miru požunskem v Schönbrunnu izdal ukaz z jedrnatim stavkom: «Dogospodarili so Bourbonci v Neapolju!» Francoska vojska je posedla Neapolj, izgnala kraljevsko rodovino in posadila Napoleonovega brata *Jožefa* na prestol. Drugemu bratu *Ludoviku* je podelil batavsko republiko, izpremenivši jo v *kraljevino Holandijo*. Skoraj vsi knezi Južne in Zapadne Nemčije so l. 1806. sklenili *rensko zavezo* ter cesarja Napoleona izvolili za zaščitnika in pokrovitelja. Zavezali so se, da mu za vsako vojno nabere toliko vojakov, kolikor bi se jih določilo po pogodbi. Nemško cesarstvo ni imelo sedaj nič veljave, in Franc II. je meseca avgusta l. 1806. odložil nemško cesarsko krono.

5. Junaški boji Avstrijcev l. 1809. Nadvojvoda Karel.

a) Avstrija se pripravlja na boj.

Ko je bil Napoleon premagal Avstrijo, je prišla vrsta na Prusijo. Potolkel je l. 1806. in 1807. vojsko pruskega kralja Friderika Viljema III. in njegovega zaveznika carja Aleksandra I. Napoleon je vzel pruskemu kralju pol države; iz dežel med Renom in Labo je osnoval *kraljevino westfalsko* za brata Jerôma (*Žerom*), iz poljsko-pruskih dežel pa *varšavsko veliko vojvodino* ter jo izročil saškemu kralju. Obenem je prepovedal vsem samostojnim državam tržiti z Anglijo, češ, da s *celinskim zaporom* uniči blaginjo otoške države. S carjem pa je sklenil prijateljstvo. Malo potem je poslal

vojsko na Portugalsko, da bi posedla deželo. Na španski prestol je posadil brata *Jožefa*, kateremu je bil podelil neapoljsko kraljevino, in je hotel prisiliti Špance, da bi se mu uklonili. Toda Španci so se uprli in se bojevali tako hrabro, da si ni mogel osvojiti njih dežele. Na neapoljski prestol pa je posadil svaka Murata.

Pod. 27. Valentin Vodnik.

Krepki upor španskega naroda je vnel Avstrijcem in Prusom nadejo, da bi se tudi njim bilo moči osvoboditi Napoleonovega nasilstva. Pruski minister *Stein* je uredil in okrepil državo, domoljubni častniki pa so izboljšali prusko vojaštvo. Avstrijski državni kancelar, grof *Ivan Filip Stadion* se je trudil združiti države proti

Napoleonu. Nadvojvoda Karel je kot vojni minister povečal vojaško moč, njegov brat, nadvojvoda Ivan, pa je osnoval *deželno brambo*. Mnogo oženjenih in neoženjenih prostovoljcev je stopilo med brambovce, da bi pomagali državi v stiskah in težavah; nekateri so se celo kar silili med vojake. Rodoljubni pesniki, kakor *Valentin Vodnik* (pod 27.), Collin in dr., so navduševali narode, in tudi cesarjeva soproga, duhovita, blagosrčna in priljubljena *Marija Ludovika*, je vnemala branitelje za boj. Leta 1808. je bila vsa Avstrija podobna velikemu taboru, in naslednjega leta je cesar Franc napovedal Napoleonu vojno. Nadvojvodo *Karla* je imenoval za vrhovnega poveljnika, nadvojvodi *Ivanu* pa je izročil poveljništvo v Italiji.

Avstrija je oklicema pozvala Nemce in druge tlačene narode, naj se ji pridružijo. Toda ti so se bali francoskega samosilnika in se niso niti genili. Tudi Prusija se ni upala stopiti na bojišče, in 1809. tako si je l. 1809. Avstrija pomagala sama. Edino zvesti Tirolci so se dvignili, da bi se osvobodili bavarskega gospostva.

b) Bitka pri Aspernu in Esslingu.

Nadvojvoda Karel je prišel s svojo vojsko do Regensburga. Proti njemu je kar najhitreje udaril Napoleon z vojsko, v kateri so bili do malega samo Nemci. «Pridem po bliskovo», je nagovoril svoje vojake. V več bojih pobit, se je nadvojvoda preko Južne Češke umaknil v Dolenjo Avstrijo. Samo eno krdelo, ki ga je vodil general *Hiller*, se je pomikalo ob desnem bregu dunavskem. Za tem je udaril Napoleon. Pri trgu *Ebelsbergu* blizu Linza se je vnela grozna bitka. Avstrijci so se morali sicer iz gorečega Ebelsberga umekniti, a razpostavili so se koj za trgov na nov boj, in Francozi se jih niso upali zopet napasti. Dočim je Hiller prekoračil Dunav in se združil z nadvojvodo Karlom, je Napoleon prihrul na *Dunaj* in je meseca maja zasedel mesto. Nastanil se je v cesarskem gradu Schönbrunn.

Tu je Napoleon zopet ravnal nasilno. Papež Pij VII. se je namreč branil svoje pristane zapreti angleškim ladjam, in zato se je Napoleon odločil Cerkevno državo združiti s kraljevino italijansko. Papež ga je proklel in izobčil, a Francozi so papeža ujeli in ga odgnali na Francosko, kjer so ga imeli zaprtega do l. 1814.

Napoleon se je namenil iti preko Dunava ondi, kjer ga otok *Lobav* cepi na dva rokava, in na levem bregu udariti na nadvojvodo *Karla*. Zato je dal napraviti tri mostove do tega otoka, en most

pa od otoka do levega brega. Nato je vojska prešla na ono stran in zasedla vasi *Aspern* in *Essling*. Da bi pregnal sovražnika iz teh vasi, je nadvojvoda Karel prišel z 80.000 možmi. V njegovi vojski so bili zastopani vsi avstrijski narodi. Naznanil jim je bitko, rekoč: «Jutri je bitka, ki odloči usodo naše države. Jaz bom storil svojo dolžnost, prav to zahtevam od vas.» Na binkoštno nedeljo (dne 21. maja) so Avstrijci popadli sovražnika, in vnela se je strašna bitka. Ko je Napoleon opazil, da stoji sredi avstrijske vojske le malo vojakov, je poslal dvanajst konjiških polkov proti njej, da bi predrli vrsto nasprotnikov. Dirjaje so se na kakih sto korakov približali Avstrijcem in ustavili. Nekateri francoski častniki so pa še naprej jezdili in vzkliknili: «Izročite nam orožje!» — «Pridite sami ponje!» so jim odgovorili Avstrijci. Ko so se polki še bolj približali, so Avstrijci dobro pomerili in ustrelili. Tolpoma so popadali sovražniki, drugi pa so se spustili v beg. Nato so Avstrijci planili naprej in vzeli na večer *Aspern*, katerega so si bili že šestkrat osvojili Francozi. Samo *Essling* so imeli še Francozi v oblasti.

Dne 22. maja so obnovili bitko. Tudi ta dan je hotel Napoleon predreti sredino avstrijske vojske. Francozi so streljali iz štiristo topov na Avstrijce, a ti so stali trdno kakor zid. Samo en polk je omahoval. Zdajci je nadvojvoda sam zgrabil za njega zastavo in ga odgnal naprej. Tako je odbil nevarni naval. V tem so Avstrijci po deroči reki spustili goreče mline na ladjah in brode, natovorjene s kamenjem, da so ž njimi razdrli mostove. Naposled je Napoleon ustavil boj in se prepeljal na desni breg. Bled in ves utrujen je legel in trdno zaspal. Premagan je bil prvokrat in ni več slovel za nepremagljivega. Maršal *Massena* je nato z vso francosko vojsko prešel na tesni otok *Lobau*; tam so stali vojaki dva dni brez živeža in streliva, dokler jim niso popravili mostov. Pred cerkev v *Aspernu* so postavili medenega leva v spomin junakov, ki so bili tu umrli za domovino.

c) Bitka pri Wagramu. Dunajski mir.

Nadvojvoda Ivan se je izpočetka zmagovito vojskoval v Italiji zoper francoskega vrhovnega poveljnika princa *Evgena Beauharnaisa*, italijanskega podkralja, a po nesrečnih bojih na Bavarskem je odšel z vojsko v Podunavje. Evgen Beauharnais je krenil za njim. Pri *Naborjetu* se mu je uprl stotnik *Hensel* in z majhno četo 300 mož junaški branil trdnjavo proti francoski vojski. Skoraj vsi so padli. «Kako ste se predrznili», je vprašal podkralj ujetega vojaka, «da ste

se merili s toliko premnožico?» Ta mu je odgovoril: «Junaku hodi na misel le zmaga, ne pa udaja.» Prav tako je stotnik Hermann z majhno četo branil trdnjavo *Predel* ob meji koroški in goriški. Ko so bili Francozi zapalili leseno strelnico, je planil Hermann s četo iz trdnjave in pal kakor pravi junak. Šele potem je odhitela francoska vojska po Koroški in Štajerski na Dunaj in se združila z Napoleonom, nadvojvoda Ivan pa je krenil na Ogrsko. Pomnoženo vojsko je Napoleon prignal preko Dunava ter pri *Wagramu* udaril na nadvojvodo Karla. Tudi tu so se bili dva dni: prvi dan so Avstrijci

Pod. 28. Andrej Hofer.

ubranili bojišče, drugi dan pa so se morali umekniti preveliki sili. Nadvojvoda je v redu odvedel vso vojsko proti *Znojmu* (Znaim). Pred tem mestom se je zopet bila dvodnevna bitka. Avstrijci so se bojevali tako hrabro, da niso Francozi dosegli ničesar. Toda še preden se je doboril boj, je došla novica, da se je sklenilo premirje.

Skoraj potem je cesar Franc sklenil z Napoleonom *dunajski* mir ter mu odstopil Kranjsko, Gorenje Koroško, Goriško, Trst in Hrvaško. Iz teh dežel in Dalmacije je Napoleon osnoval *ilirske pokrajine*, katere je upravljal francoski namestnik. Razen tega je Avstrija odstopila Bavarski Salzburško, vojvodini Varšavski Zapadno Galicijo, Rusiji pa del Vzhodne Galicije.

a) Andrej Hofer.

V tem so se bojevali tudi Tirolci. Na njih čelo je stopil *Andrej Hofer* (pod. 28.), krčmar iz vasi «Sand» v Passejerski dolini, zato so ga nazivali «Sandwirt». Bil je brhek in bradat mož ter je zaradi poštenosti in pobožnosti slovel po vsej deželi. Poleg njega sta se

najbolj odlikovala *Jožef Speckbacher*, hraber kmet v Innski dolini, ki je poznal vsako goro, vsak prepad in vsako planino v Severnih Tirolah, in kapucinec *Joahim Haspinger*, imenovan «oče Johe» . Ta se sicer ni bojeval, a stal je z razpelom v roki v najhujšem bojnem metežu in navduševal rojake. Tirolci so se bili hrabro kakor v bitki tako v zasedi. Podirali so mostove, zagrajali soteske, streljali z gorá ter kotali skale in hlode na sovražnike v dolino. Silno krvava bitka je bila na Iselu, gori pri Inomostu. Trikrat so Tirolci Bavarce in Francoze iztirali iz dežele. Nato je Hofer kot vrhovni poveljnik zavladal Tirolski.

Ko so sklenili dunajski mir, je Napoleon odpravil nove vojske v Tirole. Tirolci so se vdali, njih voditelji pa so pobegnili iz dežele. Andrej Hofer je ubežal na gore, ki oklepajo gorenjo Passejersko dolino, in se je skrila v planinsko kočo, kjer je pozimi trpel hud mraz. Toda izdajavec je ovadil njegovo zavetje, in četa italijanskih vojakov je zajela njega in njegovo družino. Hoferja so odgnali v Mantovo in ga zaprli v trdnjavsko ječo. Tu ga je francoski general pozval, naj bi vstopil v Napoleonovo službo. A Hofer mu je odgovoril: «Bil sem, sem in bodem vedno zvest Avstriji in svojemu cesarju Francu I.» Vojno sodišče ga je obsodilo na smrt. Na morišču so hoteli junaku zavezati oči, a tega ni dopustil; tudi ni pokleknil, ampak je stoje prejel smrtonosne krogle (1810).

6. Napoleon na višku svoje slave.

Iznova poslavljen, se je vrnil Napoleon v Pariz. Sedaj se je iskreno želel oženiti s cesarično stare in slavne vladarske rodovine. Zato se je razdružil s soprogo Josipino Beauharnais in je zasnubil *Marijo Ludoviko*, hčer avstrijskega cesarja Franca I. Poročil se je l. 1810. Naslednje leto porojenemu sinu je nadel naslov «kralj rimski». Avstrijci in Francozi so se nadejali, da z zvezo njih cesarjev napoči doba miru. Ko se je l. 1810. njegov brat odpovedal 1810. holandski kroni, je Napoleon Holandijo združil s Francijo. Skoraj potem je vso Severnozpadno Nemčijo, hanzaška mesta Hamburg, Bremen, Ljubek, vojvodino Oldenburg in del Hannoveranske združil s francoskim cesarstvom, tako da je bila Francija takrat najobsežnejša.

7. Napoleon napade Ruse (1812).

Med celinskimi državami je stala samo Rusija še trdno. Tolike samostojne države Napoleon ni hotel trpeti v Evropi. Rusija je silno težko prenašala celinski zapor; zato ga je car Aleksander preklical

in je ruska pristanišča odprl angleškim ladjam. To je bilo vzrok, da je Napoleon napovedal Rusiji vojno. Po vseh državah od Njemena do Gibraltarskega preliva, od Baltskega do Jadranskega morja je nabiral vojake ter jih je nabral okolo 600.000 mož. Avstrijsko krdelo je vodil knez *Karel Schwarzenberg*. Z Rusi so potegnili Angleži in Švedi. Poslednji švedski kralj iz rodovine Wasa, Karel XIII., ni imel otrok; zato je državni zbor l. 1810. oklical maršala *Bernadottea* (Bernadot), sina francoskega odvetnika, za kraljeviča. Kot maršal se je bil z Napoleonom sprl in se je potem pridružil njegovim sovražnikom.

1812. Brez ovire je poleti l. 1812. ogromna vojska prebrodila Njemen. Ruski vojskovodja *Barclay de Tolly* (Barkle de Toli) se je umikal in se šele pri Smolensku postavil v bran. Rusi so se bili ves dan, a ponoči so se umeknili proti Moskvi. V Smolensku se je Napoleon posvetoval z generali; najhrabrejši so mu odsvetovali, da bi šel za Rusi, toda Napoleon si je hotel osvojiti Moskvo in carju Aleksandru zapovedati mir v njegovem glavnem mestu. Aleksander je sedaj imenoval *Kutuzova* za vrhovnega poveljnika. Tudi ta se je umikal. Rusi so zapalili mesta in vasi, uničili živila in pobegnili v gozde. Zato so bila pota, po katerih so hodili Francozi, od dne do dne težavnejša. Pri vasi *Borodinu* ob reki Moskvi se je Kutuzov Napoleonu postavil v bran in razvrstil vojsko. Francozi so ga sicer premagali, toda umaknil se je v najboljšem redu. Dne 14. septembra je dospel Napoleon v *Moskvo*. Skoraj vsi meščani so bili odšli iz mesta. Hišna vrata so bila zaprta, prodajalnice zapahnjene; tiho je bilo vse kakor v grobu. Napoleon se je nastanil v *Kremlju*. Ali že tistega dne, ko je prišel Napoleon v mesto, so nastali v oddaljenih mestnih delih požari, katere je dalje in dalje raznesel strašen vihar, in skoraj je plalo ognjevito morje po mestu. V petih dneh je bilo upepeljeno in razsuto mesto, kjer bi bili radi prezimili Francozi. Vojaki, ki so ob požaru plenili po mestu, so sicer nagrabili raznovrstnih dragotin, niso pa imeli niti kruha niti zavetišča.

Napoleon se je 34 dni mudil v mestu in se s carjem Aleksandrom pogajal o miru. Ni vedel, da ga nalašč zadržujejo, dokler ne nastopi zima. Šele v drugi polovici meseca oktobra se je napotil domov. Ljuta zima je pritislila nenavadno rano. Mnogo tisoč jih je od mraza ali gladu ali obležalo na poti, ali pa so jih s kopjem prebodli Kazaki, ki so neprestano dirjali za njimi. Vojaki so pometali plen in orožje od sebe ter bledi in na smrt spehani korakali po pustih

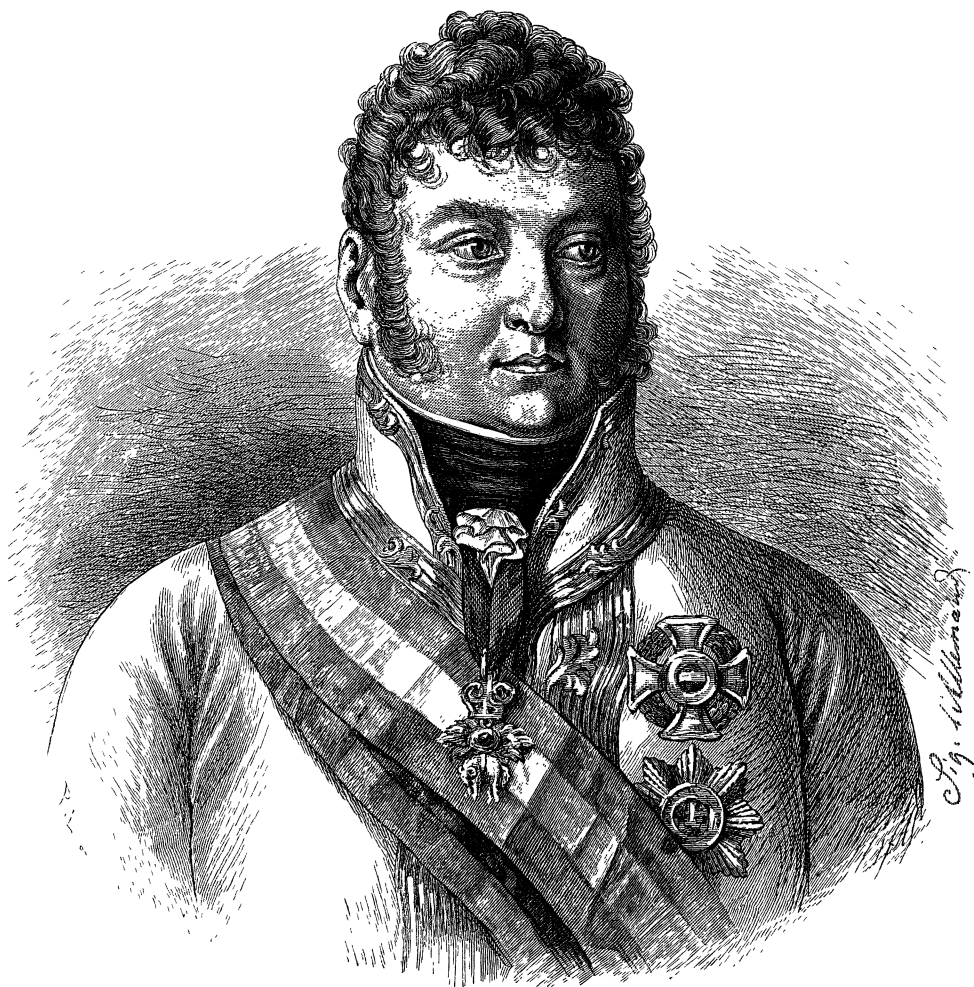
snežinah in poledicah ruskih step. Grozno veliko se jih je pogubilo v reki *Berezini*. Dne 25. novembra je dospela vojska do tega pritoka Dnjeprvega. Hitro so naredili dva mostova, po katerih se je ostala vojska valila preko reke. Mnogi so utonili v premrzlih valovih in obtičali med ledenimi ploščami, zakaj en most se je bil udri; mnogi so bili ali poteptani, ali pa so jih potrla kolesa topov in drugih vozil; silno veliko zaostalih begunov pa so zajeli Rusi. Samo 8000 vojakov, ki so še nosili orožje, je prišlo čez reko. Ko je pa počil glas, da jih je zapustil cesar in na saneh pohitel v Pariz, sta prenehala red in strah. Častniki in prostaki, vsi so vprek begali, misleč samo na to, kako bi se oteli. Le majhni ostanki ogromne vojske so prišli popolnoma zbegani na Nemško.

8. Boj za svobodo. Knez Schwarzenberg.

Grozna nesreča, ki je zadela Napoleona na Ruskem, je vzbudila tlačnim narodom nado, da se je moči osvoboditi. Pruski general York (Jork), kateremu je bilo braniti vračujočo se vojsko, je sklenil na svojo odgovornost z ruskim poveljnikom pogodbo, ki ga je varovala daljnih napadov. Nato je pruski kralj preložil prestolnico v Vratislav, sklenil z Rusi zavezo, kateri so se pridružili tudi Švedi in Angleži, in pozval podložnike na boj zoper Francoze. Vojaški duh je navdihnil skoraj vse državljane. Kdor je le nosil orožje, je stopil med bojevnike; nekateri so nabirali novce, nekateri so darovali krasotine in dragotine, in blage gospe so že pripravljale vse, s čimer se streže ranjencem. Tudi avstrijski narodi so željno pričakovali dneva, da se vname boj s Francozi.

V tem je Napoleon nabral novo vojsko in zapodil zaveznike do Odre. Toda padlo je toliko njegovih vojakov, da se je v Pragi pogajal o miru. Ker pa ni hotel odstopiti nobene osvojene dežele, se je pridružila Rusom in Prusom še Avstrija. Zavezniki so postavili tri vojske. *Glavna vojska*, sestavljena iz Avstrijcev, Rusov in Prusov, je stala na *Češkem*, in vodil jo je knez *Schwarzenberg* (pod. 29.); pri tej so bili trije združeni vladarji. General *Blücher* je vodil *drugo vojsko*, ki je stala v *Šleski*, *Bernadotte* pa je bil vodja *tretji vojski na Braniborskem*. Te tri vojske so v polkrogu obkolile Napoleona, ki je imel svoj glavni stan v Draždanah. Češka vojska se je pomikala proti Draždanam, a Napoleon jo je potolkel in zavrnil na Češko. Napoleon je ukazal *Vandammeu* (Vandam) naj pobiti vojski zastavi pot na Češko. Vandamme je šel preko Rudnih gorá, toda Avstrijci,

Prusi in Rusi so ga zajeli v *Hlumski kotlini* (Kulm) blizo Toplic. Skoraj obenem je general Blücher, ki so ga jeli vojaki nazivati «maršal Naprej», potolkel maršala Macdonalda ob rečici Katzbachu v Šleski. Pobit je bil tudi maršal Ney (Nej), ki si je hotel osvojiti

Pod. 29. Feldmaršal knez Schwarzenberg.

Berlin. Zato se je Napoleon umaknil v Lipsko. Na širni ravnini okolo tega mesta so se zbrale vse vojske na odločilni boj.

1813. Dne 16. oktobra l. 1813. se je vnela na jugu od Lipskega silno krvava bitka, v kateri je Napoleon sam vodil francosko vojsko. Hotel

je tudi takrat s konjico predreti vrsto nasprotnikov. Murat je prihrul z 9000 konjiki. Toda zavezniki niso samo prebili silnega navala, ampak so celo pognali Francoze nazaj. Dne 17. oktobra so vojske počivale. Naslednji dan so zavezniki od vseh strani prodirali na Francoze. Od zore do mraka so se bojevali; naposled so pa zavezniki potisnili Francoze na Lipsko, in s tem je bila njih zmaga dognana. Ko je vrhovni poveljnik *Schwarzenberg* poročil zmago vladarjem, ki so s holma gledali bitko, so vsi trije poklekli in zahvalili Boga. Napoleon pa je obsore molčeč sedel ob kurišču, in prasketajoč plamen je obseval blede obraze okolo njega stoječih generalov. Potem se je vzdignil in ukazal vojski, naj se umakne skozi mesto. Vso noč so se Francozi drevili po ulicah in se valili k mostu čez reko Elstero, zakaj vsa druga pota so jim bili zastavili sovražniki. Ker so pa Francozi prerano razstrelili most, so zavezniki zajeli mnogo ubežnikov. Napoleon je neprestano hitel k Renu in pri Mainzu prebrodil reko.

Bavarski kralj je že pred bitko prestopil k zaveznikom, kralj saški pa je bil v Lipskem ujet. Nato se je združila renska zaveza. Avstrijci so iztirali Francoze iz vseh ilirskih pokrajin, in Murat se je pridružil Avstrijcem, samo da bi obdržal svojo kraljevino.

Ob začetku l. 1814. so šle vojske zveznikov čez Ren in napadle 1814. Francijo. Tudi na Francoskem so bile krvave bitke, toda Napoleon ni mogel ustaviti zveznikov, ki so prodirali proti glavnemu mestu. Pariz se je vdal. Dne 31. marcija so *car Aleksander I.*, *kralj Friderik Viljem III.* in *knez Schwarzenberg* na čelu vojske prišli v Pariz. Nato se je Napoleon odpovedal prestolu. Zavezni knezi so pustili njemu in njegovi soprogi cesarsko dostojanstvo, mu zagotovili dva milijona frankov letne pokojnine in mu podelili otok *Elbo* kot samostojno kneževino, njega soprogi in sinu Napoleonu (II.) pa vojvodine Parmo, Piacenzo in Quastallo. Na francoski prestol so posadili Ludovika XVIII., brata nesrečnega kralja Ludovika XVI., in sklenili ž njim *prvi pariški mir*. Franciji so določili mejo, ki jo je imela l. 1792. Pregnani knezi so se vrnil v svoje dežele; vse politiške stvari evropskih držav naj bi uredil kongres (shod), ki se je sklical na *Dunaj*. Tu se je meseca septembra l. 1814. sešlo mnogo knezov, državnikov in diplomatov.

9. Napoleon cesaruje še sto dni. Dunajski kongres.

Dunajski kongres se je dolgo pogajal, pa se ni mogel pogoditi, ker niso bile države složne. Nadejaje se, da se bode razbilo pogajanje, je Napoleon s 1000 možmi, ki so bili prišli ž njim na Elbo, odšel

s tega otoka in krenil proti Parizu. Vse čete, katere je poslala vlada proti njemu, so prestopile k njemu, in slovesno je prišel na njih 1815. čelu meseca marcija l. 1815. v Pariz, dočim je kralj Ludovik XVIII. mahoma pobegnil. Tudi Murat je potegnil ž njim in napadel Lombardijo. Zavezni vladarji so prokleli Napoleona, češ, da kali mir, in so sklenili z vojsko ugnati njega in njegovega svaka. Avstrijci, katere je vodil general *Bianchi*, so izgnali Murata iz Neapolja, in kralj *Ferdinand* se je vrnil ter zopet posedel neapoljsko kraljevino.

Na Napoleona sta udarili pruska vojska pod maršalom *Blücherjem* in angleška pod *vojvodo Wellingtonom*. Odločilna bitka se je vnela v Belgiji. Napoleon je prihitel, da bi razbil njiju vojski, preden bi se združili. Mahoma je udaril na Blücherja, ki je stal pri vasi *Ligny* (Linji) in ga po strašnem boju zapodil v beg. Dva dni potem je zgrabil Wellingtona pri vasi *Waterlou* (Vaterlo) blizu Bruselja. Angleži so se ves dan junaško branili, a vendar bi bili pobiti, da ni še na večer ob pravem času prihitel Blücher na bojišče. Obe vojski sta Francoze popolnoma potokli. Izgubivši klobuk in meč, je Napoleon zajezdil konja in oddirjal proti Parizu. Z bitko pri Waterlou ali Belle Alliancei se je končalo drugo gospostvo Napoleonovo. Blücher in Wellington sta dne 7. julija posedla Pariz, in nekoliko potem so tudi trije zavezni vladarji prišli v mesto ter so zopet posadili Ludovika XVIII. na prestol. Ludovik je meseca 1815. novembra l. 1815. sklenil z zavezniki *drugi pariški mir*, po katerem so Francosko stesnili do mej l. 1790. Razen tega je morala plačati veliko vojno odškodnino, izročiti ugrabljene umetnine in pet let vzdržavati posedno vojsko v vzhodnih pokrajinah.

Napoleon je popolnoma zapuščen ubegnil v *Rochefort* (Rošfor), pristanišče ob zapadni obali francoski, da bi pobegnil v Ameriko. Ko se je še obotavljal, so Angleži zasedli pristanišče, Napoleona ujeli in ga kot vojnega jetnika zveznih držav odpeljali na samotni atlantski otok *Sv. Helene*, kamor so ga spremili le nekateri zvesto vdani prijatelji. Angleži so strogo stražili jetnika, razločenega s 1821. svojci. Napoleon je umrl dne 5. majnika l. 1821. Poslej so Francozi slovesno prenesli njegovo truplo v Pariz. Njegovega sina Napoleona, imenovanega *vojvodo Reichstadtskega*, so vzgojili na dvoru starega očeta, cesarja Franca I.; toda umrl je že l. 1832. Cesarica Marija Ludovika, parmska vojvodinja, je umrla l. 1847.

Dunajski kongres, kateremu je predsedoval avstrijski minister *Metternich*, je uredil razmerje evropskih držav. *Avstrija* je dobila

Tirolsko, Salzburško, Lombardijo in Beneško, Ilirijo in Vzhodno Galicijo. *Krakov* je bila nezavisna republika. *Pruski* je pripadla polovica saške kraljevine, *Rusija* je dobila skoraj vso veliko vojvodino Varšavsko kot kraljevino Poljsko, *Švedija* Norvegijo, katero so ji odstopili Danci; *Belgija* se je s *Holandijo* spojila v združeno kraljevino Nizozemsko, ki se je izročilo vladarski rodovini *oranski*. *Angleška* je dobila Malto in Helgoland. Na Španskem, Portugalskem in po italijanskih državah so zavladale stare vladarske rodovine. Iz 38 nemških držav se je osnovala *nemška zaveza* (der deutsche Bund), ki je trajala do leta 1866. Poslanci posamičnih držav so se posvetovali o skupnih zaveznih stvareh v Frankfurtu ob Menu; predsedoval jim je poslanec avstrijskega cesarja.

XVI. Najnovejša doba.

1. Dogodki za cesarja Franca I.

Cesar Franc I., ruski car Aleksander I. in pruski kralj Friderik Viljem III. so v Parizu sklenili *sveto zavezo* (alijanso) ter obljubili po načelih krščanstva pravično in milo vladati svojim narodom. Skoraj vse evropske države so pristopile tej zavezi. Najmočnejša celinska država je bila Avstrija. Vladal ji je cesar Franc I., kakor mu je svetoval minister Metternich. Grof *Klement Metternich* se je bil porodil l. 1773. v Koblenzu. Ko je predsedoval dunajskemu kongresu, ga je cesar imenoval za ministra zunanjih stvari in pozneje za državnega kancelarja. Bil je do l. 1848. prvi državnik v Avstriji, in ker je njegova beseda veliko veljala tudi pri drugih evropskih vladarjih, je določeval usodo evropskih držav.

Cesar Franc je mirno vladal po porazu mogočnega Napoleona; vse se je razcvitalo: poljedelstvo in živinarstvo, obrt in trgovina, umetnost in znanstvo. Trdno se je držal prava in zakona. Kadar je stopil med podložnike, se je vedel preprosto in priljudno; zato se je vsem priljubil. Vsak prosivec je smel stopiti predenj; sočutno je poslušal tožbe in prošnje ter je pomagal, kadar je le mogel. Ko je umrl l. 1835., je vsa Avstrija žalovala po njem.

Najiminitnejši politiški dogodki za tega vladarja so bili boji Grkov za svobodo in pa julijska revolucija.

a) Grki se osvobode turške sužnosti.

Ko so se bili krvavi boji z Napoleonom, so se tudi Srbi uprli turškemu nasilstvu in si l. 1816. priborili nekoliko svobode. Ta uspeh je Grkom vzbudil nado, da se morda odresejo turškega jarma. Leta 1821. so začeli vojno zoper svoje tlačitelje. Bili so se toli junaški, da se jim je čudila vsa Evropa; nekateri prijatelji, *Filheleni* imenovani, so jim hiteli na pomoč, nekateri pa so jih podpirali z denarjem. Vzlic temu so bili Grki v veliki stiski, zakaj Turki so jim vzeli trdnjavo Missolunghi, dasi se je junaški branila. Nato so car *Nikolaj I.*, ki je bil po smrti brata Aleksandra I. zasedel ruski prestol, angleški in francoski kralj sklenili zavezo Grški v prid. Zavezno ladjevje je l. 1827. pri *Navarinu* v stari Meseniji popolnoma razbilo turško brodovje, in l. 1829. je ruski vojskovodja Diebič šel čez Balkan («Zabalkanski») ter prodril do Drinopolja. Nato je l. 1829. turški sultan sklenil mir v *Drinopolju* in priznal Grke za nezavisne. Ti so si l. 1832. izvolili wittelsbaškega princa Otona za kralja; prestoloval je v Atenah. Ker pa ni mogel trajno urediti države, se je l. 1862. odpovedal kraljestvu in vrnil na Bavarsko. Nato so Grki izvolili za kralja danskega princa *Jurija*, ki kraljuje še dandanes.

b) Julijska revolucija.

Ko so Bourbonci zasedli francoski prestol, niso umeli zadovoljiti naroda in si utrditi prestola. Po smrti Ludovika XVIII. je l. 1824. zavladal njegov brat *Karel X.* Da bi odvrnil pozornost ogorčenega ljudstva od notranjih stvari, je začel vojno v Afriki. Kakor v prejšnjih stoletjih, so tudi takrat morski razbojniki vznemirjali severno obalo afriško, da ni bilo varno pluti po Sredozemskem morju. Sosebno razposajeno se je vedel sultanov podložnik algierski dej (glavar). Francija je l. 1830. oborožila nad sto ladij, ki so pristale blizu Algiera. Francoska vojska je glavarja in njegove čete zapodila v beg in posedla glavno mesto. Vzlic tej zmagi se je meseca julija l. 1830. vnela revolucija v Parizu. Kralj je pobegnil na Angleško, in Francozi so proglasili za kralja njegovega stričnika, Ludovika Filipa, vojvodo Orleanskega.

Julijska revolucija je tudi v drugih deželah, tako v Belgiji in Rusiji, provzročila podobne prevrate.

Belgijci se ločijo po šegah, veri in jeziku od Holandcev; zato jim ni bila zveza z Holandijo po volji, in proglasili so se za

nezavisne. Izvolili so za kralja koburškega princa *Leopolda*, čigar rodovina vlada v Belgiji še dandanes. Oranci so obdržali samo Holandijo.

Tudi ruskemu carju podložni Poljaki so se tega leta uprli, toda ruske vojske so kaj skoro zadušile upor.

2. Dogodki za cesarja Ferdinanda I. (1835—1848).

Po smrti Franca I. je zasedel avstrijski prestol njegov prvorojeni sin, Ferdinand I. Blagi. Za tega cesarja se je Avstrija razširila, zakaj l. 1846. se je *krakovska republika* spojila z Avstrijo.

Najiminitnejši dogodek za cesarja Ferdinanda I. pa je bila *februarska revolucija* na Francoskem, ki je povzročila podobne prevrate na Nemškem in v Avstriji.

a) Februarska revolucija.

Za *Ludovika Filipa*, tako imenovanega meščanskega kralja (1830—1848), so si Francozi osvojili vso Algirijo. Med obalo in veliko puščavo so bivali Kabili in Arabi, ki so pod voditeljem Abd-el-Kadrom začeli »sveto vojno« zoper Francoze. Bojevali so se hrabro in se trdovratno branili, ali naposled so vendar Francozi uklonili Kabile; *Abd-el-Kader* se je l. 1847. podal zmagovavcem, ki so ga odgnali na Francosko in potem izpustili v Malo Azijo.

V tem so se Francozi hudo spotikali ob meščanskem kralju; meseca februarja l. 1848. se je zopet uprlo ljudstvo v Parizu. Kralj se je odrekel kroni in pobegnil iz dežele. Francijo so proglasili za republiko in izvolili za predsednika princa *Ludovika Napoleona*, sina nekdanjega holandskega kralja.

b) Nemčija in Avstrija l. 1848. Radecki.

Februarska revolucija se je razširila tudi po Nemčiji, Avstriji in Italiji.

Nemci niso bili zadovoljni z nemško zavezo; zato so hrepeneli po tesnem narodnem edinstvu, ki bi dvignilo njih ugled v zunanjih deželah. Leta 1848. so se s privolitvijo nemških knezov sešli poslanci vseh nemških pokrajin v Frankfurtu, da bi se posvetovali o novi ustavi. Ker se stranke *narodne skupščine* niso mogle združiti, koga bi izvolile za nemškega cesarja, so sklenile postaviti začasnega državnega upravitelja, ki bi vladal z ministrstvom. To dostojanstvo

so podelili priljubljenemu nadvojvodi *Ivanu Avstrijskemu*. Ker se tudi potem niso pomirile sporne stranke, se je nadvojvoda dobrovoljno odpovedal dostojanstvu in se vrnil v Avstrijo. Narodna skupščina se je razdružila, in zavezni zbor se je obnovil.

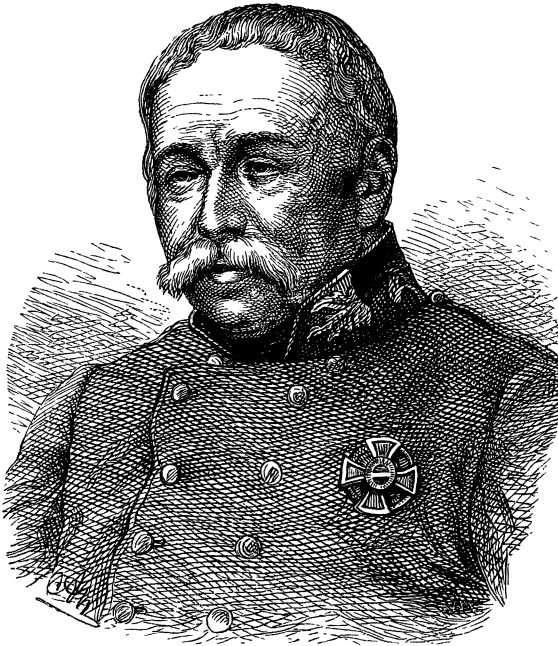
Med vsemi evropskimi državami je leto 1848. najbolj pretreslo Avstrijo.

Avstrijski narodi so bili z vladarstvom Metternicha, ki je bil tudi za cesarja Ferdinanda prvi minister, silno nezadovoljni, zakaj trdno se je protivil ustavi (konstituciji), t. j. temu, da bi se tudi državljani udeleževali vladarstva. Nejevolja je priklopela do vrha, ko so se dne 13. marcija l. 1848. vzdignili Dunajčani, kličeč: «Ustava, svoboda!» Metternich je odšel iz Avstrije, in cesar je proglasil ustavo, po kateri je zakonodajna oblast deliti med izvoljenimi narodnimi zastopniki in državnim glavarjem. Meseca julija se je sešel *prvi državni zbor* na Dunaju. Sklenil je odpraviti tlako proti temu, da dobe graščaki primerno odškodnino. Cesar je ta ukrep potrdil in mu podelil zakonito moč.

Tudi v Pragi se je vnel upor; toda knez Windischgrätz ga je zadušil kaj hitro. Odtod je gnal vojsko na Dunaj, kjer je spokoril meščane, ki so se bili iznova uprli. Drugi dunajski upor je cesarja nemilo dirnil; pobegnili je z Dunaja v Olomuc in premestil državni zbor iz uporne prestolnice v Kromeriž.

Tudi v *Milano* in *Benetkah* se je vzdignilo ljudstvo. Italijani so že dalje časa delali na to, da bi vse pokrajine na polotoku združili pod *enim* glavarjem — kraljem sardinskim. Njih težnje so bile naperjene proti Avstriji, ki je gospodovala Lombardiji in Benečiji. Meseca marcija se je uprl Milan, ki se je bil razcvetel šele za vlade avstrijske. General-poveljnik v lombardsko-benečanski kraljevini je bil od leta 1831. vojni maršal grof *Jožef Radecki* (pod. 30.). Radecki se je l. 1766. porodil kot potomec stare plemenite rodovine češke. V mladih letih se je kot častnik bojeval proti Turkom, pozneje proti Francozom in se je kot general (imenovan l. 1805.) sosebnobnesel v lipski bitki. Leta 1836. ga je cesar imenoval za vojnega maršala. Neumorno je uril avstrijsko vojsko v Lombardiji in jo je toli izučil, da je bila vzgled vojaške jakosti. Dasi prileten, je bil «oče Radecki», kakor so ga nazivali vojaki, še vedno čil in krepak, a ob tem tudi milostiv in prijazen. Umaknil se je z majhno vojsko iz upornega Milana in ga prepustil sardinskemu kralju Karlu Albertu. Pomnoživši vojsko, je udaril Radecki dne

6. maja pri *Santi Luciji* blizu Verone na Sardinco in jih potolkel. Med bojvniko sta bila nadvojvoda Albreht in nadvojvoda Franc Jožef, ki je nekoliko potem zasedel cesarski prestol; že tedaj je neustrašen navduševal vojake. Prav tako slavno je Radecki zmagal v odločilni bitki pri *Custozzi* (25. julija 1848). Ko so bili Sardinco pobiti, je Radecki z zmagovito vojsko urno krenil v Milan ter ga posedel. Pobitemu kralju pa je dovolil premirje.

Pod. 80. Grof Jožef Radecki.

Žalostne izkušnje tega leta so toli potrle cesarja Ferdinanda, da se je sklenil odreči cesarstvu. Dne 2. decembra so se v Olo-mucu zbrali člani cesarske rodovine in najvišji dostojanstveniki. Tu se je proglasilo, da se je cesar Ferdinand odrekel kroni v prid osemnajstletnemu netjaku, nadvojvodi Francu Jožefu. Ko je vladar blagoslovil naslednika in ga srčno objel, rekoč: «Bog Te varuj», so vsakogar polile solze. Ferdinand je nato odšel v Prago, kjer je umrl l. 1875.

3. Cesar Franc Jožef I.

Cesar Franc Jožef I. je sin nadvojvode *Franca Karla* in nadvojvodinje *Sofije* hčere bavarskega kralja Maksimilijana. Porodil se je dne 18. avgusta l. 1830. v Schönbrunnu. V vojnem znanstvu ga je poučeval polkovnik *pl. Hauslaub*, v ostalih vedah med drugimi tudi Otmar *Rauscher*, poznejši dunajski nadškof. Princ je bil jako ukaželjen in je že v mladih letih vestno izpolnjeval svoje dolžnosti.

a) Cesar pomiri Avstrijo. Leta miru.

Težavni časi so napočili mladostnemu vladarju, zakaj zunanji in notranji sovražniki so pretili Avstriji.

Sardinski kralj Karel Albert je med premirjem oborožil novo vojsko, češ, da mu bode sedaj sreča milejša. Toda Radecki ni čakal, da bi ga napadli Sardinci, ampak je udaril v njih deželo. Dne 21. marcija l. 1849. jih je potolkel pri *Mortari* in dva dni pozneje pri *Novari*. V obeh bitkah se je slavno bil tudi nadvojvoda Albreht. O bitki je poročil cesarju tako-le: «Vsakdo je bil junak. Čestitam Vašemu Veličanstvu na takovi vojski; ‚viribus unitis‘ je bilo geslo tej bitki.» Vojna je trajala samo šest dni. Karel Albert se je odrekel kroni, in njegov sin in naslednik *Viktor Emanuel* je sklenil z Avstrijo mir. Nato so se morale vdati tudi Benetke. Radecki je umrl l. 1858. v Milanu; 72 let se je boril za slavo cesarske rodovine. Njegovo truplo počiva v mavzoleju, ki mu ga je bil postavil prijatelj na tako zvani Junaški gori v Wetzdorfu v Dolenji Avstriji.

Leta 1848. so se dvignili tudi Ogrri. Zahtevali so samosvojo vlado, ki bi bila nezavisna od dunajske oblasti, in niso priznavali novega cesarja za svojega gospoda. Oborožili so vojsko; državni zbor pa je proglasil Ogrsko za *republiko* ter izvolil odvetnika *Ludovika Košuta* (Kossuth) za nje predsednika. Toda avstrijske vojske so s pomočjo ruskih čet, katere je bil poslal ruski car Nikolaj I., zadušile upor. Ogrska vojska, ki jo je vodil Görgey, se 1849. je meseca avgusta l. 1849. pri *Vilagošu* vdala Rusom. Košut je pobegnil v inozemstvo, in Ogrri so se zopet uklonili Habsburžanom.

Ko je bil cesar pomiril državo, ga je bilo skrb zato, da bi se uredile notranje razmere. Često je potoval po Avstriji, da bi spoznal razmere in potrebe svojih dežel in narodov. Dne 24. aprila l. 1854. se je poročil z *Elizabeto*, hčerjo bavarskega vojvode Maksimilijana

Jožefa. Nepopisno vesela je pozdravila Avstrija mladostno vladarico, in povsod so osnovali ljudomile ustanove v spomin te svatbe.

Za cesarja Franca Jožefa so mir evropskih držav često kalile vojne, in tudi cesar, ki je pač knez miru, je moral štirikrat prijeti za meč.

b) Krimska vojna.

Ludovik Napoleon, predsednik francoske republike, je posnemal svojega strica; opiraje se na vojsko, se je dal najprej proglašiti za predsednika na deset let in l. 1852. po glasovanju vsega naroda za *francoskega cesarja*. Nazival se je *Napoleon III.*

Dasi je često rekel, da Francozi ljubijo mir, je vendar slavo-hlepni narod večkrat zapletel v vojno, češ, da si z vojno slavo utrdi prestol. Toda skrb ga je bilo tudi za poljedelstvo, obrt in trgovino; gradil je ceste in železnice, napravljajl mostove, podrl v Parizu ozke ulice in sezidal nove mestne dele. Prvo vojno je začel zoper Ruse.

Rusija je od leta do leta dobivala večjo veljavo na vzhodu. Car Nikolaj si je lastil pokroviteljstvo nad krščanskimi podložniki turškega sultana. Temu se je sultan uprl, in zato mu je Rusija napovedala vojno. Nato je Napoleon osnoval proti ruskemu carju zavezo, kateri se je pridružila angleška kraljica *Viktorija* (vladarica od l. 1837.) in pozneje tudi avstrijski cesar in sardinski kralj. Toda Avstrija je samo razpostavila vojsko ob turški meji. Zavezniki so namerjali razbiti rusko ladjevje in si osvojiti trdnjavo Sevastopolj na Krimskem polotoku, kjer so se bili Rusi obilo in izvrstno založili z vsemi vojaškimi potrebščinami. Zavezniki so postavili na suho 70:000 mož, Francozov, Angležev in Turkov, ki so obsedli trdnjavo. V tem je umrl car Nikolaj (1855), in njegov sin in naslednik Aleksander II. je nadaljeval vojno. Naposled so zavezniki naskokoma vzeli trdnjavo in l. 1856. z Rusijo sklenili *mir v Parizu*. Rusija je odstopila ustje dunavsko in del Besarabije Moldaviji, sultan pa je podelil krščanskim podložnikom versko svobodo in enake pravice s Turki. Francoska vojska je zopet zaslovela, in Napoleon je stal na višku svoje slave in moči.

Leta 1859. sta se združili dunavski kneževini Moldavija in Vlaška v kneževino *Rumunijo*, in l. 1866. je zasedel rumunski prestol knez Karel iz rodovine Hohenzollercev.

c) Italijanska vojna l. 1859.; združena Italija.

Sardinija se je bojevala v krimski vojni poleg Francije, zato je tudi Napoleon III. potegnil s kraljem Viktorjem Emanuelom, ko je ta l. 1859. napovedal Avstriji vojno. Sardinski kralj in njegov minister Cavour sta kanila izgnati Avstrijce in druge samostalne kneze iz Italije ter njih dežele združiti v skupno kraljevino. Avstrijska vojska je bila dne 4. junija pri *Magenti* (Madženta) po junaškem boju premagana. Nato je cesar sam prihitel na bojišče in stopil vojski na čelo. Dobro vedoč, da niso njegovi vojaki potrti, temveč da se iskreno žele zopet meriti s sovražniki, jih je gнал naprej in posedel brdje pri *Solferinu*. Tu se je dne 24. junija vnela nova bitka. Francozi so se večkrat zagnali na višine, toda Avstrijci so jih vselej zadrevili nazaj. Popoldne pa se je vlila grozna ploha, in dež in toča sta bila Avstrijcem v lice. Cesar Franc Jožef je stal v najhujšem metežu, ali Avstrijci so se morali vendar umekniti.

Tudi to še ni Avstrijcem podrla srca. Napoleon sam je bil prepričan o tem in zato je ponudil avstrijskemu cesarju premirje, ki se je sklenilo v *Villafranci* (Vilafranka). Malo potem (dne 10. novembra) se je sklenil mir v Zürichu, v katerem so Avstrijci Lombardijo odstopili Sardiniji. Ko se je cesar poslovil, je pohvalil hrabro vojsko, rekoč: «Krvavi boji so svetu novič pokazali, da so se Moji hrabri vojaki bili junaško in neustrašno; dasi so bili v manjšini, jim vendar ni upadlo srce, tudi tedaj ne, ko je med njimi, v svesti si izpolnjene dolžnosti, obležalo na tisoče častnikov in prostakov, temveč čakali so nepotrti, srčni in veseli, da bi se iznova začel boj.»

Že ob vojni so bili pregnani vladarji *parmski*, *modenski* in *toskanski*, in po sklenjenem miru je Sardinija posedla njih dežele; zato pa je Franciji odstopila *Savojsko* in *Nizzo*. Tudi papežu je Viktor Emanuel vzel vzhodni del Cerkevne države ter mu pustil samo zapadni del, ki ga je ščitil Napoleon III. Ko je bil Garibaldi, vodja radovoljnikov, posedel Sicilijo in Neapolj v imenu Viktorja Emanuela, si je ta vzdela naslov «kralj italijanski» in je premestil prestolnico v Firence.

V Avstriji je bil po nesrečni vojni proglašen l. 1860. oktobrski diplom in l. 1861. februarski patent, po katerih se deli zakonodajna oblast med državnim zborom in cesarjem (ustavna država).

d) Vojna l. 1866. Nadvojvoda Albreht in Tegetthoff.

Kakor je Sardinija združila Italijo, tako je hotela Prusija spojiti vse nemške dežele v edino državo. *Viljem I.*, ki je l. 1861. po smrti brata Friderika Viljema IV. zasedel pruski prestol, in njegov prvi minister, Oton pl. Bismarck, sta preosnovala vojaštvo, okrepila vojsko in jo pripravila za boj. Obnesla se je najprej v vojni proti Danski.

Vojvodini Schleswig in Holstein sta bili spojeni s kraljevino Dansko, toda radi bi se bili pridružili Nemčiji. Ko je l. 1863. Kristijan IX. zavladal Danski, so Danci zatirali prebivavce teh vojvodin, in zato so jim Avstrijci in Prusi napovedali vojno. Avstrijce je vodil baron Ludovik pl. Gablenz, Pruse pa general Wrangel. Pri vasi Överseeu so Avstrijci sijajno premagali Dancce. Zavezniki so si osvojili Holstein, Schleswig, del Jutlandije in še nekatere otoke. Premagani kralj Kristijan je v dunajskem miru (1864) odstopil Schleswig in Holstein Avstriji in Prusiji. Komu naj pripadeta osvojeni vojvodini, o tem se zmagovavca nista mogla pogoditi izlepa, in zato je moral meč odločiti med njima. V vojni l. 1866. so z Avstrijo potegnile južnonemške države, s Prusijo pa italijanski kralj Viktor Emanuel, češ, da bi si prisvojil Benečijo.

Vrhovni poveljnik avstrijske vojne v Italiji je bil nadvojvoda *Albreht*, sin zmagovavca pri Aspernu. Porodil se je l. 1817. na Dunaju, in slavni Radecki ga je na bojiščih Gorenje Italije izuril za vojskovodjo. Dne 24. junija je pri Custozzi slavno zmagal mnogo silnejšo vojsko italijansko. Tudi na morju so Avstrijci pod vodstvom admirala Tegetthoffa sijajno zmagali. *Viljem Tegetthoff* (pod. 31.) se je l. 1827. porodil v Mariboru in izučil v beneški pomorski kadetni šoli. V danski vojni se je poslavil v boju z danskimi ladjami pri Helgolandu. Meseca julija l. 1866. je italijanski admiral *Persano* s štirindvajsetimi ladjami priplul do Visa (Lissa), da bi si osvojil dobro utrjeni otok. Dne 20. julija je Visu prihitelo avstrijsko ladjeve pod vodstvom Tegetthoffovim na pomoč; prve so došle ladje oklopnice, za njimi težki, naposled lahki brodovi. Tegetthoff je na vso moč krn ladje «Nadvojvoda Ferdinand Maks» zabodel nasprotni admiralski ladji «Kralj italijanski» v levi bok. Kakor stena se je postavil krov zadete ladje po koncu, in takoj se je potopila. Drugo italijansko oklopnico so Avstrijci zapalili in razbili. Zmagovito se je branila avstrijska ladja «Cesar» ter je toli poškodila eno izmed sovražnikovih ladij, da se je koj potopila, pripluvši v pristanišče

mesta Ancone. Pred to sijajno pomorsko zmago so bili Prusi potolkli avstrijsko severno vojsko pri *Kraljevem Gradcu* (Sadova) dne 3. julija in se pomikali proti Dunaju. Avstrija je nato sklenila mir s Prusijo v Pragi. Izstopila je iz nemške zaveze, plačala Prusom vojno odškodnino in prepustila Benečijo italijanskemu kraljestvu. Prusija je združila Schleswig, Holstein, Hannoveransko, izborna kneževino Hessensko, Nassavsko in svobodno mesto Frankfurt ob Menu ter osnovala zavezo severnonemških držav.

Pod. 31. Admiral Viljem Tegetthoff.

e) Nemško-francoska vojna. Avstrija zasede Bosno in Hercegovino.

Po letu 1866. sta še dve vojni kalili mir evropskih držav.

Rastoča oblast pruske države je vznemirila Francoze; spotikali so se ob tem, da cesar ni bil o pravem času preprečil nemške zaveze. Da bi zopet povzdignil svoj ugled, je l. 1870. Napoleon III. Prusiji napovedal vojno. Pruski kralj Viljem I. je šel na čelu vseh nemških vojsk na boj, potolkel francoske vojske in ujel cesarja Napoleona III. Francija, novič proglašena za republiko, je v *Frankfurtskem* miru odstopila Nemčiji Alsacijo in kos Lotaringije. Še ob vojni so meseca

januarija l. 1871. nemški knezi proglasili pruskega kralja *Viljema* za dednega *nemškega cesarja* in tako obnovili *nemško cesarstvo*.

Ker so Turki trapili kristjane, je l. 1877. ruski car Aleksander II. sultanu napovedal vojno. Rusi so prekoračili Balkan in dospeli blizu Carigrada. Sultan je moral skleniti mir v *Št. Štefanu* (blizu Carigrada). Toda Angleži so se protivili določilom tega miru, češ, da mora kongres vseh evropskih velevlasti določiti usodo Balkanskega polotoka. Rusija se je morala vdati. Kongres se je meseca junija l. 1878. sešel v Berlinu in je znatno izpremenil določila svetoštetanskega miru. Avstriji je naročil, naj zasede Bosno in Hercegovino in upravlja obe deželi.

Meseca julija l. 1878. so udarile avstrijske vojske pod vodstvom generala *Josipa barona Filipoviča* v Bosno. Trdovratno so se jim ustavljali mohamedanci, katere je bila naščuvala Turčija. Toda hrabri Avstrijci so jih v mnogih krvavih bojih pobili in so dne 19. avgusta naskokoma vzeli glavno mesto *Sarajevo*. Hercegovino pa je poveljnik baron *Jovanovič* posedel. Naslednje leto je Avstrija sporazumno s Turčijo posedla tudi *Novibazar*. Obe deželi sta si skoraj opomogli, in avstrijska uprava je zacelila rane, ki jima jih je bilo vsekalo turško gospodstvo.

f) Notranji razvoj avstrijske države.

Cesar Ferdinand I. je bil l. 1848. dal državi ustavo, ki se pa ni dala izvršiti; zato se je razveljavila, in vladalo se je zopet samovlastno. Tudi cesar Franc Jožef I. je dal po vojni l. 1859. državi ustavo, s katero pa Ogrri niso bili zadovoljni. Da bi se Avstrija popolnoma umirila, je cesar l. 1867. dovolil preosnovati ustavo in poravnati prepir z Ogrri. Po tej novi ustavi je *avstrijsko-ogrska monarhija* razkrojena na dve enakopravni polovici; vsaka ima svojo ustavo in upravo.

Cesar in zastopniki posamičnih dežel so skupno sklenili silno važne zakone. *Državni osnovni zakoni* natanko določujejo pravice in dolžnosti državljanov, *vojni zakon* je povzdignil vojevitost vse države, *šolski zakon* pa omiko preprostega ljudstva. Kako se je vzpričo teh in drugih postav razcvetelo poljedelstvo, obrtništvo in trgovstvo, umetnost in znanstvo, to je dokazala *svetovna razstava* na Dunaju l. 1873. Šijajni dnevi so takrat napočili Avstriji. Mnogi vladujoči knezi evropski, celo vladarji in poslanci iz drugih delov sveta so prišli na Dunaj, da bi si ogledali krasno razstavo.

Sosebno lepo se je za cesarja Franca Jožefa razvil Dunaj. Dobrotni cesar je dovolil, da so razrušili obmestne okope ter na njih zunanji strani nasadili vrte in zgradili poslopja. Velikodušno je pomagal, da so napravili vodovod, ki dovaja velikemu mestu gorsko studenčnico. Leta 1875. so uravnali Dunav, in meseca maja je cesar slovesno otvoril novo dunavsko strugo. Naposled so se mnogi obližnji kraji utelesili v mesto, ki šteje dandanes devetnajst okrajev.

Dunaj se je za cesarja Franca Jožefa toli razvil, da je eno največjih in najlepših mest na svetu; zakaj odlični stavitelji so okrasili prestolnico z umetniško dovršenimi deli: *Van der Nüll* in *Siccardsburg* sta zgradila orožnico (arzenal) in operno gledališče, *Bogomil Hansen* državnozborsko poslopje, *Friderik Schmidt* akademijsko gimnazijo in mestno hišo, *Ferstel* votivno cerkev, muzej za umetnost in obrt, takisto vseučilišče, *Semper* dvorno gledališče in skupno s Hasenauerjem dvorska muzeja. Na prostornih mestih in trgih stoje spomeniki slavnih mož: princa *Evgena Savojskega*, nadvojvode *Karla*, kneza Karla Schwarzenberga, admirala Tegetthoffa, cesarice Marije Terezije, vojnega maršala Radeckega i. dr.

Tudi druga mesta, kakor Praga, Gradec, Trst in Ljubljana se za cesarja lepo razvijajo. V Pragi in Ljubljani so postavili spomenik Radeckemu, v Gradcu nadvojvodi Ivanu, v Trstu mehikanskemu cesarju Maksimilijanu. Nadvojvodi Maksimilijanu, mlajšemu bratu našega cesarja, gre velika zasluga, da je preosnoval avstrijsko morinarico. Leta 1864. je vzprejel v svojem gradu *Miramaru* blizu Trsta cesarsko krono, ki so mu jo bili ponudili odlični Mehikanci. Toda razmere v Mehiki so bile toli zamotane, da Maksimilijan ni mogel obdržati cesarskega prestola. Uporni Mehikanci so ga ujeli in dne 19. junija l. 1867. v trdnjavi *Queretaru* (Kveretaro) ustrelili. Tržačani so mu postavili lep spomenik, ki se je l. 1875. razkril vpričo cesarja.

Za cesarja Franca Jožefa so zgradili mnogo novih železnic; sosebno je imenovati tri smelo izvedene železnice: železnico čez Semrnik, prvo veliko gorsko železnico v Evropi, brennersko in arlberško železnico.

Avstriji gre tudi zasluga, da je odkrila neznane dežele. Leta 1872. sta se Payer in Weyprecht napotila v skrajne severne kraje, odkrila Franc-Jožefovo deželo in se l. 1874. vrnila domov.

Sosebno je bilo cesarju Francu Jožefu do šolstva. Osnovalo se je mnogo novih učilišč, kakor češko vseučilišče v Pragi, vseučilišča v Kolosu, Zagrebu in Črnovicah, a tudi mnogo inovrstnih učnih

zavodov, kakor poljedelske in obrtne šole. Akademije znanosti so se osnovale v Zagrebu, Pragi in Krakovu, na Dunaju pa se je ustanovil muzej za umetnost in obrt.

Cesar Franc Jožef se je vedno trudil ohraniti prijateljske razmere med Avstrijo in zunanjimi državami; potoval je tudi večkrat v inozemstvo, da bi posetil zunanje kneze. Leta 1867. se je napotil v Pariz, kjer si je ogledal razstavo; l. 1874. je šel v Petrograd in leto potem v Benetke, kjer se je sestal s kraljem Viktorjem Emanuelom. Meseca oktobra l. 1869. je odpotoval v vzhodne dežele; najprej je prišel v Carigrad, potem v Atene in Jeruzalem; odtod je krenil v Port Saïd in na ladji preplul Sueški prekop, ki se je tedaj odprl in izročil javnemu prometu; naposled se je preko Kaira in Aleksandrije vrnil domov.

g) Osebnost Franca Jožefa I.

Cesar neumorno skrbi za blaginjo svojih podložnikov. Poleti prime navadno ob štirih, pozimi ob petih za delo. Često zaslišuje prositelje, zakaj vsakdo sme stopiti predenj in mu izročiti prošnjo. Kadar ga utruji vladarsko delo, se pokrepča z lovom. Naš vladar je namreč kakor marsikateri njegovih prednikov drzen lovec in odličen strelec. Najrajši hodi v lovišča, ki že od nekdaj slove za najlepša in kjer je obilo divjadi: pri Reichenavu ob vzhodnem Sneške, pri Müurzstegu in Eisenerzu. Prijazno in uljudno občuje z vsemi, ki so okolo njega, in se po domače pogovarja s planincem, če ga naleti na lovu. Najbolj ga veseli, če more komu storiti dobroto; zakaj vedno rad pomaga. Ko je l. 1862. velika povodenj poplavela Dunaj, je cesar večkrat priveslal v kraje, kjer je bila nevarnost največja, ukrenil, kar je bilo treba, in tolažil nesrečnike. Kako globoko v srce mu je segla nesreča, ki je l. 1881. zadela Dunaj! Dne 8. decembra je namreč pogorelo gledališče (Ringtheater), in ž njim je zgorelo mnogo ljudi. Dobrotni cesar se je na vso moč trudil olajšati bedo. Dal je iz svojega premoženja na pogorišču sezidati poslopje, da bi bilo z njega dohodki moči podpirati dobrodelna društva in blage zavode. Kako mu je genil srce velikonedeljski (14. april) potres, ki je l. 1895. ali razrušil ali narušil Ljubljano in selišča v okolici! Prvo podporo je cesar podaril prizadetim prebivavcem. Dne 7. maja je prišel v Ljubljano ter si ogledal razrušine. Ob slovesu je izrekel vsem, ki so po potresu skrbeli za prebivavstvo, svojo cesarsko zahvalo, rekoč: «Velika nesreča, ki je zadela to

mesto, me je presenetila; kar sem videl, je hujše, nego sem si mislil, toda bodite uverjeni, da storim vse, kar je moči, da se kar najizdatneje pomore mestu in deželi.»

Torej ni čudo, da ga ljubijo narodi kakor otroci očeta in da mu o vsaki priliki dokazujejo svojo ljubezen. Kjerkoli stopi med ljudstvo, bodisi da nadzira vojaške vaje, da potuje, ali razkrije spomenik ali otvori razstavo, povsod mu kliče navdušeno ljudstvo «živio». Prešrčno sočutje je navdajalo vse podložnike ob žalostnih in veselih dogodkih v cesarski rodovini, n. pr. ko so se cesarski dvojici rodili otroci, ob njih poroki, ob smrti cesarja Ferdinanda, nadvojvode Franca Karla, cesarjeviča naslednika, ob cesarski petindvajsetletnici in štiridesetletnici. Najveličastnejšo slovesnost pa, ki jo je kdaj doživela cesarska dvojica, so priredili avstrijski narodi meseca aprila l. 1879., da bi se poklonili cesarju Francu Jožefu in cesarici Elizabeti ob njihju srebrni poroki. Velikansko poklonstvo je globoko genilo cesarja; zahvalil je zastopnike cesarske prestolnice in v svojeročnem pismu naročil predsedniku ministrstva grofu Taaffeju, naj vsem narodom razglasi cesarjevo zahvalo, rekoč: «Ponosen sem in zajedno srečen, da morem šteti narode, kakršni žive v tej državi, za Svojo veliko rodovino!»

